

HOLMI

XXIV. évfolyam 3. szám

2012. március

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Tatár György*: Isten megtérése • 271
Szálinger Balázs: Magyarország madarai • 277
Báronyszerelő • 277
Hétfő éjjel az Üllői úton • 278
Lackfi János: Én persze, te persze • 279
Szent László Kórház rap • 280
Éjszakai nyelv • 281
Bartos Tibor: Moszkvai utazás • 282
Romain Gary: A virradat ígérete (*Részlet*)
(*Bognár Róbert fordítása*) • 296
Kőrös Imre: Ubi leones • 318
Tózsér Árpád: Két jegyzet poetica licentiákról • 322
Perecz László: Nyelv és filozófia. Bölceleti spekuláció
és nemzetkarakterológia Nádas Péter
esszéisztikájában • 325
Keresztesi József: A szégyenről • 333
Darányi Sándor: Végül is érdektelen • 334
Róma örök • 334
Berta Ádám: Philoktétész • 335
Podmaniczky Szilárd: A főszerkesztő • 338
Tomaji Attila: Visszavonhatatlanul • 343
Saját sors • 344
François-René Chateaubriand: Szemelvények a „Síron túli
emlékiratok”-ból (*Ádám Péter
és Kiss Kornélia fordítása*) • 344

- Papp Dénes*: Húskombiné • 357
Tejút • 357
Novák Éva: Az első hóra • 358
Régiek • 358
Gellén-Miklós Gábor: Indián nevem • 359
Lázár Júlia: A huszadik napon • 360
Ferencz Győző: Egy el nem sietett esküvőre • 361
Falussy Móric: A köszönetéről • 364
Bojtár Endre: „Aludj”, édes öregem (Stoll Béla,
1928–2011) • 376

FIGYELŐ

- Tenigl-Takács László*: Egy sor cigány (Alsószentmártoni fiatalok
gondolatai Korniss Péter és Závada Pál
portrékötetéről) • 391
Lengyel Imre Zsolt: Történetek, határok (Petrik Iván:
Ki ölte meg Jean Cassinit?) • 393
Gyáni Gábor: Milyen a magyar „mintapolgár”?
(Lukácsy András: Lex Gerenday.
Egy polgárcsalád 150 éve) • 396
Reichert Gábor: Mérnöklíra (A Petőfi Irodalmi
Múzeum virtuális Nemes Nagy Ágnes-
kiállításáról) • 401

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 3500, egy évre 7000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Tatár György

ISTEN MEGTÉRÉSE

שובו אלי ואשובה אליכם אמר יהוה צבאות
 „Térjetek hozzám, és én hozzátok térek,
 azt mondja a Seregek Ura” (MAL 3,7)

1

A homéroszi eposzok alapját alkotó hellén hősénekek keletkezését egy szellemes feltevés arra a vándorlási folyamatra vezeti vissza, amelynek során a héroszok sírjainál dicsőítő énekkel kísért halottkultusz gyakorlói kiszorultak e kultuszhelyek területeiről. Ennek nyomán az énekek recitálása földrajzilag eltávolodott a kultuszhelyektől. Mítosz és kultusz így elszakadt egymástól, ami megteremtette a feltételét a mítoszok költői önállóságának.

Egy költői műfaj önállósodásának ez az igen meggyőző magyarázata azonban nem rejtheti el előlünk, hogy semmiféle megoldást nem kínál arra a másik kérdésre, hogy honnan származhat e mitikus világ egész beláthatatlan alakgazdagságának önállósága mindennemű kultusszal szemben. A görög istenek fékezhetetlen elevenségét hátrahagyott kultuszuk legfeljebb messziről követheti irigy pillantásokkal. Az istenek magukban és egymás közt élt élete olyannyira elkülönül a rajtuk kívüli világ életétől, hogy ez kitörölhetetlen nyomot hagy még majd Platón filozófiáján is, ahol az isteni ideák semmiféle viszonyban nem állnak az érzéki valósággal. Mire az újplatonizmus átfogó kíséreltet tesz e viszonytalanság áthidalására, motívumai közt már valószínűleg jelen van a bibliai teremtetészme konkurenciája is.

Az ókori Kelet legősibb államaiban ezzel szemben az istenek pályafutása mintha örökre belefagyott volna a kultuszukba. Elképzелhetetlen egy Maurice Druon regényéhez, a ZEUSZ EMLÉKIRATAI-hoz hasonló mű, mondjuk valamelyik egyiptomi istennel kapcsolatban. Ehhez egyikük sem él eléggé saját, eleven életet. A görög istenvilág kalandos élete egy olyan szabadságon alapul, amit az ókori Kelet réstelen világtrendje nem tesz lehetővé. Jan Assmanntól tudjuk, hogy ha Egyiptom isteneinek a kultuszukhoz fűződő viszonya a görögökéhez csak megközelítőleg is hasonlóvá lazulhatott volna, az évezredekkel dacoló állammonstrum nyomban összedől. Az állam a maga egészében kultikus létező volt, intézményeinek istenei nem képviselhetek szerelmi kalandokat, féltékenységet vagy zokogó megbékélésbe torkolló egyszeri szenvedélykitöréseket. A kultikus szerep kötöttségei nem engedik meg az istenek improvizálását.

A Szentírásban rálelhetünk annak egy kissé elmosódott nyomára, hogy Izrael Istene behatóan ismeri a szóban forgó egyiptomi mentalitást. Az égő csipkebokor jelenetének egy alig kommentált mozzanatáról van szó. Isten ekkorra már azonosította magát Mózes előtt, válaszolt számára a küldetés feladatát, Mózes pedig már belefogott kifogásainak elősorolásába. Már túl vagyunk a név rejtélyes kinyilatkoztatásán is, amikor párbeszédük egy fokkal gyakorlatiasabb irányt vesz. Isten újból összefoglalja, mit is mondjon Mózes Izrael fiainak arról, hogy ki küldte őt, miért küldte, mi a szándéka velük, és pontosan hová fogja kivezetni őket. Majd ugyanazzal a lélegzettel így folytatja: „*És hallgatnak hangodra, és jössz te és Izrael vénjei Egyiptom királyához, és szóltok hozzá: az Úr, a héberek*

Istene ránk akadt [נקרה עלינו], s most hadd menjünk háromnapi útra a sivatagba, s vágóáldozzunk [זבחה] az Úrnak, Istenünknek.” (2Móz 3,18.)

Jóllehet a következő mondatból nyomatékosan kiderül, miszerint Istennek szemernyi kétsége sincs afelől, hogy a fáraó semmiképp nem fogja útjára engedni Izraelt, mégis előírja Mózesnek ezeket a szavakat. Egészen mást üzen a népnek, mint a királynak. Úgy tetszik, fontosnak látja, hogy Egyiptom királya pontosan értse, mihez nem fog hozzájárulni. Mert a király azt a nyelvet érti, amelyen a népek áldozatot mutatnak be isteneiknek, legfeljebb nem engedélyezi. De annak értésétől már ég és föld távolsága választja el, hogy Isten megemlékezne egy, az ősöknek hajdan tett ígéretéről, amit a nép jelenlegi szenvedései idéztek fel előtte, és ezért egy egykor megígért jövőbe akarja vezetni őket. A kultusz csak emlékezni tud, s még akkor is ezt teszi, amikor egy egykori sikeres történet aprólékos újraismétléseivel igyekszik kikövezni az idő örök medrét. A kultusz az örök létezészt azzal biztosítja, hogy a múltból őrzött jelen talpköveit rakosgatja maga elé, és így szakadatlanul emlékezik a jövőre. A küszöbönálló veszedelmet áldozati felajánlásával változtatja mindig újra hajdanivá. Az eljövendőhöz múltként viszonyul, s az eljövendő engedelmeskedik neki. A kultusz arra nézve nyújt garanciát, hogy mindig lesz jelen. Az öröklét múlt idejűségéből fakad az a képzet is, hogy az elmúlás, vagyis a halál az, ami örökké tesz. Az egyiptomi halottkultusz nem az örök életről szól, hanem az örök múlt időbe való belépésről. Az elmúltság változtat az istenekhez hasonlót.

Az a tény, hogy Isten a fáraóval szemben éppen a saját kultuszát használja fel ürügyként, hogy mögé rejthesse e kultuszt messze meghaladó célját, arra vall, hogy nem érzi magát otthon Egyiptomban. Indulatát nyilvánvalóan nem csupán népének nyomorúsága mozgatja, hanem valami más is. Az egyiptomi világ felülmúlhatatlan monumentalitását és tartósságát annak a mindent átható összefüggésnek köszönhette, amely egyetlen szerkezetként működtette az univerzumot a társadalommal, a kultuszt a politikával, a mágiát az uralommal. Ugyanaz a kultusz tartja fenn a Nap járását, valamint az állami és politikai rendet, s a világ keletkezése közvetlenül függ össze a birodalom keletkezésével. Egyetlen rend hat át mindeneket, melyben a társadalmi zavarok a világ fennmaradását veszélyeztetik, a király pedig a mindenség őrzője.

Ez az önmagát mindent egyként magába foglaló mindenségnek tudó birodalom több mint feltűnő hasonlóságot mutat azzal a filozófiai helyzettel, amit Franz Rosenzweig ír le a hegeli filozófia vívmányaként. Eszerint a hegeli rendszer nem csupán a tudhatónak feltételezett mindenség tudásának van a birtokában, de egyben ennek a saját tudásának is a tudatára jutott. Ez annyit jelent, hogy hozzá képest nincs immár semmi külső, semmi, ami számára tudhatatlan volna, a megismert mindenség valóban mindenség. Nem akadhat semmi, ami ne ő maga volna. Ahhoz, hogy itt még valami ellenvetést lehessen tenni, ezen a mindenségen kívüli „arkhimédészi pontra” volna szükség, s Rosenzweig Kierkegaard, Schopenhauer és Nietzsche példáján mutatja be ennek a mindenségen kívül eső álláspontnak a megszerzését. Ez az álláspont végső soron nem egyéb, mint a névvel megjelölt személy abszolút egyedisége, örökkön-örökké megismételhetetlen egyszerűsége, amely – mint ilyen – teljességgel kívül esik a mindenségen. Minden, ami nem kizárólagosan egyszeri és személyes, belül esik a mindenségen, miközben ez az egyszeri csak kívülről veszi szemügyre a mindenséget, már ha kíváncsi rá egyáltalán. Ami fogalmilag megragadhatatlan, az a rendszer számára nem létezik. Mai szóval úgy mondanánk: rendszeridegen.

Amikor Rosenzweig leírja ennek az egyedi „abszolútumnak” a kilépését a filozófia tudható világmindenségéből, arra hívja fel a figyelmet, hogy e lépéssel a mindenség

elvesztette döntő alapfogalmát. A mindenség nem mondhatja többé magáról, hogy ő a *mindenség*, mert hiszen miféle mindenség az, amin kívül van még valami. E fejtegetését egy nagyon különös metaforával zárja, ami nagyjából így hangzik: „*Így hát e mindenség ellen, amely a mindent mint egységet zárja magába, egy körülzárt egység fellázadt, és egyes egyedként, az egyes ember egyes életéeként, kierőszakolta a szabad elvonulást. A mindenség tehát nem állíthatja többé, hogy ő minden; egyellensége elveszett.*”

Rosenzweig kommentátorai hajlamosak a fenti hasonlatot annak a közismert ténynek tulajdonítani, hogy az azt tartalmazó mű, A MEGVÁLTÁS CSILLAGA, az I. világháború egyik frontján született. Jóllehet ez a tény bizonyára nem közömbös, a problémának az EXODUS-szal való hasonlósága miatt mégis érdemes gondolati jelentőséget is tulajdonítani neki. Az EXODUS egy körülzárt egység zendülése volt egy mindent magába foglaló mindenségen belül, amelyből kierőszakolta szabad elvonulását. A történeti Egyiptom immanens mindensége pedig Izrael kivonulásáról éppúgy nem szerzett soha tudomást, akárcsak Hegel filozófiája Kierkegaard-ról vagy Nietzsche-ről. De az érvényessége be-lerokkant.

Amit a kivonuló Izrael maga mögött hagy, természetesen még mindig világ, de már csak Egyiptom világa. Egy világ csupán, más lehetséges és valóságos világok között. Támadt egy olyan álláspont, amely visszanez a birodalom mindenségtudatára. A kivonulásról a történeti Egyiptom maga semmilyen értékelhető forrást nem hagyott ránk, mert az immanens mindenség nem szerzett tudomást arról, hogy immár nem ő a Minden, hanem csak a valamik egyike egy nála mérhetetlenül tágasabb teremtesen belül. Ne felejtjük el, hogy bár a kivonuló nép a megígért szabadság elérésére indul a sivatag mélyére, az, aki hol felhő-, hol tűzoszlop képében vezeti exodusukat, a szabadság olyan teljével bír, amilyennel az átfogó kultikus szerepszerkezet egyetlen istene sem rendelkezik. Szabadságánál fogva itt maga a szabadító Isten a tökéletesen rendszeridegen elem, a kultikus szerep kétdimenziós falfestményein megjeleníthetetlen alak. A fáraó világában teljesen jogosult a kérdés: „*Kicsoda JHVH, akinek hallgatnék hangjára?*” (2Móz 5,2.) A birodalmi mindenségen belül ő egyedül Mózes hangját hallja, s ahová Mózes ujjá mutat, ott ő nem láthat semmit. Az Egyiptomot érő csapásokat nyilvánvalóan látja, de jelentésük láthatatlan a számára, mert jelentésüket a mindenségen kívül hordják. Belülről tekintve csupán természeti katasztrófák látszanak. Ami Hegel esetében a fogalmi megragadhatatlanság, az a Kivonulásnál a kultikus megragadhatatlanság. A tíz csapás el nem hártott veszedelme nem alapíthatott kultuszt, mert kultikus keretek közt nem is volt tapasztalható: láthatatlan jelentése szerint nem a birodalom mindenségén belüli esemény volt, hanem a birodalom mindenség voltát sújtotta semmivé. Isten szabadságát a nép őseinek tett – esküvel alátámasztott – ígérete is egyedül azért köti meg, mert akarja, hogy megkösse, hogy szabadon tett ígérete szabadon teljesüljön. Ez a maga alakította szabadság formálja személyiségét.

Ezt a szabadságot ugyanakkor nem világitottuk meg teljesen, ha csupán a kultusz szerepköttségétől való szabadságot értjük rajta. Már a hegeli filozófia rendszerével való összevetés is mutatta, hogy a rendszer általános fogalmai számára megemészthetetlen egyén sem csak a fogalmak szabta szerepösszefüggéseket és szerepkötelességeket rázta le magáról. Önmaga fogalmát persze mindeközben meghagyta a rendszer számára. Ő maga lépett ki a rendszerből, nem a fogalma. Fogalmát hátrahagyva távozott. Akár Egyiptom mindenségbirodalmára gondolunk, akár a hegeli filozófia tudásmindenségére, egyikük sem szerzhet tudomást a fellázadt egység kierőszakolt elvonulásáról, mert az immanens rendszer mindkét esetben csak fogalmi összefüggések észle-

lésére alkalmas, e tekintetben pedig nem történt semmi változás. Platónnal tréfálkozva úgy is mondhatnánk, hogy a Hegel utáni gondolkodó ledobta bilincseit, és úgy indult el a barlangból kifelé, hogy árnyéka továbbra is ott maradt a barlang hátsó falán, s így a többiek nem is észlelték a távozását.

2

Arisztoteléstől tudjuk, hogy a filozófia a csodálkozással veszi kezdetét. Ez a csodálkozás mára már leginkább az azzal való akadémiai foglalatoskodás formáját öltötte, hogy ugyan mikén is voltak képesek csodálkozni ezek a régiek. Kétségtelen, hogy maga Arisztotelész sem fűzte hozzá, pedig ő még tudta, hogy a régiek nem csupán dolgokon csodálkoztak el, hanem azon is, hogy a többiek miért nem csodálkoznak.

Ha a kései Schelling roppant töredékeit vesszük közelebből szemügyre, csodálkozása bennünket is magával ragad, és vele csodálkozunk. A MITOLÓGIA FILOZÓFIÁJÁ-ban többek közt egy olyan kérdés nyugtalanítja, amit a vallástörténész úgy kerül el, hogy elintézettnak feltételezi. A legegyszerűbben fogalmazva, ez a kérdés a mitológia keletkezésének a kérdése. A probléma legközelebből a nyelvtudósok számára ismerős, akik a nyelv keletkezésének kérdését – ha már nem tudják elkerülni – azzal válaszolják meg, hogy az „fokozatosan” ment végbe. Jóllehet elképzelni sem tudunk egy kialakulófélben lévő nyelvet, a helyzet igencsak hasonlít a mitológiáéhoz. Schelling a görög mítoszokat átható genealógia felől közelíti meg a kérdést, amit a „szukcesszív politeizmus” impozáns fogalmával jelöl. A mai történeti tudományok számára érthetetlen fogalomként vezeti be a „történelem előtti” fogalmát (*Vorgeschichte*), amikor nem egyszerűen az írásmentes korként állítja szembe az írásos magaskultúrák korával, hanem minőségileg más világállapotnak tartja. Ha gondolatait le akarjuk fordítani mai, történeti képzetekkel teli gondolkodásunkra, például így fogalmazhatnánk. A görög mitológia egymást követő istennemzedékekről számol be, melyek egyben egymást váltó isteni uralmakat is képviselnek. A sor Uránosszal kezdődik, Kronosszal folytatódik, és Zeusz olümposzi hatalmával ér véget. A róluk szóló történetek számos olyan isteni alakról is tudnak, akikről csak régi történetek beszélnek, de már vagy semmilyen szerepük nincs, vagy például a Tartaroszba zárva toporzékolnak. Ha a vallástörténet valamilyen viszonyra vágyik a történelemtudománnyal, nyíltan vagy burkoltan kénytelen feltételezni, hogy az egymást váltó istennemzedékek valamilyen párhuzamban állnak emberi-történeti nemzedékekkel. Ez legalább valamelyes magyarázatot is kínálna arra, hogy egyáltalán miért vált fel egy isteni uralom egy korábbit. E történelmi magyarázat szerint tehát az Uránosz-kultusz gyakorlóit a Kronosz-kultuszei szorították ki a hatalomból, majd végre megérkeztek Zeusz híveinek felmentő csapatai. Az istenek nemzedékeinek tehát voltak emberi kortársai. Részletesebben véve szemügyre a dolgot, nem csupán az a problémánk, hogy az égvilágon semmi nem támasztja alá ezt a hipotézist, de ellentmondani is látszik magának a mitológiai-genealógiai szemléletnek. Többek közt az is következne ugyanis belőle, hogy volt olyan „idő”, amikor Uránosznak még nem született meg Kronosz nevű fia, értelemszerűen Zeuszról pedig még csak nem is hallott senki. Más mítoszt is idevonva pedig elmondhatnánk, hogy volt olyan „idő” is, amikor Orpheusz szépséges feleségéről, Eurüdikéről tudták, hogy már meghalt, de Orpheuszról még csak találgatták, mikor szánja el magát az alvilágjárásra.

Csakhogy a mitikus világ narratív ideje csak látszólag hasonlít a mi történeti időnkre. Sosem volt olyan „idő”, amelyben Zeusznak ne lettek volna felmenői, Orpheusz már mindig is az alvilágba alászálló dalnok volt, és az istennemzedékek már mindig is vál-

tották egymást. Schelling nagyszabású intuíciója szerint a mitológia keletkezése annak mentén gondolandó el, amilyen annak saját, belső ideje. Olyan korról, amikor a mitológia éppen születőben van, egyáltalán nem tudunk. A mitológia nem egyszerűen a történelem előtti kor (Vorgeschichte) tartama alatt jött létre, hanem ő maga a Vorgeschichte. Ez magyarul voltaképp annyit tesz, hogy a mitológiának nem fokozatosan, hanem egy csapásra kellett létrejönnie, még ha ez az „egy csapás” kronológiailag ki tudja, mennyi időt vett is igénybe. Mindenesetre, amennyit igénybe vett, annyi a Vorgeschichte „ideje”.

Az emberi történelem ott kezdődik, amikor mindez már a múlté. Schelling természetesen egy szóval sem állítja, hogy a történelem előtti időben ne történtek volna akár jelentős események. Csak annyit állít, hogy ezek mindenekelőtt a mitológia tudattörténeti eseményei voltak. A történeti idők emberisége egy olyan jelenben él, amelynek a múltja a mitikus világ. Eredetileg nincs is más múlt, mint a mítoszoké. A mitológia már mindig is a múltból való beszéd. A jelen egyáltalán nem fogható föl, ha nem előzi meg – már mindig is – múlt. Ennek az előtörténetnek a születése nem más, mint a múlt születése. A múlt mitológia képében születik. A genealógia ugyan látszólag finoman simuló múltrejtegeteket terít egymás fölé a mitológián belül, de a történelmi emberiség múltja a mitológia mint egész, amelynek egyetlen pontja sem „múltabb” a többinél. Történeleinek egymásutánisága egyszerre múlt el, hogy a múlt idő kerek és egész lehessen.

Wilamowitz nagy hellén vallástörténetének (DER GLAUBE DER HELLENEN) halhatatlan indító mondata, „*Die Götter sind da*” (az istenek már megvannak), Schelling szellemében úgy is fordítható volna: *Die Vergangenheit ist da* (a múlt már megvan). Ahogyan Wilamowitz ezzel az istenek történeti keletkezésének kérdését láttatja feltehetően kérdésnek, úgy tűnik értelmetlennek és tudománytalannak a múlt keletkezésére irányuló kérdés is. Márpedig a mitológia a maga módján megválaszolja ezt a fel sem tett kérdést. Az istenek természetének legszembeötlőbb vonása, a halhatatlanságuk, lényük „el nem enyésző” volta, egyenesen következik abból a tudatból, hogy születésük már mindig is a múlté. Ami a tudat számára mindig is múlt volt, azaz olyan „jelen”, amely nem csupán múltként, de egyenesen múltnak született, nemcsak hogy nem a halandók múltja, de mint múlt, nem is halandó. Mindenesetre az istenek halhatatlansága szorosabban tűnik kötődni a múltnak ehhez az elmúlhatatlanságához, mint az emberi vágyteljesítés lélektani fogalmához. Nehezen indokolható, miért is volna vágyaink teljesítése mások halhatatlansága.

A mítoszok nyelvi létmódja az elbeszélő múlt. A költészetben bizonyára előfordulhatott, de a való életben aligha, hogy mondjuk valaki azon törje a fejét, vajon az istenek valamelyike, például Hermész, most éppen mivel töltheti az idejét. A hangsúly a moston van, a szóban forgó isteni tevékenységgel való egyidejűségen. Ha a hős magán érezte is – valamely nagy tette idején – az istenek fürkésző tekintetét, ez az érzés mindenekelőtt őrá magáról szól, és nem az istenekről. Mindaz, ami valóban az istenekről szólt, az elmúlt életkalandjaikra vonatkozott. Ez az elmúltság ugyanakkor valósággal kicsattan az élettől, egykor voltának falai mögött színpompás életöröm tombol. Az istenek végtelen elevenségének – a végzetten kívül – semmi nem szab határt, kivéve a nyelvet. Az elbeszélő múlt az, amiből nem léphetnek ki, bár azon belül szinte teljesen szabadon élnek a saját életüket. A történelmi jelennel egyetlen ponton tartanak némi kapcsolatot, a kultusz szervezett találkozóinak alkalmakor, ilyenkor azonban szerepüket élnek, nem a „magánéletüket”. Szabadságuk a múlté, de – ha Schellingnek igaza van – csak a múlt a szabadságuké. A mitikus világ egyetlen istenéről sem volna elgondolható, hogy elke-

seredett haragjában berontson az emberi időbeliség jelenébe, hogy ott lerombolja saját kultuszhelyét.

A kultusztól való nagymértékű függetlenség, vagyis az isteni élet önállósága, semmiképp sem oka, de feltétele annak a fordultnak, amivel ez az élet egy meghatározott pillanatban megtagadja a mitikus múltat, és *megettér* az idő mindhárom dimenziójához. A mitikus világ egészen addig a szabad isteni élet áradó világa, amíg a benne élő isteni nem érzi egyszer csak rabságnak ezt a múlt időbe zártságot. Az elbeszélő múltat határoló, küklopius kövekből rótt roppant falon innen egy ígéret köré összegyűlt embercsapat várakozik. Az ígéret emléke talán kultikus emlék, de éppen ezért beteljesülése nem lehet kultusz tárgya. Ami még soha nem következett be, arra nem lehet emlékezni. A jelenbe való *áttérés* az ígéret teljesítése. Ez ugyanis nem teljesíthető másként, mint hogy a múltban élő Isten – vagyis az atyák Istene – felidézi a saját, ugyancsak a múltban tett ígéretét, s ahhoz, hogy teljesíthesse azt, „*hatalmas kézzel és kinyújtott karral*” át-töri az elbeszélő múlt határát, a jelen és a jövő irányába.

Az önmaga múlt idejűségébe zárkózott isteni élet, amely eddig mit sem volt hajlandó tudni a rajta kívüli életről, e fordulatában „megemlékezik” – ugyancsak elmúlt – ígéretéről, és mindenhatóságában az időbeliségre korlátozza magát. Az időbeli-történeti mozzanatokon persze kitörölhetetlen nyomot hagy az örökkévalóság érintése. Az Exodus ugyan történelmen belüli esemény, de a mitikus életszféráját elhagyó szellem lenyomatát viseli a homlokán. A mítosz istenei sosem bízták volna létezésük tanúsítását az emberre. Híveiktől nem várnak el hitet, mert semmi olyat nem tesznek, amitől az ember hitére kéne bízniuk magukat. Korlátlan létezésüket nem korlátozzák mások létezésének kedvéért, hanem a saját múlt idejükbe zárkoznak előle. Ehhez egyfelől túl csekély is volt az emberek iránti érdeklődésük, másfelől sosem mondtak le létezésük egyetlen pontjáról sem az ember javára. Az elbeszélő múltból, vagyis az előtörténetből való kitörés az időbeli emberrel való találkozást kereste.

3

A filozófia nem megválaszolható, de jogosult kérdésének tartjuk, miszerint „*miért van egyáltalán valami, és miért nem inkább semmi?*”. Azt értjük ezen, hogy vajon miért létezik egyáltalán világ. Ha ez a kérdésünk jogosult, akkor semmivel sem jogosulatlanabb az a másik kérdésünk, hogy ha már létezik valami, azaz létezik a világ, akkor vajon ezen felül miért is történik még mindenféle benne, azaz miért nem elégszik meg azzal, hogy létezik? Augustinus például ezen „csodálkozott” el.

A teremtés fogalma ugyanazt a problémát mutatja, mint a világtörténelemé. A történész kezében a világtörténelem olyan elbeszélést jelent, amely az ősidőktől kezdődik, és tegnap délután négy óra körül ér véget. A világtörténelem filozófusa számára azonban a világ története addig tart, ameddig a világ, vagyis nemcsak az tartozik bele, ami már megtörtént, hanem az is, ami még csak eljövendő. Ami tegnap délután négyig történt, az még nem a világ egész története, azaz még nem világtörténet. Ha a régiek a világ történelméről írtak, nem álltak föl munkájuk mellől, míg el nem értek benne az Utolsó Ítéletig. Hasonló a helyzet a teremtés fogalmával is. Jelentése nem csupán arra terjed ki, ami már megvan, hanem mindarra is, ami majd még csak lesz. Az a tapasztalat, hogy a világ még mindig történik, vagyis teremtettségének nyilvánvaló befejezetlensége egy, a pusztá megléténél tágabb összefüggésbe helyezi. Erről a tágabb összefüggésről tanúskodik már az emberi nyelv is. Tudniillik, hogy ismeri a jövő időt.

Szálinger Balázs

MAGYARORSZÁG MADARAI

Magyarország madaraival élek
Üvegtáblán, és csokorban szedem
Nekik az üveggolyót, azt hiszem.

Ha meglényegül fölöttem egy felhő,
Nyomban kitudódik egy-egy madár
Az égből, és a jobb kezemre száll.

Kismadaram, nem vagy való e tájra,
Nézz csak ide, én csokorban szedem
Neked az üveggolyót, azt hiszem.

Milyen test az, ami üvegen élhet,
Milyen táj az, ahol üveg terem,
Mért fény az, mely áttör a testeken?

Lehetne ez búzamező, akármi,
Mely ehető dolgokat tár elénk,
Kismadaram, nem jobb neked az ég?

Magyarország madaraival élek
Örök önváddal, hogy kevés vagyunk,
Jégtáblán élünk, s míg meg nem halunk,

Az alattunk rohadó dolog éltet.

BÁRSONYSZERELŐ

Megleplek saját bársonyszerelővel,
Olyannal, aki nem hal meg soha,
Mert amíg élsz, halnia sincs hova,
Ül, és amíg ül, istenek térdén
Ül, és egész nap szereli a bársonyt.

Vasak ütődnek gőzben, olajszagban,
Öntvényeit a szél fújja alád:
Mindig friss bársonyon járjon a láb;
Titokban termel neked a Marson
Békeidőben, ha nem kell a fegyver.

Mocskos háborúk kiszolgálója ő,
Mevetheted, egy dobozban kapod,
De a szíve száz doboznál nagyobb;
A kettéosztott, kettéfagyott táj
Országnak tűnik bársonyreszelékről,

S azért kapod tőlem, hogy csak azon járj.

HÉTFŐ ÉJJEL AZ ÜLLŐI ÚTON

Faltól falig ráérős pincerendszer
Mázás és bordázott falszakaszokkal,
Amelyeket lassan kiismerek
Sötétben is, mert viszed a kezem
A tegnap kihagyott mise helyett
Szorosabb, bölcsebb, mélyebb hagyományú
Oszlopsorok közé, s ahol elérlek,
Térden álló fiút látok beléd,
Aki egy férfit lát fiúkorában,
Olyan férfit, aki olyan fiút lát
Beléd, aki benned tökéletes.
Árkádjaid közt a történelem
Legföljebb egy mellékoltár talán,
Államiság és népirtás talán
Még annyi se, a hazaszeretet
Legföljebb egy szőnyeg, mely a halandót
A főalak méhed felé viszi,
S kiporolják, ha eltűnik a nép.
A tudás csak árnyék a szobrokon,
A tudásvágy csak fény, ami veti;
Benned belül semmi sem isteni,
Ami rajtad kívül mindenható.
Átéltetővé teszed és megáldod
A combjaid közé vetett világot,

S én egy senkit hozok – kint még teremtő
 Voltam, bent egy térden kúszó teremtmény,
 Hajótörött, aki a mécszet őrzi,
 S megjelenik, ha azt mondod: legyen fény.

Lackfi János

ÉN PERSZE, TE PERSZE

Láng Beátának

Én persze boldog vagyok, te persze nem vagy boldog,
 én persze élem világomat, a te életed nem élet,
 én persze kicsattanok az édességtől, te persze savanyodol befelé.
 Én persze megtaláltam a férfit, néha fafejű, néha kicsit büdös,
 de az enyém, te pedig nem találtad meg, nem szagolod,
 nem huzakodol vele, nem bújsz hozzá.
 Én persze szültem gyereket, kiszakadt belőlem,
 hús a húsból, vér a vérekből, nem haltam bele,
 maradt bennem hús-vér éppen elég,
 belőled nem szakadt ki hús, nem folyt ki vér.
 Én persze a férjjel együtt kaptam házat, autót,
 együtt megyünk nyaralni, jól keres ám egy férj,
 ha tudnád, melyik piacon árulják az ilyen
 jól működő férjeket, oda mennél, de nem tudod.
 Én persze a győztesek diadalmas fölénnyel
 fogadom állandó lamentálásodat, lefogadom,
 hogy ennek így semmi értelme, az életed
 egy síralomház, benne ücsörögsz beroskadtan,
 mint egy rogyant földelű ház. Ülsz, mint egy
 tépécsináló, saját sebeidet kötözgeted,
 egyre több tépés kell, mert egyre több a seb,
 ahogy elvakarod mindet. Mondd meg igaz
 lelkedre, hát nem neked is egyszerűbb
 lenne várni a gyógyulást, és tág orrlíkkal
 szívni be a levegő hársfateáját, lelegelni
 szemmel a kertek zöldjét, részegen szürcsölni
 a napfény felhőhabos sörét, nem egyszerűbb
 lenne mohón és önzőn lerabolni a világot,
 mint egy török horda? – szegezem szívednek
 nem igazságosan, de nem is igazságtalanul
 szerzett boldogságom zászlós kopjáját.

SZENT LÁSZLÓ KÓRHÁZ RAP

Mester Éva Hajnalkának

A kemó nem egy vidám dolog,
 Röhögök mégis, ha rá gondolok!
 Mert hogyha nem, akkor meg sírok,
 Emberek élnek itt, nem fakírok.
 Na jó, a kemótól nem csak az ember
 Szenved, de a hörcsögöm is, Propeller,
 Már amennyiben neki is szenvedés,
 Hogy el kellett adni, kész,
 Nem simogathattam már őt sosem,
 Mert összedől az immunrendszerem,
 Fura, hogy ezt a kártyavárat
 Összedöntheti csak úgy egy állat.
 A kemó nem egy vidám dolog,
 Röhögök mégis, ha rá gondolok!
 Aggódni itt van a hematológus,
 Elálló fülű, empátiás mókus,
 Egy hematológusnak rendben a vére?
 Nem hal meg rákban, ugye? Vagy mért ne?
 Kering köröttem pár megszállott bolygó,
 Nővérem, bátyám, anyám aggódó
 Szemekkel lesik a dokit, a leletet,
 Becaplatnak értem nyugatot-keletet.
 A kemó nem egy vidám dolog,
 Röhögök mégis, ha rá gondolok.
 A szóbatársak szürreálban utaznak,
 Tüdőlimfóma, áttét, annyi az agynak,
 Egyikük pisztolyhős, terrorelhárító,
 Alvóügynöknek jó hely az ágyikó.
 Burjánzó szívvel egy srác is volt itt,
 Meg volt már halva, de azt hitték, alszik.
 A kemó nem egy vidám dolog,
 Röhögök mégis, ha rá gondolok!
 Az én sztorim sem egy lányregény,
 Lépem szétduzzant, de mondják, van remény,
 Csak az agyamból kéne venni mintát,
 Van-e ott limfóma, kiderülne mindjárt,
 De félnek, hogy megsérül a kütyü odabenn,
 Lökött vagyok, de végleg elszállhat az eszem,
 Ha jól reagálok, majd összejtátültetés,
 Csontvelőműtét vár meg sugárkezelés.
 A kemó nem egy vidám dolog,
 Röhögök mégis, ha rá gondolok!

Vért kapni utálok meg trombocitákat,
Rohadék tűkkel velem cicáznak,
Fura, hogy amíg fekszem csak itten,
Más vére járkal az ereimben,
És akik adták, járnak valahol,
Amíg a vérük énbennem lohol,
Ki kéne rakni a képüket a falra,
Jogi okokból a szemük letakarva.
Hogy én vagyok ők, nem egy vidám dolog,
Röhögök mégis, ha erre gondolok!
Itt a betegség nyakunkon a póráz,
Nem mehetsz messze, ez a Szent László Kórház,
Falra néz az ablak, annyi a napnak,
Esténként bolygók sem pislogatnak.
Augusztus, csillag hull, a kemós mégse lát ki,
Így hát jobbat nem is lehet kívánni.

ÉJSZAKAI NYELV

Kemendi Zsuzsának

Ritkán perdül szó a számon
Hallgatok sután,
Retikülben kotorászom
Félszavak után.

A fecsegő társaságban
Jelt alig hagyok,
Tán összeszedik utánam
Rendőr hadnagyok.

A nyomozót nem érdeklí
Cseppet sem, ki él,
Nem kutat utánam senki,
Titkom mit sem ér.

Mindenki ura a szónak,
Felfújja magát,
Cunamiként fölém torlad:
Én vagyok a gát.

Mások nyelvét nem beszélem,
Sem a magamét,
Elhullatom bölcsességem:
Jószág a ganét.

Éjjel, álmomban beszélek,
Elég ez nekem,
Mindent betölt a beszédem
Minden nyelveken.

Bartos Tibor

MOSZKVAI UTAZÁS*

...Karig Sári nyom a kezembe nagy borítékot. Szovjet bélyegekkel teliragasztva, cirill a címzése. Ennekem címezték, de magának szól, süvölti. [...]

Nem tudok én *cirillül*, miért adja nekem? Hogy magánál hordja Moszkvában! A levél igazolja, mit keres ott! És mit, kérdem. Az *Inosztannaja Lityeratura* megjelenteti a SOSEMVOLT CIGÁNYORSZÁG-ot, és fizet érte! Ami egy csöppet nem természetes! A Szovjetunió nem tartozik fizetni sem idegen szabadalomért, sem más szellemi termékért! Kivételt tesz viszont velünk, népi demokratákkal! S ha nem utaznék a tiszteletdíjaimért Moszkváig, akadékoskodnék. Volt rá gondom, hogy elutazzon, söpör el Sári. Megvettem a repülőjegyét! Magának se Bécs nem elég jó, se Oxford, se London, hallom! Nekem viszont a maradék rubelja jönne jól. Annyit tejelnek? Miért nem veszi meg mindet? Egy, mert a tiszteletdíját csakis a maga kezébe olvassák le. Kettő, mert magánál jobban tudom, mennyit tágítana látóhatárán egy moszkvai út! Három, hogy az oda-vissza repülőjegyet, amiért én fizettem, nem lesz pofája placra dobní! Oda az út léglökéses Tupoljevvel, vissza légcsaváros Iljusinon, egy hét Moszkva, mit akar? A levélben egyébként a szovjet írószövetség névre szóló meghívása is.

Nemet eszerint nem mondhatok. Miért is mondanék? Ha a nagy Szovjetunió olyan kedves, hogy oroszra fordította és megjelenteti újpesti cigányaimat, nem is borzalmas broszúra gyanánt, hanem Bartha Laci festményeivel, akkor én ne kedveskedjek a nagy Szovjetuniónak? Téesz-parasztjaink, gyári munkásaink küldöttségeit terelgetik forradalmi nevezetességeik közt, én meg szállodát foglalok, kiadómnál fölmarkolom a honort, s gondom annyi csak, hogy a seggére verjek. Fájjaljam, hogy látogatásaikat nem adhatom vissza tankon? Kíélt orosz nagyherceg lehetsz egy hétig, nógat Wessely.

A *Metropol*ban szállj meg, ajánlotta továbbá. Ott szállt Lenin is, Bernard Shaw is. Nem drága. A Kremltől egy ugrás. A GUM áruház egy sarok. S ha éttermében a nap-sugaras üvegmennyezetre emeled a szemedet, jusson eszedbe Suchov. Miről és minek,

* Vö. Bartos Tibor: ÁLLAMI BOLDOGSÁG (*Holmi*, 2011. július), Bartos Tibor: BUDAPESTI LEKTÚRA (*Holmi*, 2011. október). – Az önéletrajz itt közölt részletének címét mi adtuk. (*A szerk.*)

kérdem. Tudom, hányingered van, hogy mindent orosz tudósok találtak fel csőben a lukig, de nekem elhíheted, hogy Suchov a könnyű vasszerkezetű építészet kitalálója. Volt egy nyírfavesszőből fonott papírkosara, olyan formájú, amit ma *hiperboloid*nak neveznek, melegszik neki, és ma már az ő papírkosaráé az atomerőművek hűtőtornyainak formája is. Hatvan évvel útána újra kitalálták. Egyébként a Metropol szálló régiessége angol építészenek terveire vall, Suchov üvegfüdele csupán a Tiffany-lámpa rajta. A GUM áruházon is. Csakhogy ezek begyűjtik a fényt. Pillantsak föl, köti a lelkemre, ha nem felejtkezel bele a vásárlásba. És a kezembe nyom huszonöt rubelt útravalóul.

Még egyszer meginogtam aztán. A szovjet követségről tört magyarságú ipse telefonált, hogy utazom-e. Minden jel arra mutat, feleltem óvatosan. Mert apró szívességre szeretne kérni. Nocsak, Mérő százados átadott Kágébé elvtársnak? Igaz. Miért épp engem vinnének léglökétűn Szibirbe?

Pesti kulturális ügyintézőjük mintha gengszterfilmből lépett volna ki napszemüvegében. Beszélgetésünk során sem vált meg tőle. Ellenben kivett egy ugyanolyat az íróasztala fiókjából, és a kezembe nyomta tokostul. Ja, előbb beletesz egy cédulát! Xenia Rozsgyesztvenszkaja címe és telefonszáma. Újságíró, a *Lányok*, *Asszonyokat* szerkeszti, a barátnőm. És jól beszél magyarul, egyengetni fogja az utamat.

Pár szál szárazkalbással szálltam repülőgépre. Térülök, amint elfogy. Vagy ha Moszkvában minden madzag elszakadt. NDK-s mérnök mellé ültettek. Felszállás előtt figyelmeztetett, szopogassam csak az undok cukorkájukat, különben a fülem hasogatni fog. A Tupoljeviek katonai célra épülnek, meredek emelkedéshez nincs nyomáski-egyenlítésük. S épp ezért, meg a nagy fogyasztásuk miatt gyakori nagyjavításra szorulnak, magyaráz tovább. Viszont megbízhatóak. *Wie eine deutsche Waschmaschine*. Szó szót követ. A kétórás út felében látom már, hogy a legyőzhetetlen béketábor az utazó NDK-s technokrata ismeri igazán, mi csak a propaganda sajtóharangja alól. Leszálláskor névjegyet kapok tőle pesti, moszkvai és várnai címével.

A reptéri busz útja a városba nem kecsegtet látnivalókkal. Hegesztett vöröscsillag díszű lámpák ágaskodnak a ritka forgalom fölé, alattuk kopott emberek tolonganak a tikkasztó hőségben. Sokan, mint az oroszok. No, kerüljünk beljebb. Csakhogy a kép beljebb sem színesedik. Ha nem látom a Kremlt, nem is tudom, hogy a főváros szívébe jutottam. A Metropoltól pár lépésre szállítanak ki. Szoba, kérdem a Metropol portáján. Szoba? Az nincs. Odanyújtom írószövetségük meghívólevelét. Nyomban kapom a kulcsot. Nem Shaw szobájához talán. Harmadik emeleti, félhomályos, íróasztalán a rézállványú, zöld zománcos ernyőjű lámpa alighanem még látta Lenint. Akár Kutuzovot is. Nem szólva a kalamárisról és a lila tintáról benne.

Idáig jó. Ágy, szék, mosdó, legfőként telefon. Tárcsázom a kiadómat. Nem veszik föl. Tárcsázom Xenia szerkesztőségét. Nincs már benn. Szombat, persze. Miért volna itt kommunista a szombat is? És a déli indulásból késő délutáni érkezés lett a moszkvai időzónában. Órát igazítok. Eszerint holnapután találom meg őket legelőbb. Két napig Wessely Laci huszonöt rubelján kell kihúznom.

Tájékozódását teszek a Vörös téren, a Nagyszínház pénzbedobálás szökőkútja körül, majd a Szverdlov metróállomás működését kémlelem ki, ahonnan naponta indítok majd, ha igaz. Öt kopek a vonaljegy. A mozgólépcső gyorsan és hosszan tart lefelé a föld mélyének. Ó, a mi játék földalattink! Freskókkal díszes katedrálisba jutok. Huszonöt rubelemből két hétig hűsölhetek itt lenni a szárazkalbászon. Fakofferek sodornak le a lábamról. Pesten sincs sok udvariasság, mióta a télakoltak helyébe hathúszással jönnek, de Pesten valahogy jobban eloszlanak. Hol vannak a moszkvaiak? Otthon a szamovár

körül? Megint fölfelé a mozgólépcsőn a vidéki lábakat nézem, amivel meggázolnának, ha elalélok a sűrűjükben. Piszkos cipők, letaposott nadrágszárak. Zokni egyiken se. Hm. Olvasnak viszont a hosszú lépcsőn. Könyvet. A szemből lefelé tartó fejkendős, virágos ruhájú nők kezében eperfagyaltszínű vászonba kötött orosz klasszikusok.

Nézzük, mit árulnak az utcán! Esztergált, lakkozott fatálatok és salátáskanalakot, egyberakható parasztasszony-fababákat. Huncut kolleginák ajándékai Moszkvából. Nyomasztó színvilág. Asztalokról pacsulit. *Krasznaja Moskva*. Védelem egymás ellen, ahol sűrűn vannak, mint a heringek? Hát még! Nini, kerekcsészes ládából fagyaltot árulnak, *Marózsnyaját* betűzik az oldalán. Inkább csomagolt parfé? Beállok a sorba, és megéri. Talán mert epret kérek, azaz rábökök. Kérem, *hermonizál* körülöttem mindennel! A Kreml falával, tornyaival, arany hagymasisakjaival, még a Vazul-templom cukrászati művével is itt a Vörös téren, ha úgy hívják.

Se kávéház, se presszó, se kocsmák. Így nem leszünk jóba! Hová telepszene le a moszkvaiak, ha nincs a Metropolisban szobájuk? Nekem van, azért a Wessely ajánlotta Tiffany-üvegfedél alatt teázom egyet, és pillanatképeimet sorba rakva megállapítom, hogy rosszul indultam. Duna cipőgyári delegáció tagja mesélte, hogy egyik társának szeme, mint a gyíké, falak alját, fák tövét kutatta Moszkvában. S mikor rászólt: Mit keresel, te? A válasza ez volt: *A faterom bringáját*. Így nem lehet ismerkedni. Elképzelésem lehet, de nem *a felszabadulásból kifolyólag*, ahogy a háborús károkat csoportosították a korabeli kérdőívek. Inkább az orosz klasszikusokból merítsem, ha már a Tanár Úr tanácsai nyomán annyit bújom őket. Keressük meg például e dalocska helyét, Dosztojevszkijból, ha jól emlékszem:

*A Botyasevszkij utcán jártam,
A régimre rátaláltam!*

Meg kell keresnem a helyét, ahol bőghetném részegen, még ezen a szombati napon, vagy megvallhatom igaz pravoszlávként a másoknak: *Gonosz ember vagyok én, bátyuska*.

Alig a város szívéből kiérek, megtalálom a lelkét. Hosszas utca, hepehupás, hársak szegélyezik. A város szívében hitványok a fák, itt meg faházikókat borítanak el. Némelyik kerítése zöld palánk, mint nálunk az orosz laktanyáké, de akad léckerítés is, belesére alkalmas. Szemem nem bosszantja a rozsdálló bádogfedelű viskók se eperfagyaltra, se sóskára mázolt deszkaborítása. Egyiken-másikon fűrészdíszes a tornác pártája, mint a régi vasútállomásoké. A helyi ács öröme helyénvalóan cifra, nem mint klasszikusaiké. A hentes kirakata is festett üvegvitrinben őriz két füstölt csülköt. Itt minden egybecseng, ami beljebb ízléstelenség. Kerül csapszék is, a söre hideg.

Vasárnapra kelve úgy döntök, hogy megkeresem az orosz vasárnapot is. Délelőtt a Kreml templomaiban nézek szét, aztán megyek, amerre a nép sodor. A portán visszakapom útilapomat és a meghívólevelem attól az asszonytól, amelyik az elolvasása után tegnap nyomban nyúlt a szobakulcsért. Azóta elolvashatta többször is, sőt a fényképpel is szemezett talán az útlevelemben, mert nagyon mosolyog. Hervadó úriasszony, a németsege megbízható, Pesten budai úriasszonynak nézném, éppen ezért kávéra hívom az üvegteszt alá. Szolgálatban van, majd máskor, mosolyogja.

Eleredek a Vörös téren át a Kreml bejáratának. Az Órjögő Vazul templomába bemenni nem lehet. Benn órjögő ennyi cukrászsüteménytől? A tóduló vásári nép a Kreml udvarában csoportokra oszlik. Vezetőt kapnak, és indulnak a székesegyházak felé. *Szabó-r, szabór*, hallom, és kapcsolok, hogy itt székesegyház, ami vidéken nálunk kapubálvány is lehet, vagy éppen telefonpózna. Talán a pilléireiről, oszlopairól? Szék viszont

nincs bennük. Pap, azaz pópa sincs, mivel a Kreml templomai múzeumok mind. A vásáriak egyike-másika mégis térdre omlik minduntalan. Némelyik már a bejáratnak tartó lépcsőt végigcsókolta. Igaz, onnan néz le az Istenanya hatalmasan a messziről jöttekre. A férfiak kezükben forgatják a szalmakalapjukat. Ha hitük nincs is már, áhítatuk a régi. Tolsztoj bólogatna, hogy sarjad még igaz hit ilyen áhítatból egyszer.

A szentélyt elrekesztő aranyfüstös képfalakon nem találok bámulnivalót. Keretükbe fagyott bizánci formák, csészealjsemek, megfélemlítés. Csakhogy fönn, a legfelső sorokban visongva ágál némelyik, mintha valami muzsik akarná kilopni innen a ruhája alatt. Leszkov *Lepcsételt angyala* ötlik az eszembe. Azám, üldözött óhitűek, raszkolnyikok! Ikonjaik miatt tartott tőlük az egyház. A Kremlben talán nem is maradt más, csak másolat. Beszédes ikonért messzebb kell mennem.

A Kincstár előtt hosszú a sor, de engem otthon kioktattak. Akár a Mauzóleum kitö-mött hőseire szottyán kedvem, akár múzeum előtt kellene várakoznom órákig, vágód-jak csak pimaszul a sor elejére, mutassam az útlevelem, és besétálhatok. Újabb csoportot be se bocsátottak még, én már kísétáltam. A pompa láttán feltámadt bennem a tö-rés-zúzás prolivágya.

Szárazkolbászra visszatérek a szobámba, s módosítok vasárnapi tervemen. Elindulok a metrón, kiszállok minden állomáson, megcsodálom a *Metrouszkij Szabort*, aztán föl-megyek a mozgólépcsőn, hadd látom, milyen városrész fogad, úgy merülök vissza a húsbe. Szegényes terv, de életrevaló. A *Revolucija* állomását a Kreml kincstárára emlé-keztető vaskos pillérek tartják. Aljuk lesarkítva, négy mélyedésében egynek-egynek másfél embernyi, fegyveres bronzforradalmárok és forradalmárnők görnyednek a közlekedőkkel egy szinten. A bronznők blúzát forradalmi szél dagasztja. Belenézek a hasítékába egyiknek. Bronzkombiné fogja el a belátást.

A mozgólépcsőn mellém lép a Metropol hervadó úriasszonya. Csak nem követ? Megtisztelő. Vége a műszaknak, mondja, hazafelé tart. Fölerünk, meghívom egy kávé-ra ismét. Karját körbehordozva kérdi, mégis hova. Nagy park szélén tanakodunk, a vásáriak egyre dőlnek. Elindulunk szembe. Többen megállítanak, és kérdeznek valamit. Az úriasszony felel karójára pillantva. Hova lett a sok *davaj csaszí*? De nem. A Kremlben is megfigyeltem, hogy rajtam áll meg sokak szeme.

Egy kérdésre illetékességi okokból nem felel meg helyettem a hervadó úriasszony. Tolmácsolása szerint ezzel áll meg előttem egy fejkendő mami: *Mit tetszik gondolni, lesz holnap eső?* Elvégre én vagyok a messziről jött ember. Örülök is, hogy a választ rám bízza. Semmiképpen, nyilatkoztatom ki. Szó se lehet róla. Miért, kérdi a tekintete. Mert holnap pénzért kell mennem a kiadómhoz, felelem. *Abábuskának* meg szabadnapja lesz holnap, fűzik tovább a szót ketten, és ne már esőben kelljen élelemért sorban állnia! A mámi mintha nem érné föl ésszel, hogy *idegenül* beszélünk, de a szép egyetértésünk láttán kezét szívére teszi, úgy indul tovább. Milyen jó, hogy van tolmácsom.

Nézek körül megint eszpresszóért, cukrászdáért, kávéházért, de csak a park még mindig. Lezöttyenek az első üres padra, az úriasszony mellém, tisztességesen összeszo-rított térdel. Szótlatlan nézzük a sétáló családokat, katonacimborákat a fejük búbjára lökött tányérsapkában, a szembülső padon kártyázókat, odébb szerelmespárt, még odébb egy részegét vodkásüveggel a combja közt, amint szemét üdvözülten emeli az égre. Már-már megszokom a hallgatást. Fákon-bokrokon jártatom a szemem, virág-ágyásokat pásztázok. Jé, dália nyílik mindben! Hogy nevezik ezeket oroszul, töröm meg a csendünket. *Zimnaja szkázká?* Mesék a télről? Milyen szép! Az úriasszony magára veszi a dicséretet, és mosolygva odébbáll.

Bandukolok visszafelé a Gorkij utcán. Az ő Váci utcájuk? Jobban öltözöttek erre mégis. Népi demokratikus könyvesbolt kirakatába bámulok, és gyors ártéssel tisztázom, hogy a mi önköltségi árainknál is jóval olcsóbban árulják a könyveinket. Füstölt halas kirakatokba csodálkozom odébb, és azonosítom az utca illatát. Nem bánnám, ha a mi Váci utcánkban is árusítanának füstölt halat. De mákos kenyeret zsúrkocsiról! Nézzük csak. Fél karéj kenyereken félujjni vaj, azon ujjnyi mák? Amit a magyar téeszparaszt máknak néz Moszkvában, az kaviár, te! Csak itt nem vékony szendvicsekre szemetelik! Befalok egyet. Nem tévedés. Mutatom, négyet. Összecsapják, és *Pravdá*ba csomagolják.

DR. CSEHOV
RENDEL: 2–7-IG

az egyik kapualjban réztáblán. Itt felejtődött? Eszembe juttatja, hogy egyik földesuránál látogatást tesz a másik. Szinte egy szó nem hangzik el köztük, de a vendégnek nem is hiányzik, ott ragad éjszakára. Majd másnapra. Mikor végre hazafordítja a szánját, vendéglátója megvárja, amíg jó messze jut, akkor kurjant utána: *Nagyon untalak!* Így ne járjak a *Nasszovjetunióval*.

A hétfő reggelt az ablakomon nézem az ágyból. Nem esik. Na ugye. Miért üres mégis az utca? 7 az óra. Előreállítottam, határozottan emlékszem. Bugyolált *bábuskák* gumicsizmában, hosszú nyelű kefével, vödörből sikálják az utcát. Mozgásuk lendületesebb a budai úriasszonyénál. Miért tesznek magukból *bábuskát*? Lila tintával jegyzem a kérdést, és mellé, hogy a Szekszárdon elhunyt úri hölgy kétszáz éves kőkeresztjére miért rótták érdemül: *Korán elfelejté magát*. Miért, hogy a nők csak fele életükben nők?

Mire az órát újra nézem, 8. Az utcán semmi mozgás. Egy s mást jegyzek a tegnapi napból, és 9-re meg is indul a forgalom. Otthon már 11. Telefont ragadok, és tárcsázom a menlevelem aljára gépelt számot. A portától nem is kellett kérnem vonalat, eszerint van minden szobának! Hétfői hang a túlvégen. A kialvatlanságot oroszul is megismerem. Elmondom a mondókámat angolul meg németül, és levelem lila tintás jegyzőjét, Popov igazgatót kérem. Tanácstalan sutyorgás, kattogás, majd megszakad a vonal.

Így nem boldogulunk. Kinyitom a napszemüveg tokját, és Xeniat hívom. Vidám női hang jelentkezik, magyarul. Ennyi a magyar kuncaftja? *A Lányok, Asszonyok*nál főként magyar telefonokat kapok, válaszolja. Mondom a napszemüveget, a küldőjét, az üdvözlését, és hogy találkozhatnánk-e a Metropolisban. Repülök, dalolja.

Xenia azonban nem magasan repül, mint a darumadár, a korszakalkotó üvegtető alatt, hanem mint a nehéz kő. Fara, bögye, akós feje, pattogó beszéde csupa élet. Átnyújtom a küldeményt, majd rátérek az *Inosztrannaja Lityeraturára*, mutatom a leveletem, és magyarázom mellé, hogy amíg az ígért pénzt meg nem kapom, tükön ülök itt a szállóban. Szorultságom hallatán tegezni kezd. Amíg a pénzedet megszerezzük, lakhatsz nálam. A férjem Kongóban, a gyerek a nagyszülőknél.

A szeme nem rebben, hogy nem kapok az ajánlatán, csak a bögye emelkedik, hullik a selyemruhában. Kollontay asszony hívét fedezem föl benne, amint vonul a Vörös téren, '18 februárjában *szűzanya mesztelenen* a többi nőjogosítóval, s jelszavukat visítja: *Vesszen a szemérem!* Tartsunk ügyrendet mégis, hó kebel. Vasald be a pénzem, aztán mulatunk. Tudatosítsd bennük, hogy értesítésük voltaképp a kasszájukhoz meghívólevél, világos?

Hajjaj. Telefonálni is repül. A könyved még nem jelent meg, jön vissza, a kifizetés így bajos, de az igazgatót délre iderendeltem. Addig harapjunk valamit. Az igazgató

egy óra múltával keresi telefonon, hogy megtárgyalták benn az ügyet, a tiszteletdíj harmada rendelkezésemre áll a pénztárban. Xenia szégyentelenül megtudakolta, mennyi is lesz az. Elélsz rajta, mint egy gárdatiszt, csap a vállamra. Mindenképp elkísér, hogy el ne tévedjek. Dolgunk végeztével én kísérem át a *Lányok, Asszonyok* szerkesztőségébe, pár telefont kell elintéznie. Tipródom, mert a második szerkesztőség, ahol nem gyűjt-hatok rá. Poroltók minden ajtófélfán, s egyszerre megértem, hogy tűzvédelmi rendszabályaik alighanem a Botyasevskij utca idejéből maradtak rájuk. Estére kis társaságot trombitáltam össze a tiszteletedre, újságolja végre Xenia, és kellemes izgalmában a mellkasomon dörömböl két ököllel. Megetetsz, megitatasz bennünket!

Délután a Tretyjakov-képtárban próbálok kihámozni múlt századi realistáik tömeg-jeleneteiből, kire is ütött Xenia, akit Xánának becéznek a kolléganői. *Morozova bojárno?* Nem, inkább a *Zaporozsi kozákok levelet írnak a török szultánnak*. Jól beolvasnak neki. Diadalmas röhögésük Xánára vall. Mi lesz az esti húzása? Megtapintom a pénzem. Gorkij muzsikja a nyelve alá rejtette a kopejkáit, nehogy a csörgésük megkísértse a városiakat.

Barátnőjével vágódik be a Tiffany-fedél alá. *Milyen francia csajj hoztam neked?* Eluntam az orosz realizmust, délután átruccantam a Puskin Múzeumba egy kis francia impreszionizmusra, ott láttam néhány párizsi nőcskét, megghasadással fenyegető fűzőben, pont-pont-vesszőcske arcú selyemkalapos együgyűséget. Xána különbbel kínál Renoirnál. Pont-pont-vesszőcske ez az Ella is, csakhogy szóke konty meg ringó mell kerekít a nyúlánkságán.

Xána az ismerkedési tea után örmény étterembe vezényel minket. Táncclecke Ellával a Gorkij utca elejéig. *Libe-libe-libegős?* Elmaradozom, lesem a csínját. Ujjhegyen *kígyózik*, nem sarkall, mint a moszkvaiak, pedig lapos az ő cipője is. Gumicsizmában se járna lomposan. Nem ront, mint Xána, lazán hordja a vállát. Párizsi emigráns? Mérnök, tudom meg szakadozott németiségéből, s hogy a részeges férjétől elvált. Így fest le engem az udvarlóinak Bea is? Szemem az étterem kaukázusi díszletein kalandozik. Csörgedező fagyöngy függönyök a fölfelé húzós, moszkvai gyolcsfüggönyök után. A két nő nagy kerek asztalnál fog közre. Parancsolnak? Étlap, jéghideg sör és Ararát konyak. Adjuk meg a módját.

Húsosak, feketék az örmény pincérnők. Illik rájuk a mélykék szemhéjfesték, nem úgy, mint a tésztaképűekre körös-körül. Mit akartok mondani a pillangós pofátokkal, kérdezhettem volna Xánát, ha nem ő áll elébem legelsőnek így kifestve fényes nappal. Pesten a kurvák kurváznak szólnának le. Előtetszó osztályellentéteket mázoltok el? A festék összébbr vonja a dragonyos Xánát az elúszó Ellával? Lehet más is. Hátha a vonást keveslik arcuk tésztájában? Vagy a két nem távolságát növelnék?

Ella hozzám hajlik, kérdez. Álmodozó szeme a naplóíró Baskircseváié, gémnyaka a táncos Isadora Duncané. Túl szép vagy nekem. Nem volna mégis helyesebb a honoráriumot sós vérű barátnéddal baszni el? Mondom is Xánának, hogy a zaporozsi kozákok közt leltem a mására. Ó, azt a képet sokat nézegette Sztálin elvtárs, feleli kitérően. Miattad ő is? Szemtelen! És a combomba csíp. Nem, hanem a kozákok válaszáért! Az ő kedves válasza is így szólt. Hogyan? *Kinyalhatod a seggünket*, röhögi a képembe, és mel-lei rengenek. Annyira, hogy meg kell ragadnom, amelyikkel a konyakospoharamat fenyegeti. Ella elfordul, nem szórazoztatja a jelenet.

Fiatalember húz széket az asztalunkhoz. A barátom, borul nyakába a hű Xána. Borisz Noszik, mutatkozik be, és értelmezi angolul mindjárt. *Nose?* Nózika, azám! Hazaértem! Kellemesen ferde képén felejttem a szemem, amíg egy lélegzetre elmondja, hogy a

moszkvai rádió angol osztályán dolgozik, az itteni Idegen Nyelvek Főiskoláját végezte. Oldala hírektől dagad, a szeme csillogásán látom. Dehogy túrlak ki Xána ágyából! Elférünk abban hárman! Négyesben tán még kényelmesebb! Parancsolj. Rendelj. Amennyit a test bevesz.

Tudja Borisz már, hogy a lakhatása fenyegetett. Kilós kulcsosmót emel ki a zsebéből. A városban sokfelé bejutok ezzel, nyugtat. A magunkfajták jó része kiküldetésben él szerte a birodalomban. A *kommangyirovka* szóval adja meg katonás zamatát. Örülnek, ha a szemem a lakásukon, nem tesz-e kárt a társbérlő. Ó, a társbérlők, sápítózik a két nő, akár Pesten.

Megjön a hideg uborkaleves, a tört dióval és joghurttal készült örmény *tarator*, majd hamarosan a báránysült is, hozzá testes grúz vörösbör. Elcsendesedünk. Ilyen mennyei jókban nekik sem lehet részük gyakran. Már a mézes süteményeket majszoljuk, amikor borostás alak vágódik mellénk motoros bőrzakóban. Ernst Nyeizvesztnij, néz rám fáradtan, aztán: *Te vagy a magyar író?* Pénzem fölnyalása óta ennyit értek már oroszul. A többit fordítják. Tízre várlak benneteket a műtermembe, mondja, és már megy. Legnagyobb élő szobrászunk, suttogják áhítatosan, magyarul, angolul, németül.

Messzire visz a taxi. Foghatunk-e visszafelé majd? Vaksötét utcában régi kereskedőház egyik redőnyét rugdossa meg Borisz. Nyeizvesztnij mindjárt emeli belülről, majd gördíti is le mögöttünk. A körbepolcolt üzlethelyiségben százával az agyag-, gipsz- és kőfigurák, kisebb-nagyobb makettek. Mesterük festékkel összefenytt asztalhoz ültet, a közepére teszi egy-egy művét, és úgy szemlélteti, mint aki maga tudja, hogy ő a legnagyobb. Háborúellenes sorozat darabjait mutatja először, vakot, csonkoltat, bénát, majd a teljes szoborcsoport elképzelését, amit a győzelem emlékművének nevez. Nagy medencét képzeljünk a közepébe, az a könnyek tengere. A rálátás barlangból lesz. Riasztó, de alakjai biztos kézre vallanak. Következő a koncentrációs táborok emlékműve. Vézna kőfiú kezében döglött egér, azt siratja. Mintha Pilinszky Jancsit látnám éjjel a Ferenciek terén. Aztán hoz Jeremiást, Giordano Bruno mestert meg egy háromarcú krónikást, aki sír-nevet-ír. Megkapó tisztaság. De, mentegetőzik, a kenyerét is meg kell keresnie, azért a következő makett a Kosmosz Legyőzése. Hajóforma domborművön szputnyikok, madarak, Ikarusz, Kopernikusz. Másik felére a tenger legyőzői kerülnek majd. Az épülő genfi szovjet békepalota elé fekvő Földanyát szán. Feltámasztott lába hét méter magas lesz, s ahogy a könyökére dől, élő fenyő fog kinőni a tenyeréből.

Tanács talan vagyok. A megvalósult részletek bármilyen jók, ilyen óriás elgondolásoknak nem fedezetei. Borisz a háta mögé húzódik Nyeizvesztnijnek, rám kacsint, majd ujját a nózijára helyezi. Megteszlek pesti díszpolgárnak! Világméretek egy régi rőfös redőnye mögött. A mester körbenéz rajtunk a meztelen villanykörte fényénél, majd albumot szed elő köztéren elhelyezett műveinek fényképeivel. Kinyitja, aztán több lapot is hajt egyszerre. Pirong, pedig nincs miért. *Szverdlov-emlékmű. A Kreml építője. Vasöntő. Pilóta gyermekével.* Mindennapi kenyere lehetne olyan fontos, mint a fellegjárás. Búcsúzóul elem tesz a magyarított szobrok fényképeiből, válasszak. A vak katonát tolom oda, de dikálja azt. *Így járnak a hülye gójok*, gondolhatja.

A mellékutcán Xána vezeti a menetet lámpától lámpáig, amíg két szembejövőbe nem ütközünk. Szervusztok! Kollégák az *Európa* orosz szerkesztőségéből. Mikor érkeztél? Három napja? És máris? Mert látják, hogy Ella hozzám bújjik. Hol szálltál? Hova mentek? Baszni, vágja rá Xána könyörtelenül, és lődül tovább. Radványi Ervin és Nikodémusz Elli elhűlve búcsúzik.

Legalább tudom, hová lesz a séta. Xána nem is lakik messze. Előrelátásáról tanúskodik, hogy bennünket a konyhában vetett ágyra lök, ők a szobába vonulnak vissza.

Folyosói derengés, Ella testét tejüveg mögül ismerem meg. Gémnyakából odaadásában kútgém válik kétszer is. *Gründlich wie eine deutsche Waschmaschine*, dicsérhetném, mint a német mérnök a Tupoljevet.

Arra ébredtek, hogy a szobában benn fecseg a két nő. Összekapom magam, benyitok. Borisz már eltűnt, riportra vagy hova, a nők minket tárgyalnak, ennyit kiveszek a szóból. Többet is. Hogy zavartalanok, mintha fürdőben volnának. Közbe-közbe telefon, csendes *alo* az átmenet, felkiáltójel nélkül, és mondják tovább. Akár Nyeizvesztijnél az este. Ott is kapdosták ki a kagylót egymás kezéből, mintha minden hívás mindannyiuknak szólna. Nagyobb szabadsággal kezelitek a telefont nálunk, pestieknél, állapítom meg. Hallom is aztán, miért. Minden moszkvai poloskafészekben van telefon, fizetni csak a beszerelésért meg az előfizetési díját kell, ingyen beszélsz akár mennyit. Xána köre, Borisz köre, Ella köre egymásba kapcsolódik naphosszat, éjhszát. Ahogy az államról utcai hangszóróiból tudni a nap huszonnégy órájában.

Nem sietnek sehová. Ha már a fél várossal ilyen szépen letárgyaltatok bennünket, egy teát talán? Azt hittem, duruzsolni fog a híres szamovár, de nem. Grúz teából főztek sűrítményt kis fémkannában, azt hígítják a csészék forró vizében. Tea mellé miről legyen szó? Hát engem nem kérdeztek, hogy ízlett az éjszaka? Dehogynem! Mondjad! Hajók találkozásának kéjes álma volt. Ha ugyan koccanás nélkül megúsztuk. Nem éltek óvintézkedéssel? Meg sem nézhettem a homályban, honnan nő ki az én Ellám táncos lába, de amíg megpihent, és a hasát simogattam, belém nyilallt: mi lesz, ha egy hónap múltán ő simogatja a hasát, és néz utánam könnyesen? *Mit tettél velem!*

Németül és magyarul torkolnak le. Te azon ne törd a fejed! Az nálunk nem a férfi gondja. Ha akarnánk se zsarolhatnánk! Az állami kaparás nem kerül semmibe. Megtartanád, anyukám? A gyerek az államé. Ennyi maradt Kollontay asszony szabad szerelméből. Xánánál a szó, nem adja meg egyikünknek sem. A *moszkvicsek* kapartatnak évente hétszer is. Bizalmas statisztikák szerint három vetelés jut minden születésükre. S még nem számoltad a tizenhatalmú fiatalabb lányokat az angyalcsináló babuskáknál! Elindítják a vérzést, és ingyenes állami sínen vagy megint! Látnád, az milyen! Ülnek sorba a kórházi fapadon, szólítják, kikaparják érzéstelenítés nélkül. Tíz perc! Aztán jönnek ki, és dőlnek végig, vérző állatok, azon a fapadon, amin várakoztak. De még ez is kegy. A háború előtt tiltották, öt éve lehetséges megint. Nem mintha a lakáshelyzet azóta javulna. Tudod, mi a *kommunalka*? Folyosóról nyíló szobák, lepedővel elválasztott ágyakban a házastársak, gyerekek az ágy emeletén. Konyha, klotyó, fürdőszoba, ha van, közös, a folyosó végén. Na mármost. A szoba közepére nem csapsz ki lavórt hiper-mangános vízzel, hogy mindenki a valagadban gyönyörködjék! Miféle óvintézkedés? Az üzletek semmiféle óvszert nem tartanak! A hivatalos álláspont szerint szex nincs a Szovjetunióban. Ja, el is felejttem. Akik a *matrjoskákat* esztergálják, azoknál kapni facsigát. Dugónak a méhszájba. Szóval a szopás a legtisztább, a legcsöndesebb születésszabályozás. Amit lenyelsz, abból nem lesz gyerek. Nézd a barátónóm cseresznyeajkát, menynyire idomult már hozzá.

A nyakáról nem is szólva. *Öcsém facsiga!* Nők kínjára állok itt a faszommal? De a két barátónő tudja a magáét. Mutass neki *kommunalkát*, akár a miénket, hagyja meg Ella, és készülődni kezd. Nem bánna, ha az ismerkedésnek jobban nekifekhetnénk, Xána pedig eltérítené, hogy hozzám jöjjön szobára. Lógva hagyjuk a kérdést. Munka után benéz a Tiffany-üvegtető alá.

Elugrunk háztűznézőbe Xánával. Leszállunk a troliról, és a GUM háta mögé kerülünk. *Kitaj garód.* Itt lakik Ella, a kínai negyedben. Kínai kereskedők lakták? Xána csak arra emlékszik, hogy belső folyosós faházai kuplerájok voltak. Nem, Ella az anyjával

nemrég költözött ide. Nem, nem! Apja moszkvai területi párttitkár, lányukat együtt taníttatták ki, de aztán elvált Ella anyjától, s az idehúzódtott a *kommunalkába*, mondván, hogy neki egymagának megfelelt. Újdonsült mérnök lányuk meg férjhez ment egyik kollégájához, csak hamarosan kiderült róla, hogy szeszkezes. No, akkor elvált Ella is, és ideköltözött az anyjához. Azóta panaszosan járnak rá az egy klotyóra, konyhára a folyosó népével, pedig higgyem el, nem olyan borzalmas a közösködés! Csakhogy Ella, akár az én Kongóból tudósító férjem, külön lakásban nőtt föl. Ők az új osztály gyermekei. Osztály nélküli társadalomban? Persze. Mióta a népbiztosságokból minisztériumok lettek megint, és Sztálin visszahozta a fizetési osztályokat, a *nómenklatúrát* a cári idejéből. Csak Ellának most kiestek a... a... *virágkosárból*, lendíték rajta.

Valóban nem borzalmas, hogy a teát a közös konyhában hörböljük rotyogó ételek közt, száradó mosás alatt. Az asszonyok azt hiszik, a *vengerszkij piszatyel* személyében Xána talált új baráttra, és nem győznek mosolyogni. A híremre Ella anyja is betolja tőgyeit. A Metropol hervadó úriasszonyának jól karbantartott nénje lehetne. Bájai alá Suchov szerkesztett drótvázat. Vagy az új szovjet rakéták ilyenek? Gyanútlanul nézeget, megveregeti a pofimat, és Xána legényfogó szemét magasztalja. Mintha látogatásunk fölértékelné a *kommunalkát*.

Átsétálunk a GUM-ba. A kétemeletes bazárt beragyogja fénygyűjtő üvegdongája. Xána talán először veti föl rá a tekintetét, amikor figyelmessé teszem. Suchov? *Kommunalka* ötszáz lépésre Lenintől, Sztálintól, díszfelvonulásoktól, és száz lépésre ettől a gyönyörűségtől, füstölög. Tudod, mit? Írd meg a lapomnak! Ajándékozd meg inkább magad a számlámra, ajánlom inkább. Edna nyakába borostyánkő füzért nézek, kis görögöt. Kis malomkerekekből fűzött, barna kőzettel szennyezett, nem olyan barna ragyogású, mint amelyet az otthoni úriasszonyok lógnak hervadó nyakukban. Xána is kap egyet. Itt a kutyának nem kell, néz körül jóleső megvetéssel.

Dacból vásárolunk, elmélkedik. A minap fürdőkád elé való szivacs lábtöröltőt árusítottak amott. A pulthoz a lépcsőháztól kígyózott a sor, s mindenki arcán elszántság: *nem zárolt áru, nem adják jegyre, annyit viszek belőle, amennyit akarok*. Nem is olyan arcok, amilyeneket fürdőszobában ápolnak. Kiült rájuk a hiánygazdálkodás mindennapi tapasztalata: amire meg szükségem volna, az nincs. És akkor tört oroszágú idegen próbált közénk furakodni. Csehnek vagy szlováknak néztem, és a nép fölzúdult. *Otthon veyen! Ne előlünk!* A lábtöröltő Csehszlovákiában készült valóban. De kizárólag exportra, érvelt az idegen, és keltek is a pártjára néhányan. Csakhogy addig erősködött, míg az egyik sorálló le nem kevert neki egyet. Volt kéznél rendőr, mindjárt el is kapta a pofozkodót. De ha láttad volna, ahogy a nép a rendőr ellen fordult! Az is, aki nem állt sort, meg az előbb még az idegent pártolta!

Rojtos sárga állólámpaernyőkért most is sor kígyózik. Ahova tegnap éjjel ablakon bepillanthattam, ennek a dohányszín fénye szűrődött a fölhúzó golyosfüggönyön meg az agavéfacskával megtömött ablakközökön át. Miféle módi? Aligha *proletkult*. Az utolsó cári évek polgári lakáskellékei, feleli Xána. Mi a múltunk felé törekszünk.

Mi is, csak több hozzá a régi díszletünk, gondolom el. Mondani nem mondhatom, mert utunkat marha paraszt állja el, és rám bökve tudakosan magyaráz valamit Xánának. Ha magyar vagy, tolmácsolja, akkor érted, mi az, hogy *voj von*. Eltűnődöm. Vaj van? A paraszt a nyakamba borul, hogy ő udmurt, vagyis rokonom. Mivel azt ők úgy mondják, *voj von*. Ennyi bizonyosság nekem nem elég, morgom, és bontakozom az öleléséből. Rokon, az bezzeg kapható a GUM-ban sorállás nélkül.

Visszakísérem Xánát a trolimegállóhoz. A Metropol előtt kinn áll a porta úriasszonya, és hervadtan mosolyog a köszönésünkre. Ezek a legrosszabbak, az idősödők, szö-

gezi le Xána. Rossz vagyok én is, mert amire *a szervek* kíváncsiak lesznek, azt el fogom mondani rólad. De az én laza házasságom legalább annyit ér, hogy akár a szerv, akár a kiadód összecsapja a bokáját, ha a férjem nevét hallja. Hanem az ilyen jó házból való nő fűjja kéretlenül, mint a kanárimadár, csak helyben maradjon rozoga formájával, otthonról hozott nyelvtudásával.

A szobámban alig szusszanok, Borisz csönget föl a portáról. Járjunk egyet. Még nem ebédeltem, hé. Én sem, belefér az is a sétába, nyugtat. Nem megint lakoma? Nem, ismeri ő a honoráriumok kopását. És elvisz egy *sztalóvájába*, olyan, mint a lócsárda odahaza. Csak éppen a konyhája jó. *A borsost* kóstolom meg, hogy jobban értsem az orosz klasszikusokat. Minden asztalon kenyérkosár, egy sorban fekete, egy sorban fehér kenyér benne. Grátis. Otthoni jelenetek jutnak eszembe a pincérel. *Hány kenyeret szabad számolnom? Ötöt?* Hatot számol, vagy bizonygatja, hogy nyolc volt igenis, mert Mágnaš Miskáinktól kapja a borraalót mindenképp. Ejnye, ringó búzamezők! Miért nem teremtek grátiszt, s akkor már *csorníjt*, ami ízletes?

Hova tartunk? A novogyevicsi kolostorba. Csak nem akarsz beíratni? Nem, azok közt csöndesebb a séta, akik oda beiratkoztak örök időkre. Pártázatos várfalait, koronás bástyáit tatarozzák éppen. Borisz szerint többfelől is villám sújtotta tavaly, de szerintem elhanyagoltság rágja a falait inkább. Temploma Kreml-templom kicsiben, szerzetházának ajtaján nagybetűs tábla: *Nye rabóta*. Nem üzemel? Nézzünk szét a temetőjében, ajánlja Borisz, amíg a nagyüzem el nem kezdődik. Már mint a feltámadás?

Árnyas vadgesztenyék alatt lándzsahegyforma, bronzal fedett sírközhöz jutunk. A régi orosz mérföldkő alatt dr. Csehov. Kereshetem én már a Gorkij utcában! Simogatom a követ, nem tehetek egyebet. Táviratot se ereszthetek meg neki, pedig könyörög a barátjának egyik levele végén, hogy táviratozzon, ő annyira szeret táviratokat kapni. Fekete talpazaton álló fehér márvány mellszobornál állapodunk meg odébb. Márvány mellkasán madárfej, de az orrára azt mondanák Újpesten, *10 ruppóé nem mérnék tele fagylajta*. Orromra illeszttem az ujjamat, Borisz a fejét rázza. Gogol ukrán. Misztikus lett, élete végén Jeruzsálembé zárandokolt, majd a 40x40 templom városába, Moszkvába tért meghalni.

Többet megtudnék az oroszok hitéletéről. Szünetel az is? Talán nem a legmegbízhatóbb kútfőből merítenek? Láttam a Tretyjakovban egy mezítlábas Tolsztojt a birtokán, Repin festette, hát a tolsztojánusok felől próbálkozom. Borisz megragad Repinnél. Hogy ő is szívesebben járná, festené vagy írná az országot álszent földbirtokosok pénzén, mint *kommangyirovkákkal*. Leginkább dalainak áradását-lejtését tanulná, akkor vele nem történe meg, ami Tolsztojjal. Már mint? Hogy nekiülsz egy mondatának, olvasod, olvasod, s csak az isten a megmondhatója, hol kullog az állítmány! Németek a mondatai, nem oroszok. Ezért volt tolsztojánus Európában több, mint nálunk.

Barna márványfal előtt bronz Majakovszkij néz ránk félvállról. Engem se hat meg a találkozás, úgy látom, Boriszt se. Mi nem fogjuk főbe lőni magunkat a tiszta forradalomért, bizonykodik. Hanem az még lehet, vetem ellene, hogy a mi utolsó szavunk is az lesz, ami az övé volt, pestiek szerint: *Ne lőjeteK, elvtársak!*

Két ösvény találkozásánál fekete márványon fehér oszlop, hasadásából nő teszi ki a kezét, s állat azon nyugtatja. Bájos. Az oszlop alján kibetűzőm, hogy Allilujeva. Sztálin felesége, veti oda Borisz. Mi lett a sorsa? Ami Rettenetes Iván feleségének. Sztálin vele kezdte a nagy tisztogatást. Hátha rettenetes felesége volt szegénynek, vélekedem, ha *a maga portája előtt* tisztogatott először. Borisz megint az orrára illeszti ujját. *Halleluja*, magasztald Jahvét! Az ilyen tisztogatások hagyományos neve pogrom. Zinovjev, Kamenyev, Buharin, Radek. És Kun Béla, teszi hozzájuk udvariasan. Ezzel az erővel

kezdhetne volna a nagy *Lényinen* is, fűzöm tovább a szót. 1926-os kiadásához az *Encyclopaedia Britannica* Trockijjal íratta Lenin-cikkét. Ő pedig cikke legelső mondatában tudatja, hogy Lenin édesanyjának leánykori neve Berg. Azt hittem, legalább Lenin kalmuk, kap a szívéhez Borisz. Majd keményít. Ha valaki, hát Bronstein-Trockij tudta, hogy ilyen hívószóval felindítja a pogromra programozott orosz lelket. Egyébként Lenin mamája Blank lány volt. Egykutyá.

S te hogy élsz a programozottak paradicsomában? Hol itt, hol ott, dudorássza Borisz. Annyi időt nem töltök egy társaságban, hogy megutálhassanak. Barátaimat is mindenünnen válogatom. Kilós kulcsosomójára csap. Mire rám sütnék, hogy elárultam a forradalmat, már a hetedik határban járok. Kisiklott az én markomból is. Trolira tesz, és integet. Nem maradtunk semmiben.

Szundítok is egyet, sőt pár percre kiállok a szálló elé a térdem rázogatni, mire Ella estefelé ideér. Találkozni kinn jobb lesz, amíg az úriasszony ül a portán. De szitakötőm libeg is már, és messziről nyújtja törekeny két kacsóját. *Tyíbor!* Sétáljunk! Vagyis táncoljunk? Nem vagy fáradt? Éjszakánkon járatta az eszét naphosszat, karol belém meghitten.

A Lenin-hegyi új Lomonoszov egyetemet célozzuk meg. Kecesebb nővel bumfordibb látványnak alig lejthetnék. Zegzugosan közeledünk. Az illó Ella német–orosz, orosz–német kisszótárával meg-megáll. *Warte, Tyíbor!* Mutatja a régi Lomonoszov tenyeres-talpas klasszicizmusát, odébb Lechner Ödön tanítványára valló mozaikos homlokzatot, kupolás templomból kikönyöklő kályhacsöveket, nyomornegyedet konyhai füstjében. Fagyfaltozó száletlira vezet rá egy másik Botyasevskij utcában, s végre a pompás *marózsna* mellől magasztalhatom kalauzolását. Elvégre építész vagyok, vallja büszkén, majd alább adja. Gyárépületeket tervezek.

Ránk sötétedett, s még mindig késlelteti új egyetemüket, az építészet végső gyalázata. A Lenin-hegynek tisztelt domb lábánál csöpp templom. Itt állott Verébfalva, mutat körbe, annak hagyták meg a templomát. Reggel látok utcát sikálni olyan asszonyokat, akik a kilincset adják egymás kezébe. Szótlanul nézzük őket. Nem megyünk be? Nem mehetek, válaszolja Ella. Miért nem? Mert közjük való se vagyok. Súlyos szó.

Megindulunk az egyetemnek. Kedvező nézőszögért kerülgetni hiábavaló, leroskadunk egy padra, szemtől szembe a kivilágított betonbehemóttal. Ella egyszer csak föl pattan, nekifarol a falának, rátárja a két karját, mint a keresztre feszített, úgy kiáltja világgá: *Gyűlölöm a Szovjetuniót!* Odamegyek, lefejtem a falról, visszaültem magam mellé, simogatom, csálnám ki belőle, miért. Két csuklómat teszi keresztbe válaszul. Szegénykém. Akinek a szovjet bilincsből nálunk van elege, az legalább hazafi. Vagy hőbörgő. De a Szovjetuniót utóvégre ti építettétek a magatok nyakába. Ide az egyetemre például a Szovjetunió járatott, bár a tandíjad Karig Sári állta Vorkutából. Hát a miliók, akiket magatok irtottatok, hogy könnyebb legyen a felvételi, szorongatom a kis kezét. *Ja, die breite russische Seele*, emeli rám könnyes szemét. Vagyis ha a széles orosz lélek fölindul, lesz ott pogrom, lesz ott népirtás?

Mondanék kedvesebbeket is a trolin visszafelé, de Ella leint. *Ruhe!* Hogyhogy? Hát én gyűlölködöm? Honfitársaim haragszanak, mentegetőzik, mikor leszálltunk, ha idegennel foglalkozom. Mikor én az idegeneket szeretem! A németeket a legjobban! Aha. Bújjunk ágyba, biztat, ott nem látnak a szovjet emberek!

A Metropolis előtt egy sarokkal megállítanám, hogy Xána figyelmeztetett, ne jöjjön velem szobára. Annak jelentés a vége, s az neki nem hiányzik. Nem olyan biztos, mert fölvetett fővel kísér be a Metropolisba. Ő tudja. Ahol a liftből kiszállunk, blondelkeretbe foglalt tájkép alatt cerberus asszonyosság mereszi a szemét, és rosszakaratúan biccent.

Fél tizenkettőkor csöng a telefonom, hogy a vendég hagyja el a szobát. Karöltve sétálunk el az asszonyság előtt. *Vesszen a szemérem!* Látod, Kollontay, nem tüntetél hiába. Pesten szállodába se vihethém Ellát. Minekünk Ratkó Anna jutott.

Léptet mellettem, nem táncol. Szovjet dáma, aki megjárta Lenin és Bernard Shaw ágyát? Szerencsére ura maradok a nyelvemnek. Némán kerülünk a GUM mögé, a kínai negyedbe. Búcsúcsóknál nem is váltanánk többet a kapujuk előtt, ha a folyosóvégi konyhaablakból énekszó nem szűrődne ki. Karéneke, női! Mit énekelnek ilyenkor? Ella megint a csuklóm teszi keresztbe válaszul, majd egyet gondol, kézen fog, és bevisz. *Ruhe*, köti a lelkekre a folyosón, majd rést nyit a közös konyha ajtaján, és odaint. Benn számolyokon, fölfordított vödörökön kucorogva énekelnek asszonyok gyertyavilágnál.

Miket? Merengőnek nevezném hirtelenében, amiket magukba roskadva fűznek, hol kánonban, hol tercelve, hol be-beszólva, évszázados összehangoltsággal. Egy elkezdi, sóhajtással, a többi zúdul utána karban. *Az Ej-uhnyem* az egyetlen, amihez köthetem. Ella int, hogy menjek.

A férfinéptől tanulták, töprengnek a szálló felé, vagy nő létükre maguk raboskodtak? Hátha Ella keresztbe tett csuklója az állandóságuk? És a dallamok régibbek a Szovjetuniónál, talán Szahalinnál is! Az orosz örökkévalóság ilyen?

Megbeszélte dolog, hogy másnap Borisz a Metropol kapujában váltja Ellát, amikor az éjjeli asszonyság takarodót fűj. Ella hazamegy, Borisszal taxiba szállunk. Kíváncsi voltál a társaságomra, emlékeztet. Most már ők kíváncsiak rád. Alig hangzik el több a taxiban, mégis, a taxis gyűlölködővé váló arcát figyelem, amíg Borisz az anyósülésből hátrafelé beszél. Idevalósi zsidó, és angolul beszél! Borisznak vagy nincs a szeme rajta, vagy megszokta már. Fizet, kiszállunk. Rejtjeles kopogtatás, majd sötétségbe merült múlt századi ház hátsó szobájában petróleumlámpából lett csillár alatt összehajló fejek. A Réthy festette *Bohéme karácsonya*? Innen a Tretyjakovból a *Marxista tanulókör*? Fölkelnek, és Borisznak fölösleges volna minden kézrázáshoz a nózijára illeszteni ujját. Nevek sem hangzanak el, de van nekem szemem. Egy hosszú fejtű szenvedőnek kémlelek az arcába, aki utoljára nyújtja a kezét. Apám korabeli, rá is emlékeztet, és a többiek tiszteletéből úgy látom, ő az asztaltársaság elnöke. Letelepszünk.

Az '56-os forradalom képviselőjét üdvözlik körükben. Nagy nép fogadja így az ellenfelét, gondolom el. Ha persze a nép ők volnának. Tekintsük úgy, hogy a gondolkodói ők, nem a fiai. Az udvarias zajok elültével elhangzik első kérdésük, Borisz fordítja: *Önöknel miért nem jelenik meg Gelléri Andor Endre?*

Első kérdésnek nóziktól is távoli! Szinte egyetlen munkásírónk nem volt forradalmi természetű, felelem kapásból. És Kosztolányival erősíték. *Tündéri realista* volt. A szemükön látom, hogy személyükre szólóbb választ vártak. Ha persze tudom, amit később tudtam meg asztaltársaságuk elnökéről, akkor nyilván megkérdem: Hát önöknél miért nem jelenik meg Paszternak?

Mi a véleményem a világpolitikáról? Nem nagy, vonok vállat. Hogyan tálalja az amerikai sajtó a békés egymás mellett élést? Éppen úgy, mint az itteni. Csak nem akarja annyira eladni. Nem volna különbség Hruscsov utazó diplomáciájának keleti és nyugati megítélésében? Nemigen. Hogyan fogadták, amikor lehúzott szandáljával verte a padját az Egyesült Nemzetek közgyűlésén? Ott jobban, mondom. Végre nem a vásárlarcos Mr. Gromek, a Mr. Nyet. Írtam már olyan golyóstollal, hogy a szárát ha ingattam, Hruscsov karja járt rajta a szandállal föl-le, mintha vaját köpülne. Egyszerűsít, vélték. Nincs min, feleltem. A *New York Times* a *Pravda* vasárnapi melléklete.

Fölszisszennek. Egyikük belefog az utóbbi hetek eseményeinek árnyalásába. Hruscsov békeszónoklatai hol vodkaízűek, hol Lenin haldoklásának napjait idézik. Bohóckodása

játék a feszültséggel, végső soron azonban a Nyugat bágyasztása. Akinek békés egymás mellett élés a célja, az nem szandállal robbant nemzetközi találkozókát. Még az is lehet, hogy az első csapat akarja előcsiklandozni a Nyugatból. S így tovább.

Az ilyen viták agyszikkasztóak otthon is, nem még Moszkvába jönni érte titkos tanuló körbe. Borisz olvashat a képepről, mert odasúgja: *Give 'em a run for their money!* Magyar vagány így hergelt volna: *Adj a testüknek!* A roma meg: *Csípodd meg!* Helyes. Tartanom nincs mitől itt.

Könnyesen fogom elbeszélni otthon, ahogyan fogadtak, hízelgek. Mert nekünk '56 nem a hősi bukás emléke, inkább a nyugati világ résztvevő tétlenségéé. Itt végre tapasztalom, hogy nem jószántukból szabadítottak föl minket másodszer is. Nem a szabadság hona ez, ahonnan szabadításra lódnának. A Nyugat főként az újságírói és sajtófotósai útján él-hal a gyengébbek igazságáért. Az ENSZ nem siet ugyan a magyar kérdést napirendjéről levenni, de a kisujját nem nyújtotta segítségül. Tehetetlenség? Miért kellett volna segíteniük? Nem úgy egyeztek Jaltában. S az egyezmény megbontására nem volt ok. '56-ban a Szovjetuniónak kellett teljesítenie.

Járt rajtuk a szemem. Vesztések velem együtt, mégis az igazság bajnokai. A szenvedés nemesítheti a lelket, de az elmét nem élesíti. Innen más barátot elvinni nem fogok, mint aki hozott. Akkor meg hadd szóljon.

Sztálin még győzelme teljében sem hihette, hogy világbirodalmat alapít. Az éhhalálra ítélt parasztokat nem zabolázhatta volna, a nagy tisztogatást se tudta volna végrehajtani, ha a *proletárnemzetköziség hasznos hülyéi* hírveréssel, műszaki tudással és fegyverrel nem segítik. Idegen fegyverekkel ékeskedésért Sztálin, mint az 1945-ös Év Embere a *Time Magazin* címlapsztorijában nem szorult magyarázkodásra szövetségesei előtt. Sem iszonyú vérvesztéséért, sem a legázoltak kényszermunkára hurcolásáért. Diadalmas hadvezér volt a nyugati világ szemében. S ha már bevonult Kelet-Európába, miért vonulna ki? Megbízták, elszereződött a magunkfajta országok féken tartására. Így lett birodalom ura. Aki elhitte a két táborra szakadt világot meg a hidegháborúját, elhiszi akár, hogy egyik ellenség a másikát a tenyeréből eteti. Békeharc vagy a békés egymás mellett élés feszültségei: porhintés. Mikor dereng a világ vakjainak végre, hogy a Szovjetunió az Egyesült Államok gyengén fizetett zsandárja?

Borisz tolmácsolt lélegzetről lélegzetre. Rám merednek. Nem ellenségesen, nem hitetlenül, hanem a tekintetük mintha azt kérdeznék: *hát a mi szerepünk?* A szemükbe mondom: önök Hruscsov lengő karja a golyóstollon. Hihetőbbé teszik a hidegháborút. A Nyugathoz húznak, tehát létezik a két tábor. Önök a soraink közt megbúvó ellenség, ahogy őfelsége ellenzékét nevezik a mi térfelünkön. Mert ha a játékot mint Hruscsov pojjácskodását teszik átlátszóvá, majd indulnak Vorkutára.

Én pedig a Metropolba indítok, mondom, és tápázkodom. Hát a marxizmus-leninizmus nyugati sikerei? Lukács György esztétikája? Kéjgáz, szól kurtára fogott válasszom. Szívesebben ölelkeztem volna velük, és ittam volna a vodka megegészségesedésére, csak hát ez nem a vodka baráti köre, értem én. Szabadkozom, hogy holnap korán kelek, és ma esti első hazugságomat elhiszik mindannyian. Hagyjam nekik a cigány igazságot, hogy inkább a lustaság vigyen sírba, mint a munka? Karonfogva vágunk neki a sötétségnek Borisszal, mint két igaz zsidó a *gójok* tengerének. És száraz lábbal kelünk át rajta, hiszen mi a hitetlenség iskoláját járjuk.

Az egynapos búcsúzásból végre felszabadulok a fellegekbe, és légcsavaros Iljusin szárnyal helyettem! *Ugye visszajössz, Tyibor!*, hallom Ellát a lelátóról. S a felhágóról, a gép ajtajából már, hogy Moszkva delet harangoz utánam.

A nagy szárnyak remegnek, emelkedőre állnak. Ezeken még siklórepülésben is lejutunk. Két órát tűnődhetek kedvemre, mit is tettem a fülem mögé. Rátartóság nélküli parasztvárosból fogtam ki a leginkább nekem valókat, egyetlen héten, ennyi a bizonyos. Makarenko kovácsműhelyéből kikerült szocialista embert nem láttam, megismerhettem viszont Kollontaj asszony unokáit.

Dörzsöltebbek a pestieknél, vagy a nagy szovjet életet értékelik-e az értékén? Amikor Xána a kollektív konyhát mutatta Ellának házában, kérdeztem kijövet, hová lettek a kínai negyed kurváit. Kiűtöttük kenyерüket a kezükből, felelte. Azaz fordítottunk a szakmán. Vendégeinket mi választjuk. Nem nagy a választékunk, az igaz, de köthetünk hálót, hogy a halakat cserélhessük egymás közt. Lesz hirdetni valóm Pesten, gondoltam. Akkor. Csak aztán a csukló keresztben! És éjjel az asszonykórus a konyhában! Munkatáborra járt asszonyok tapasztalata lesz a lányaiké.

Felemás Ella is. Területi párttitkár építész lánya a *kommunalká*ban. Nem vagyok közük se való, mondja a verébhegyi templomocska fehér kendős bábuskái láttán. Aztán meg az egyeteme falának feszítetten áll. Hová való? Abba az ágyba, amit Xána alkalmanként kijelöl?

Nem igaz. Jaltai nyaralásának fényképeit nézegettük. Sütkérező tömegben az egyetlen hófehérnek maradt nő. *Isteni négerbarna?* A száját biggyesztené. És meséli mindjárt a fényképek után, hogy Jaltában megnézte Csehov múzeumát valamikori lakóházában. Az igazgató mellészegődött, és amikor megtudta, hogy Ella ért németül, áradozni kezdett a háború veteránja. Képzelmem, milyen meghatóan óvta az 1941-ben bevonult németek parancsnoka Csehov házáat a még benne lakó hűgával! Fehérnek megörzött bőre, tört németisége és az emberséges megszállók történetéből is úgy következtettem, ha a *vengerszkij piszatyel* oroszul szólal meg, hiába vet nekünk Xána a konyhájában ágyat.

És Ella búcsúja se húzódik el ennyire. Mert az éjjeli díszbaszás és a hajnalba nyúló séta után megjelent reggel a Metropolban, hogy segít csomagolni. Vettem a GUM-ban egy NDK-ból való disznóbőr táskát, abba? Hát a népi demokratikus boltból való könyvek? Sikerült is akkora összevisszaságot teremtenie, hogy már taxit későn kért. És mikor bevágódott a sofőr mellé, magához ragadta az irányítást. Vesztére, mert a vnukovói repülőteret mondta be. Ha egyszer oda érteztél, hallottam az érvét többször is a következő órában. Így csak a vnukovói reptéren tudtuk meg, hogy gépem a seremetyevóiról indul. Én a taxisnak a repülőjegyet mutattam volna. És nem karattyolok olyan szaporán a két reptér közt! Szűkölhettek magam, hogy a taxira félretett pénzből ekkora körutazásra nem futja, Karig Sári pedig rubelben várja repülőjegyeim árát, ahhoz nem nyúlhatok. Miből fizeti Ella a taxist? Már nem érdekel, csak a nagy szerelemben a pesti gépről le ne maradjak!

Az II–18-as lassan emelkedik menetmagasságig. Mire eléri, látószögem nyílik moszkvai megvilágosodásaimra. Már pesti vakságaimra is. Állandóságot kerestem a Tanár Úr tanaiban, házasságban. Nemhogy a billentyűkön futkosó ujjaimat lestem volna! Házaseletem nadrágok folyamatos pótlására alapozni! Óvóhelyen bújt HAMBURGI DRAMATURGIÁ-ra budapesti lektúrát húzni! Fontoskodó! Engedted volna a szélfúttá cigányságot közelebb, ne csak a cigánybíró Rövidkarajt, hogy az erkölcsödöt szemmel tartsa!

Jó tanácsaim se súlyosak az Iljusin emelkedettségében. Könnyebb érintést, lazább lelket otthon! Ahogyan Moszkvát befogadtad! Megbecsülni a váratlant! Egy simogatást ne sajnálj búcsúzóban!

Mikor a gépből kilépek, Pest a delet üti el épp. Visszavágyásra egy percet nem vesztettem. Moszkvában sem, sem honvágyra.

Romain Gary

A VIRRADAT ÍGÉRETE*

Részlet

Bognár Róbert fordítása

Első fejezet

Vége. Kiürült a part, egyedül vagyok, fekszem a Big Sur homokján, mozdulatlanul, ott, ahová ledőltem. A tengeri pára meglágyítja a körvonalakat; nem látni árbocot a látóhatáron; előttem, egy sziklán, ezer és ezer madár; a másikon fókacsalád: a gondos apa újra s újra, fáradhatatlanul lemerül, és csillámló testtel, hallal a pofájában bukkan elő. A halászcserék olykor olyan közel szállnak le, hogy vissza kell tartanom a lélegzetem, és felébred bennem a régi vágyakozás: gyertek, telepedjete az arcomra, bújjatok a nyakamhoz, a karomba, borítsátok be egész testemet! Lám, negyvennégy évesen még mindig valami atavisztikus gyengédségről álmodozom. Olyan régóta heverek mozdulatlanul a fövényen, hogy a pelikánok és a kormoránok fokozatosan körbevettek, egy foka pedig egész a lábamig sodortatta magát a hullámokkal. Föltámaszkodott az uszonyára, és sokáig úgy maradt, aztán visszafordult az óceánba. Rámosolyogtam, de ő csak nézett, nézett komolyan és szomorkásan, mint aki tudja, amit tud.

Kihirdették a mozgósítást, és anyám öt órát taxizott, hogy elbúcsúzzon tőlem Salonde-Provence-ban, ahol a légierő kiképző őrmestereként szolgáltam.

A taxi egy rozoga öreg Renault: egy ideig ötven, majd huszonöt százalékos részese-désünk volt a jármű üzleti hasznában. A taxi immár évek óta a hajdani üzlettárs, Rinaldi sofőr kizárólagos tulajdona volt, de anyám hajlamos volt azt képzelni, hogy változatlanul jogot, legalábbis erkölcsi jogot formálhat a kocsira, és kihasználta, hogy Rinaldi jóindulatú, félénk és befolyásolható ember. Így esett, hogy Nizzából Salonde-Provence-ba vitette magát, természetesen ingyen – háromszáz kilométer –, és a kedves Rinaldi, már jóval a háború után, megöszült üstökét vakargatva, némi nehezteléssel vegyes ámulattal idézte fel, hogy „mozgósította” őt az anyám.

– Beült a taxiba, s aztán egyszerűen csak azt mondta: „Irány Salonde-Provence, búcsút veszünk a fiamtól.” Próbáltam tiltakozni, hogy, mondom, az tízórás út oda-vissza. Erre ő rögtön rám ripakodott, hogy miféle hazafi az ilyen, rendőrt hív, és lecsukat, merthogy általános mozgósítás van, én pedig megpróbálom kivonni magam alóla. Beült a kocsiba avval a rengeteg csomaggal, amit magának vitt, egy csomó kolbász meg sonka meg üveg lekvár, és azt hajtogatta, hogy az ő fia egy hős, búcsúcsókot akar adni neki, és kész, ne vitatkozzam, úgylis fölösleges. S aztán sírdogált egy kicsikét. Az édesanya, ismertem már ki tudja, hány éve, mindig úgy sírt, mint egy kisgyerek, és ahogy ott sírdogált a kocsimban azzal a megvertkutya-képével... már megbocsásson, Romain úr, maga is tudja, hogy milyen volt... hát nem bírtam neki nemet mondani. Nekem nem volt gyerekm, amúgy is minden fuccsba ment, egy úttal több vagy kevesebb, hát nem

* A könyv a Park Kiadónál jelenik meg szeptemberben.

mindegy? De azért az az út mégis megvolt öt-hatszáz kilométer, úgyhogy már csak elvből is azt mondtam: „Hát jó, de maga fizeti a benzint.” Mindig úgy tekintette, mint-ha részben még mindig az övé volna a taxi, pedig csak korábban voltunk üzlettársak, akkor már hét éve nem. Na, mindegy, annyi biztos, hogy magát igazán szerette, bármit megtett volna magáért...

Egyszer csak látom, hogy kezében bottal, szája sarkában füstölgő gauloise-zal anyám száll ki a taxiból, és a zöldfülű bakák kaján tekintetétől kísérvé színpadiasan kitarja felém a karját, várva, hogy a fia, annak rendje és módja szerint, belévesse magát.

Karomat lóbálva, fesztelenül lépkedtem felé – sapkám a szemembe húzva, mindkét kezem ama híres-nevezetes bőrdzseki zsebébe süllyesztve, amely sok-sok fiatalembert vonzott a légierőhöz –; bosszantott és zavart, hogy anyám betör a férfiak világába, ahol végre, nem kis küzdelmek után, úgy tekintenek rám, mint „igazi, tőkös, kemény” legényre.

Azon voltam, hogy miután elnéző derűvel, de a lehető leghűvösebben megcsókoltam, nagy ügyesen a taxi mögé kormányozzam a kandi tekintetek elől, de ő egyszerűen hátralépett, hogy megcsodáljon, és sugárzó arccal, ámuló szemeket meresztve, fél kezét a szívére szorítva, zajosan az orrán át szedve a levegőt, ami nála mindig a lelkes öröm biztos jele volt, erős orosz akcentussal és olyan hangosan, hogy azt mindenki hallotta, így kiáltott:

– Guynemer!¹ Te leszel az új Guynemer! Majd meglátod, anyádnak mindig igaza van.

Arcomba szökött a vér, hallottam, hogy nevetés harsan mögöttem, anyám pedig botjával megfenyegetve a kávézó előtt üldögélő vidám hadfiakat, átszellemülten így folytatta:

– Hős leszel, hős tábornok, Gabriele D’Annunzio,² francia nagykövet... ezek a csirkefogók nem tudják, kivel van dolguk.

Anyát fiú úgy nem gyűlölt, mint én őt abban a percben. De miközben dühödten sottogva igyekeztem megértetni vele, hogy jóvátehetetlenül lejárat a Francia Légierő előtt, és próbáltam a taxi mögé terelni, az arca hirtelen megmerevedett, az ajka remegni kezdett, és kimondta azt a tűrhetetlen mondatot, amely már régóta sűrűn visszavisszatért:

– Szégyelled a te szegény, öreg anyádat?

Azon nyomban lelankadtak az álférfiasság, a hiúság meg a keménykedés színes zászlócskái, melyekkel oly gondosan felékesítettem magam. Átöleltem a vállát, szabad kezemmel felmutattam bajtársaimnak azt a kifejező jelet – a középső ujjamat a hüvelykujjammal megtámasztva hevesen mozgattam le-föl –, amelyet, mint később megtudtam, világszerte ismernek a katonák, azzal a különbséggel, hogy Angliában, a latin országoktól eltérően, a mutatóujjat is betársítják, de hát ez vérmérséklet kérdése.

Már nem hallottam a nevetést, nem láttam a gunyoros pillantásokat, átkaroltam anyám vállát, és a sok csatára gondoltam, amit érte fogok megvívni, a fogadalmamra gondoltam, amelyet az életem hajnalán tettem, igen, igazságot fogok szolgáltatni neki, értelmet adok áldozatának, úgy térek majd haza, hogy elmondhassam: elhódítottam a világalmat azoktól, akiknek azóta ismerem hatalmát és kíméletlenségét, amióta legelső lépéseimet megtettem az életben.

¹ Georges Guynemer: francia repülőiszt (1894–1917); ötvenhét ellenséges gépet lőtt le az első világháborúban, mielőtt hősi halált halt.

² Az olasz író, költő (1863–1938) a háborús párt élén agitált, és repülőisztként szolgált az első világháborúban.

Még most is, több mint húsz év múltán, túl mindenem, amikor az óceán partján heverek, a Big Sur sziklái közt, csak a fókák kiáltozása hallik a nagy tengermagányban, és olykor-olykor, mókás kis szökökutak lövellve, bálnák tünedeznek fel a tér peremén – még most is, csak föl kell emelnem a tekintetemet, és megjelenik a horda, fölém hajolnak esküdt ellenségeim, és azt fürkészik, adom-e jelét, hogy elismerem vereségemet, behódolok.

Gyerek voltam, amikor anyám felfedte előttem létezésüket; még nem ismertem Hófehérkét, Csizmás Kandúrt, a hét törpét meg a vasorrú bábát, ők már akkor körém gyűltek, és soha többé nem tágtítottak; anyám egyenként megmutatta őket, és magához ölelve elstogta a nevüket; érteni semmit sem értettem, de éreztem, hogy egyszer majd őerte, anyámért, fölveszem velük a harcot; ahogy múltak az évek, egyre tisztábban láttam vonásaikat, csapásaik súlya alatt egyre erősödött bennem az elhivatás, hogy nem adom meg magam nekik; most, amikor már sokat éltem, amikor futásomat már megfutottam, még most is tisztán látom őket a Big Surra ereszkedő szürkületben, hangjukat nem nyomja el az óceán moraja; s ahogy kimondom a nevüket, és szembenézek velük, az öregedő férfi szemében az egykor volt nyolcéves kisfiú tekintete lobban.

A butaság istene, Filkó az első a sorban: vörös páviánfenekét mutogatja, az arca primitív entellektüelarc, és odavan az elvont fogalmakért; 1940-ben ő volt a németek kedvence és ideológusa; manapság visszavonul a tiszta tudományba, gyakran láthatni, ahogy tudósaink válla fölé hajol; árnyéka ott magaslik minden atomrobbantás mögött; az a csele, hogy zseniális formát ad a butaságnak, és nagy embereket toboroz, elpusztítandó tulajdon magunkat.

Aztán ott van Merzavka,³ az abszolút igazságok istene, hullalhalmon taposó prémsüveges kozák, kezében korbács, és vigyorog; ő a mi legősibb urunk és parancsolónk, olyan régóta irányítja a sorsunkat, hogy már dúsgazdag, és tisztelet övezi; valahányszor gyilkol, kínoz és sanyargat a vallási, politikai vagy erkölcsi abszolút igazságok nevében, az emberiség fele leborul elé, és odaadón nyalja a csizmája talpát; ez fölöttébb mulattatja őt, mert tudván tudja, hogy nincsenek abszolút igazságok, azok csak arra valók, hogy szolgaságba kényszerítsenek bennünket, és még most, ebben a percben is, a Big Surra szálló alkonyatban, a főkaugatást, a kormoránvíjogást, Óceán fivér hangját elnyomva, messziről, nagyon messziről, felém zúdul a diadalmas hahota.

Bugyor a hitványság istene, az előítéleteké, a lenézése, a gyűlölködése – kihajol a házmesterfülkéből a lakott világ kapujában, és azt kiabálja: „Büdös jenki, бүдös arab, бүдös zsidó, бүдös ruszki, бүдös ferde szemű. Бүдös néger!” Remekül szervez tömegmozgalmat, háborút, lincselést, hajsztát, ragyogó dialektikus, minden ideológiai alakulat atyja, főinkvizítor, imádja a szent háborúkat, és bár satnya, görbe lábú, hiénafejű és rühes, ő az egyik legnagyobb hatalmú, legbefolyásosabb isten, mindig minden táborban ott van, lelkesen védelmezi földünket, és fondorlatosan elorozza tőlünk.

Vannak más istenek is, titokzatosabbak, alattomosabbak, rejtőzködők és alakoskodók, nehéz azonosítani őket; nagy erővel seregelnek, és seregni a cinkosuk köztünk; anyám jól ismerte őket; fejemet a melléhez szorítva, hangját lehalkítva gyakran beszélt róluk a gyerekszobában, és a világot belovagló dölyfös nagyurak lassanként valóságossá váltak nekem, láthatóbbá, mint a legközönségesebb tárgyak, és hatalmas árnyékuk mindmáig fölém magasodik; ha fölemelem a fejem, látni vélem fényes páncéljukat, és mintha minden napsugár lándzsaként meredne felém.

³ Merzavec oroszul azt jelenti, gazember.

Régi-régi ellenfelek vagyunk, és a velük való harcomat akarom elbeszélni; anyám volt az egyik kedvenc játékszerük; már kisgyerekkoromban megfogadtam magamban, hogy kiragadom őt a karmaikból; hosszú időn át vártam, egyre vártam, hogy felvirradjon a nap, midőn ellebbenthetem a fátylat, mely homályban tartja a világmindenséget, és felderül végre a bölcsesség és az irgalom arca; el akartam hódítani a viláгурalmat a hatalmuktól ittasult abszurd istenektől, és vissza akartam adni a földet azoknak, akik lelkievel és szeretettel benépesítik.

Második fejezet

Tizenhárom éves korom táján éreztem meg először, hogy élethivatásom van. Negyedik osztályos voltam a nizzai líceumban, anyámnak pedig afféle „folyosói kirakata” volt az Hôtel Negrescóban, amelyben a luxusüzletektől bizományba kapott árucikkek voltak láthatók; minden eladott kendő, öv vagy blúz után tíz százalék jutalékot kapott. Néha elkövetett egy kis árdrágítást, és zsebre tette a különbözetet. Egész nap leste, jön-e vevő, s közben idegesen szívta a gauloise-okat, hiszen akkoriban teljes mértékben a bizonytalan üzletmenettől függött a mindennapi kenyerünk.

Immár tizenhárom éve nem volt társa, se férj, se szerető, hónapról hónapra magányosan küszködött, hogy meglegyen, ami az életben nélkülözhetetlen, házbérre, ruhára, cipőre való, no meg a déli bifsztek; a bifsztek, amelyet mindennap egy kicsit ünnepelesen tett elém a tányérra, mintegy érzékeltetve, hogy lám, újra legyőzte az ellent. Hazaértem az iskolából, leültem ebédelni. Anyám egy darabig csak álldogált az asztal mellett, és úgy nézett rám, mint a kölykeit szoptató nőtény kutya.

Ő soha nem nyúlt a bifsztekhez, váltig állította, hogy csak a zöldségfélét szereti, egyébként is szigorúan tilos neki húst meg zsírosat enni.

Egy nap felálltam az asztaltól, és kimentem a konyhába vizet inni.

Anyám a hokedlin ült, ölében a serpenyővel, amelyben a mindennapos bélszínszeletemet sütötte. Kimártogatta az alján maradt zsiradékot, és tömte a szájába a kenyérdarabkákat. Egy konyharuha alá rejtette a serpenyőt, de nem elég gyorsan, hogy észre ne vegyem, és, akárha villám fényénél, megvilágosodott előttem, mi az igazi oka a vegetárius diétának.

Megdermedtem, mozdulni se tudtam, csak néztem a konyharuha alól kilátszó serpenyőt, és ahogy anyám ijedten, büntudatosan mosolyog, aztán kitört belőlem a zokogás, és elrohantam.

Akkoriban a Shakespeare utcában laktunk, és az utca végén meredek földsánc magasodott a vasúti sínek fölé, oda futottam, amögé rejtőztem el. Átfutott az agyamon, hogy a vonat elé vetem magam, örökre megszabadulok a szégyentől és tehetetlenségem tudatától, de szinte azonnal ádáz elhatározás támadt bennem, izzó sebet mart a szívembe, felkorbácsolta a vérem: megváltoztatom a világot, boldoggá, igazságossá teszem, egyszóval anyámhoz méltóvá, s akkor majd, ajándékképpen, odahelyezem a lába elé. A karomba rejtettem az arcom, és átadtam magam a fájdalomnak, de a máskor enyhet adó könnyek most nem hoztak vigaszt. Hatalmába kerített a szörnyű érzés, hogy kifosztottak, elvették férfierőm, megnyomorítottak; ahogy cseperedtem, nem tompult bennem a gyermeki frusztráció és a kusza vágyakozás, ellenkezőleg, nőttön-nőtt, és lassanként olyan szükségletté változott át, melyet nem elégíthet ki se szerelem, se művészet.

Ott sírtam, a fűben, amikor egyszer csak megjelent anyám a sánc tetején. Nem tudom, hogy fedezte fel a helyet, soha senki nem járt arra. Átbújt a drótsövény alatt,

és jött felém, azúr fények játszottak ősz hajával. Mellém ült, kezében az elmaradhatatlan cigaretta.

– Ne sírj!

– Hagyjál!

– Ne sírj! Bocsnatot kérek tőled. Már férfi vagy. Bánatot okoztam neked.

– Nem érted, hogy hagyjál?

Vonat jött. Úgy éreztem, hogy a fájdalom kelti a robajt, csattogást.

– Soha többé nem csinálom.

Lassan megnyugodtam. Felhúzott térdel üldögéltünk a töltés oldalában, néztük a sínen túli vidéket. Kecse legelészett, kikötve egy mimóزابokorhoz. Virágozott a mimóza, kék volt az ég, ragyogott a nap. Az jutott eszembe, hogy lám, milyen megtévesztő a világ. Ez az első felnőttgondolatom, amire emlékszem.

Anyám odakínálta a gauloise-csomagot.

– Kérsz egy cigarettát?

– Nem.

Úgy próbált bánni velem, mint férfival. Talán mert sietett. Már ötvenegy éves volt. Nehéz kor, kivált, ha a fiunk az egyetlen támaszunk az életben.

– Írtál ma már?

Már több mint egy éve „írtam”. Jó néhány iskolásfüzetet megtöltöttem a költeményeimmel. Önátatásból nyomtatott betűkkel átmásoltam őket, hogy úgy nézzenek ki, mint egy rendes verseskötet.

– Írtam. Belekezdtem egy nagy filozófiai költeménybe a reinkarnációról és a lélek-vándorlásról.

Helyeslően bólintott.

– És az iskolában? Mi volt?

– Egyest kaptam matekból.

Anyám gondolkozott egy sort.

– Nem értenek meg téged – mondta.

Én is úgy gondoltam. A reálművész tárgyak oktatói olyan makacsul osztogatták nekem az egyeseket, hogy azt nem magyarázhatta más, csak a sötét tudatlanság.

– Megbánják – mondta anyám. – Fognak ők még csodálkozni. Egyszer majd aranybetűkkel lesz bevésve a neved az iskola falaiba. Holnap bemegyek, és megmondom nekik, hogy...

Megborzongtam.

– Mama! Megtiltom, hogy bemenj. Nevetségessé akarsz tenni már megint?

– Felolvasom nekik a legutóbbi verseidet. Színész nő voltam, nagy színész nő, tudok verset szavalni. Te leszel az új D'Annunzio! Az új Victor Hugo! Nobel-díjat fogsz kapni.

– Anya! Megtiltom, hogy bemenj az iskolába, és beszélj velük.

Rám se hederített. Elnézett a messzeségbe, és boldog mosoly jelent meg az ajkán, együgyű és bizalomteli mosoly, mintha, átlátva a jövőt belengő homályon, egyszer csak megpillantaná meglett férfivá érett fiát, amint sikerei és dicsősége csúcsán babérkoszorúval, díszöltözetben lassan lépdel föl a Panthéon⁴ grádicsán.

– Minden nő a lábad előtt hever majd – jelentette ki ellentmondást nem tűrve, cigarettájával végigsöpörve a horizonton.

⁴ Jó, jó, tudom. (Gary jegyzete.) Mármint hogy a „nemzet nagyjainak”, köztük Victor Hugónak a *hamvai* kerültek a Panthéonba.

Nagy füstfelhőben elrobogott előttünk a tizenkettő-ötvenes ventimigliai gyors. Az ablakban álló utasok törhették a fejüket, hogy vajon mit néz az égben olyan áhítattal az az ősz hajú asszony és a szomorú fiú, aki még egyre a könnyeit törölgeti.

Anyámnak gond felhőzte el a homlokát.

– Muszáj találnunk egy álnevet – mondta határozottan. – Egy nagy francia írónak nem lehet orosz neve. Ha hegedűvirtuóz volnál, semmi gond, de a francia irodalom óriásával más a helyzet, annak nem lehet...

Szerénységem, „a francia irodalom óriása” ebben tökéletesen egyetértett. Immáron fél esztendeje mindennap órákon át „próbáltam fel” a különféle álneveket. Kalligrafikus írással, piros tintával külön füzetben vezettem őket. Aznap reggel az „Hubert de la Vallée”⁵-nál tartottam, de csak fél óra hosszát, mert elcsábított a régebbi korba visszarávedő „Romain de Ronceveau”.⁶ A valódi utónevemmel tulajdonképpen meg voltam elégedve, csak az volt a baj, hogy ott volt már Romain Rolland is, márpedig senkivel sem akartam osztozni a dicsőségen. Kemény dió! Az a gond az írói álnévvel, hogy nincs, amelyik egészen ki tudná fejezni, amit érez az ember. Majdnem el is jutottam a felismerésig, hogy irodalmi kifejezési formának nem elég a pszeudonima, könyveket is írni kell hozzá.

– Ha hegedűvirtuóz volnál, megtenné a Kacew név – sóhajtott anyám.

Nagy csalódás volt számára, hogy nem lettem virtuóz hegedűművész, és furdalt is a lélek emiatt. Anyám nem tudta felfogni, hogy lehet ekkora félreértés köztünk és a végzet közt. Én voltam minden reménysége, és bízott benne, hogy találunk valami csodálatos rövid utat, amely elvezet bennünket, mind a kettőnket, „a dicsőséghez és a közimádathoz” (anyám sosem habozott kimondani akármi közhelyet, nem mintha ne lett volna kellőképp gazdag a szókincse, hanem mert behódolt kora konvencióinak, értékeinek, etalonjainak; a kifejezőmódban a nyelvi erőnél is meghatározóbb a fennálló társadalmi rendet elfogadó konformizmus belső szükséglete); kezdetben azt remélte, hogy csodagyerek leszek a két ifjú géniusz, Jascha Heifetz és Yehudi Menuhin keveréke. Egykor arról álmodozott, hogy nagy művész lesz; aztán, hétéves sem voltam, vásárolt egy használt hegedűt Wilnóban („átmenetileg időztünk” a kelet-lengyelországi városban), és ünnepélyesen elkísért egy fekete ruhás, hosszú hajú, megfáradt férfiúhoz, akit, tiszteletteljesen lehalkítva a hangját, „maestró”-nak szólított. A második alkalomtól már, bátor nagyfiú, egyedül jártam, hetente kétszer, ibolyaszín bársonybélésű okkarsárga tokban vittem a hegedűt. A „maestró”-ról csak annyi emléket őrzök, hogy mélységesen megdöbbent, valahányszor kezembe vettem a vonót, és ma is hallom, ahogy befogva a fülét keservesen jajong: „Áj, áj, áj!” Azt hiszem, olyan ember volt, aki végtelemül szenved, amiért nincs harmónia emez árnyékvilágban, és abban a három hétben, amelyben a tanítványa voltam, nagyban hozzájárultam az egyetemes diszharmóniához. A hatodik órán kiragadta kezemből a vonót, azt mondta, hogy majd beszél az anyámmal, és elküldött. Sose tudtam meg, mit mondott, de annyi bizonyos, hogy anyám napokig sóhajtozott, és szemrehányóan nézett rám, néha pedig, szájalomra ragadtatva, magához ölelt.

Szertefoszlott egy nagy álom.

⁵ A név ihletője talán Sylvain-Charles Valée (1773–1846) marsall.

⁶ A legenda szerint a ronceveaux-i (Navarra; spanyolul Roncesvalles) csatában halt hősi halált 778-ban Nagy Károly dicső hadvezére, Roland.

Harmadik fejezet

Anyám akkoriban kalapokat varrt maga toborozta vevőkörnek; kezdetben kézzel írt prospektusokat küldözgetett postán, hírül adva, hogy „egy párizsi szalon egykori direktorja, saját örömére és szórakozására, otthonában egyedi kalapkreációkat vállal válogatott, szűk vevőkör számára”. Néhány évvel később, 1928-ban, nem sokra rá, hogy megérkeztünk Nizzába, megpróbálta folytatni a mesterséget, de mivel az üzlet nemigen akart beindulni (valójában sohasem indult be), anyám kozmetikai szolgáltatásra fanyarodott egy hölgyfodrászat hátsó helyiségében, délután pedig luxusebekkel folytatta a szépségápolást egy Victoire úti kutyakozmetikusnál. Aztán jött a szállókba kihelyezett „kirakatok” kora, az ékszerrel való ügynökösködés luxushotelekben, betársulás egy zöldes standba a Buffa utcai piacon, ingatlanforgalmazás, vendéglátás – egy szó, mint száz mindenem megvolt, minden ebédre megkaptam a bifszteket, rendes ruhában, cipőben jártam. Rettenetesen haragudtam magamra, amiért átvertem anyámat a zenei tehetség teljes hiányával, és ha meghallom Menuhin vagy Heifetz nevét, még ma is felhorgad bennem az önvád. Vagy három évtizeddel később Franciaország főkonzulja voltam Los Angelesben, és úgy hozta a sors, hogy nekem jutott a megtiszteltetés átadhatni a Becsületrend Nagy Keresztjét a hivatali területemen lakó Jascha Heifetznek. Miután kitűztem a hegedűművész mellére a keresztet, és elmondtam az elmondandó szöveget: „Jascha Heifetz úr, a Francia Köztársaság elnöke nevében, a ránk ruházott hatalomnál fogva a Becsületrend Nagy Keresztjét adományozzuk önnek”, egyszer csak önkéntelenül az égre emeltem tekintetemet, és fennhangon e szavakat hallattam:

– Mit csináljak? Nem sikerült.

A maestro elcsodálkozott:

– Mit mond, főkonzul úr?

Gyorsan kétfelől arcon csókoltam, ahogy a szertartás megkívánja.

Abból is tudtam, hogy anyám rettenetesen csalódott a fia zenei zsenialitásának hiánya miatt, hogy soha többé nem tett említést róla, és őnála, aki amúgy nemigen tapintatoskodott, ez a fajta önmérséklet a mélységes fájdalom legbiztosabb jele volt. Tulajdon művészi ambíciói nem teljesedtek be, és számított rám, hogy majd megvalósítom őket. Én, bizonyon állíthatom, kész voltam megtenni minden tőlem telhetőt, hogy közvetve, általam, híres és sikeres művész legyen, de miután hosszasan ingadoztam, hogy a festészetet, a színművészetet, az énekművészetet vagy a táncművészetet válasszam-e, végül is az irodalom mellett kötöttem ki, ezen a földön az az utolsó menedék mindazok számára, akik nem jeleskednek semmiben.

A hegedűkaland soha többé nem került szóba tehát, és újabb utat kerestünk, amely elvezet bennünket a dicsőség felé.

Hetente háromszor fogtam a selyempipót, és anyám kézen fogva elvitt Szása Zsiglov balettiskolájába, ahol aztán két órán át szorgalmasan emelgettem a lábam a rúdnál, anyám pedig ült az egyik sarokban, és ámulva-mosolyogva fel-felkiáltott:

– Nizsinszkij! Nizsinszkij! Te leszel az új Nizsinszkij! Tudom, mit beszélek.

Óra után bekísért az öltözőbe, és nagy éberem várakozott az előtérben, amíg fel nem öltözöm, mert, mint mondta, „Szása Zsiglovnak vannak bizonyos rossz szokásai”, mely vád, mint hamarosan kiderült, nem volt alaptalan, az történt ugyanis, hogy miközben zuhanyoztam, Szása Zsiglov lábujjhegyen beosont, és, mint teljes gyermeki naivitásomban gondoltam, meg akart harapni, mire én irtózatot nagyot ordítottam. Még ma is előttem van a jelenet: felbőszült anyám botjával a kezében üldözi a boldogtalan Zsiglovot végig a termen, s azzal véget is ért balett-táncosi pályafutásom. Volt ugyan két másik

táncstúdió is Wilnóban, de anyám, imígyen felokosodva, nem merte megkockáztatni a folytatást. Túrhetetlen volt számára a gondolat, hogy a fia ne a nőket szeresse majd férfiként. Nyolc éves ha lehettem, amikor már leendő sikereimről beszélt nekem, hogy epekedni fognak értem a nők, rezegtetik a pillájukat, szerelmes leveleket küldözgetnek, és fogadkoznak, holdfényben fürdő teraszon lopva megszorítják a kezem, gárdatiszti fehér díszuniformisban keringőzöm, a fülembé suttognak, és könyörögnek; anyám lehunytt szemmel ült, magához vont, és egy kicsit büntudatosan mosolygott, amitől fiatal lett az arca, rám ruházta mindazt a hódolatot és tömjénezést, amivel hajdan különleges szépségének adóztak, és aminek jóleső emlékét talán örökre megőrizte; hozzásimultam, és látszólag szórakozottan, valójában nagy figyelemmel hallgattam a szavait, közben pedig nyalogattam a lekvárt a kenyérről; kisgyerekként persze hogy nem fogtam fel: a magányát próbálja bűvölettel elűzni, neki volna szüksége férfigyöngédségre és -figyelemre.

A hegedű meg a balett tehát kiesett, és mivel matematikai antitalentum lévén nem lehettem az „új Einstein”, ezúttal én kerestem magamban valami rejtett tehetséget, amelynek köszönhetően valóra válhatnak anyám művészi álmai.

Hónapok óta jókat szórakoztam a festékeskészlettel, amely az iskolai felszerelésem része volt. Hosszú órákat töltöttem ecsettel a kézben, és tobzódtam a piros, sárga, zöld, kék színekben. Egy nap aztán, tízéves voltam, a rajztanár felkereste anyámat, és megosztotta velem véleményét:

– A fiának, asszonyom, van tehetsége a festészethez, kár lenne elhanyagolni.

A kinyilatkozás ellenkező hatást váltott ki anyámból, mint az várható lett volna. Szegénykém tudatába alighanem mély gyökeret vertek a századelő nyárspolgári téveszméi, de akár így volt, akár másként, az ő szemében a festéssel szükségképpen együtt járt a kudarcos élet. Elég volt némi ismeret Van Gogh meg Gauguin tragikus pályafutásáról, már az elrettentette a képzőművészettől. Rémuлт arccal jött be a szobámba, csüggedten leült velem szemben, és csak nézett, némán esdekelve. Alighanem a *Bohémélet* képei villódtak az agyában, meg a többi látomás alkoholizmusba süllyedt, nyomorúságban tengődő, tüdőbajos piktorokról. Végül is egyetlen (jól belegondolva nem is annyira valóságtól elrugaszkodott) mondatban foglalta össze sommás véleményét:

– Lehet, hogy tehetséges vagy, de akkor meg éhen döglesztenek.

Nem tudom, kikre gondolt. Talán maga sem tudta. Mindenesetre attól fogva jószerevével tilos volt ecsethez, festékhez nyúlnom. Meg se fordult a fejében, hogy talán csak kevéske gyermeki tehetség szorult belém (bizonyára ez volt a helyzet), azonnal elragadta a képzelete, és mivel csak hőszként tudott látni, most úgy látott, mint elátkozott hősoszt. A vízfestékes doboz véletlenül mindig elkallódott valahová, ha pedig mégis sikerült megkaparintanom, és festéshez láttam, anyám tüstént előbukkant a szobájából, térült-fordult, jött-ment, úgy ólálkodott körülöttem, mint egy nyugtalan vad, némán szűkülve bámult az ecsetre, míg nem elundorodtam az egésztől, és egyszer s mindenkorra sutba vágtam a festéket.

Sokáig haragudtam rá, és még ma is megesk, hogy rám tör az érzés: lehet, hogy elmulasztottam beteljesíteni hivatásomat.

Valami homályos és zavaros, de parancsoló sóvárgás mindenképp mocorgott bennem, és tizenkét éves koromtól fogva versekkel, elbeszélésekkel és alexandrinusokban írt ötfelvonásos tragédiákkal bombáztam az irodalmi folyóiratokat.

Anyámnak – aki, mint láttuk, babonásan irtózott a festőművészettől – az irodalommal szemben a legcsekélyebb ellenvetése sem volt; úgy tekintett rá, mint előkelő hölgyre, aki a legelegánsabb szalonokba is bejáratos. Goethét, nemdebár, dicsőség övezte, Tolsztoj

gróf volt, Victor Hugo köztársasági elnök (ezt nem tudom, honnan vette, de ragaszkodott hozzá), hanem azért... és az arca hirtelen elkomorult.

– Hanem azért vigyáznod kell majd az egészségedre, tudod, a nemi betegségek miatt. Guy de Maupassant bolondokházában végezte, Heine matracsírban...

Elhallgatott, gondterhesen cigarettázott egy darabig a töltés oldalában. Hát igen, az irodalomnak is megvannak a veszélyei.

– Egy pattanással kezdődik – szólalt meg újra.

– Tudom.

– Ígérd meg, hogy vigyázni fogsz.

– Megígérem.

Szerelmi életem akkoriban arra korlátozódott, hogy vágyteli pillantásokat vettem a bejárónőnk, Mariette szoknyája alá, amikor felhágott a létrára.

– Talán az lenne a legjobb, ha nagyon fiatalon feleségül vennél egy kedves, derék leányzót – mondta anyám nehezen leplezett utálkozással.

De pontosan tudtuk, ő is, én is, hogy egyáltalán nem ezt várja tőlem. Világszép asszonyokat, prímabalerinákat, primadonnákat szán nekem a végzet, olyanokat, mint a Rachel, a Duse vagy a Garbo.

Hát jó, én nem bánom. De legalább az a vacak létra lehetne egy kicsit magasabb, vagy, pláne, Mariette végre rájöhetne, hogy milyen fontos volna nekem, hogy haladéktalanul férfitörbe léphessek. Tizenhárom és fél éves vagyok, ideje nekigyürkőzni...

Mivel a zene, a tánc és a festészet egymás után kiiktatózott, a fenyegető nemi betegségek ellenére ráfanyalodtunk az irodalomra. Nem maradt más hátra, csak az, hogy, álmainkat megvalósítandó, találjunk magunknak olyan írói álnevet, mely méltó a remekművekhez, amelyeket elvár tőlünk a világ. Napokat töltöttem a szobámban csodásnál csodásabb nevekkel írva tele a papírt. Anyám néha benézett, és megtudakolta, mire futotta az ihletemből. Se nekem, se neki soha nem fordult meg a fejünkben, hogy e megfeszített agymunkánál talán hasznosabb volna, ha a remekművek írásával múltatnánk az időt.

– Na?

Felmutattam a papírlapot, és ismertettem vele aznapi irodalmi munkálkodásom eredményét. Sosem voltam megelégedve a eredménnyel. Bármilyen szép és hangzatos volt is a név, nem fejezte ki a maga teljességében, amit, anyámnak ajándékol, kifejezni akartam vele.

– Alexandre Natal. Armand de La Torre. Terral. Vasco de La Fernaye...

Így folytatódott lapokon és lapokon át. Minden névfűzér után egymásra néztünk, és csóváltuk a fejünket. Ez nem az igazi, nem, nem. A lelkünk mélyén mindketten tudtuk, mi kellene, csak sajnos azok a nevek már mind foglaltak voltak. A Goethe foglalt, a Shakespeare is, a Victor Hugo is. Pedig hát épp az akartam volna lenni a kedvéért, azt szerettem volna ajándékol adni. Néha, amikor ott ültem rövidnadrágban az asztal mögött, és ráemeltem a tekintetemet, úgy éreztem, nem elég nagy a világ, szétfeszíti a szeretetemet.

– Olyasmi kellene, mint Gabriele D’Annunzio – mondta anyám. – Rettenetesen meggyötörte a Dusét.

Volt a hangjában egy árnyalatnyi tisztelet és csodálat. Anyám természetesnek tartotta, hogy a nagy emberek gyötrelmet okoznak az asszonyoknak, és bízott benne, hogy e téren én is kiteszek majd magamért. Nagyon fontosnak tartotta, hogy sikeres legyek a nők körében. Nyilvánvalóan úgy tekintette, hogy ez a befutottság elengedhetetlen összetevője. Ugyanúgy hozzátartozik a sikerességhez, ahogy hozzátartoznak a hivatalos

elismerések, kitüntetések, díszegenruhák, pezsgőzések, követségi fogadások, és amikor Vronszkijról és Anna Karenináról beszélt, megsimogatta a fejem, zajosan sóhajtozott, és, mint aki a jövőbe lát, büszkén elmosolyodott. Már réges-régóta élt férfi nélkül, és meglehetősen egykor sugárzóan szép asszony tudat alatt a saját fiától várta, hogy elégtételt vegyen az ő testi és lelki bántalmaiért. Akárhogy is, a kimerítő nap után – kis bőröndjét hordozva járta az elegáns szállodákat, gazdag angolokhoz kopogtatott be mint elszegényedett orosz arisztokrata, aki arra kényszerül, hogy elkótyavetyélje a „családi ékszer” maradványait (valójában tízszázalékos jutalékért ékszerészek holmijával ügynökösködött), és nemcsak kimerítő volt a nap, hanem megalázó is, hiszen ritkán sikerült havonta egy üzletnél többet nyélbe ütnie –, hazaérve, alighogy levetette szürke kalapját, kabátját, gyorsan cigarettára gyújtott, máris rohant be hozzám, és boldogan mosolyogva hallgatta, amit felolvas a rövidnadrágos kölyök, aki mázsás súly alatt görnyedezik amiatt, hogy semmit sem tud tenni érte, s aki egész nap csak azon törte a fejét, hogy minél szebb, minél nagyszerűbb, minél lelkesítőbb nevet találjon és helyezzen anyja lába elé, olyan nevet, amellyel híven kifejezi, micsoda érzések habzanak a kebelében, és amely messzehangzón zengi az eljövendő dicsőség ígértét.

– Roland de Chantecler, Romain de Mysore...

– Talán jobb lenne olyan név, amelyikben nincs nemesi partikula – mondta anyám –, bármikor jöhet valami újabb forradalom.

Elsoroltam az összes hangzatos és dagályos pszeudonimákat, amelyek mind arra voltak hivatva, hogy hiánytalanul kifejezzék az érzéseimet, mindazt, amivel el akartam halmozni őt. Némi aggodalommal hallgatta a neveket, nem volt kétséges, hogy egyikkel sincs megelégedve, egyiket sem találja elég szépnek hozzám. Lehet, hogy egyszerűen csak több lelkierőt akart plántálni belém, lelkierőt és jövőbe vetett bizalmat. Bizonyára tisztában volt vele, hogy szenvedek attól, hogy még gyerek vagyok, és semmit sem tudok tenni érte, és talán azt is észrevette, milyen szorongva nézek utána az erkélyünkről, amikor reggelente a szokásos körútjára indul a Shakespeare utcán, szájában cigarettával, egyik kezében bottal, a másikban a kis bőrönddel, benne a „családi ékszerrel”, és nem tudhatjuk, hogy ma végre sikerül-e vevőt találnia a melltűre, az órára vagy a bur-nótos szelencére.

– Roland Campeador, Alain Brisard, Hubert de Longpré, Romain Cortès.

Láttam a szemén, hogy ez még mindig nem az igazi, és az is eszembe jutott, hogy vajon találok-e valaha is olyat, ami elnyeri tetszését. Jóval később, amikor először hallottam a rádióban De Gaulle tábornok nevét, a híres-nevezetes felhívása alkalmából, az volt az első reakcióm, hogy dühösen a fejemhez kaptam; miért nem találtam ki ezt a szép nevet tizenöt évvel korábban? Charles de Gaulle, ez biztosan tetszett volna anyámnak, pláne egy „l”-lel: De Gaule.

Az élet útja elpackázott lehetőségekkel van kikövezve.

Negyedik fejezet

Az óvó anyai gondoskodásnak volt az idő tájt egy váratlan, de nagyon is szerencsés következménye.

Hogy jól ment az üzlet, azaz valamely „családi ékszer” eladása folytán viszonylagos anyagi biztonságban nézhettünk a következő hónap elé, anyám először is fodrászhoz ment, aztán kiült cigányzenét hallgatni az Hôtel Royal teraszára, végül pedig bejárónőt

fogadott rendben tartani a lakást; ő utált felmosni, és amikor egyszer, távollétében, megpróbáltam magam felsikálni a padlót, és hazajövet úgy talált, négykézláb, felmosóronggyal a kezemben, eltorzult az arca, csorogni kezdtek a könnyei, és egy álló óra hosszát kellett vigasztalnom, magyaráznom, hogy egy demokratikus országban az efféle apró-cseprő házimunkák nagyon is dicséretesek, nincs bennük semmi alantas és szégyenletes.

Mariette huncut szemű, tömör húsú, széles csípejű, jó vaskos lábú leányzó volt, olyan csudálatos tomporral megáldva, hogy matematikaórán is folyton azt láttam lelki szemimmal a tanár úr orcája helyén. A lenyűgöző látomás miatt megfeszített figyelemmel és áhítattal bámultam a magiszter ábrázatát; tátott szájjal csüggttem az ajkán az óra első percétől az utolsóig, de persze egy árva szót sem hallottam az egészből, és amikor a derék férfiú hátat fordított, és algebrai jeleket rótt a táblára, elbűvölt tekintetem oda vándorolt, és álmaim tárgya tüstént kirajzolódott előttem a fekete alapon... a fekete szín azóta is pompás hatással van rám. Ha a matektanár, kinek nyilván jólesett odaadó figyelmem, olykor-olykor arra ragadtatta magát, hogy feltegyen nekem valami kérdést, egész testemben megrázkódtam, döbbsen forgattam a szemem, szelíden rosszálló pillantást vettem Mariette farára, és csak Valu tanár úr sértett hangja térített vissza a való világba.

– Nem értem – kiáltott. – Minden diákom közül maga figyel a legjobban, sőt úgy is mondhatom, hogy valósággal issza a szavaimat. De pedig közben a fellegekben jár.

Úgy volt.

Hanem azt nem mondhattam el a tanár úrnak, hogy mit láttam olyan kristálytisztán a képe helyett és helyén.

Na, szóval Mariette egyre fontosabb lett az életemben, vele ébredtem, és többé-kevésbé egész nap körülötte jártak a gondolataim. Ha a mediterrán istennő feltűnt a horizonton, a szívem máris repült elébe, a testem pedig súlyosan ott maradt az ágyon. Idő múltával észre kellett vennem, hogy Mariette is bizonyos érdeklődéssel figyel. Felém-felém fordult, csípőre tette a kezét, egy kicsit elálmodozva nézett rám, felsóhajtott, csóválta a fejét, és így szólt:

– Na, mindegy, azt meg kell hagyni, hogy az édesanyja nagyon szereti magát. Ha kettesben vagyunk, folyton magáról beszél. Meg hogy micsoda nagy életet fog élni, mennyi sok szép hölgy lesz szerelmes magába, meg ez meg az meg amaz. Tisztára te-lebeszéli a fejemet.

Nagy zavarban voltam. Ha valakire alkalmatlan volt gondolnom abban a percben, az ő volt. Kényelmetlen testhelyzetben, félig feküdtem, félig ültem keresztben az ágyon, felhúzott térdrel, tarkómat a falnak támasztva, és moccanni se mertem.

– Úgy beszél magáról, mint a mesebeli királyfiról vagy mi. Az én Romainom így, az én Romainom úgy... Jó, tudom, hogy csak azért, mert a fiacskája, de akkor is, furcsa, na, egész furcsán érzem magam.

Mariette hangja fantasztikus hatással volt rám. Nem közönséges hang volt. Először is mintha nem a torkából jött volna. És nem is oda hatolt, ahová a hangok hatolni szoktak. De hogy nem a fülembé, az biztos. Érdekes!

– Komolyan mondom, megbolondítja az embert, mert elkezd töprenkedni, hogy mi lehet magában az a különleges.

Várt egy kicsit, aztán sóhajtott, és folytatta a padlósikálást. Megdermedtem, megbé-nultam, kővé váltam. Nem szóltam semmit, Mariette se szólt hozzám. Egyszer-kétszer felém fordította a fejét, sóhajtott, sikált tovább. Majd' megszakadt a szívem, ahogy el-

néztem a szörnyű tékozlást. Tudtam, hogy kellene valamit csinálnom, de valósággal oda voltam szögezve az ágyhoz. Mariette végzett a munkával, és elment. Úgy éreztem, mintha egy font húst kitéptek volna a testemből... Elrontottam az életem! Roland de Chantecler, Artémis Kohinore és Hubert de la Roche teli torokból ordított és szűkölt, és ököllel dörgölte a szemét. Csakhogy nem ismertem a közmondást: Amit a nő tervez, isten azt meg nem akasztja. Mariette továbbra is furcsán méregetett, anyám szerelmes himnuszai és a vásári kép, amit festett diadalmas jövőmről, kíváncsivá tették, sőt talán még valami homályos női irigységet is ébresztettek benne. És bekövetkezett a csoda. Emlékszem, ahogy utána megsimogatta az arcom, és miközben én súlytalanul lebegtem egy soha nem látott, jobb világban, rekedtes hangon, hamiskásan azt mondta:

– Aztán meg ne mondd neki, hé! Nem bírtam ellenállni. Tudom, hogy az anyád, de akkor is szép egy ilyen nagy szerelem. Felbizgeti az ember lányát... Egész életedben nem lesz még egy nő, aki ennyire fog szeretni. Ez biztos, nekem elhitheted.

Elhittem. De tudni nem tudtam. Csak negyvenéves korom közeledtével kezdtem rájönni. Nem jó, ha az embert olyan korán, olyan fiatalon annyira szeretik. Rossz szokásokra kaphat. Azt hiszi, kész, megvan, meglesz. Azt hiszi, máshol is így van, máshol is megkapja. Számít rá. Néz, remél, vár. Az anyai szeretettel ígér valamit az élet hajnalok hajnalán, és nem fogja megtartani ígéretét. Élete végéig hideg koszon lesz az ember. Akárki asszony simul hozzá, öleli át, az már csak részvétnyilvánítás. Mindig visszatérsz anyád sírjához. És üvöltesz, mint egy kitett kutya. Soha, soha, soha többé. Imádni való karok fonódnak a nyakadra, és puha ajkak beszélnek a szerelemtől, de te tudod, amit tudsz. Nagyon korán a forráshoz járultál, kiittad a vizét. Ha újra megszomjazol, hiába keresed-kutatod, hiába töröd magad, nincs kút, csak délibáb. Alig virradt, de te már kitanultad, mi a szeretet, alapos dokumentációd van róla. Akárhová mész, hordozod magadban az összehasonlítás méreganyagát, és egyre csak várod, amit már megkaptál.

Nem azt mondom én, hogy az anyák ne szeressék magzatukat. Csak azt mondom, hogy jó, ha az anyáknak a gyerekeikön kívül is van kit szeretniük. Ha anyámnak lett volna egy szeretője, nem haltam volna szomjan minden kút mellett. De hát sajnos azt adta az élet, hogy tudom, milyen az igazi drágakő.

Ötödik fejezet

Dramai módon szakadt meg a Mariette-tel való kapcsolatom. Egy reggel, táskámmal a hónom alatt, tüntetően elindultam iskolába, de aztán futottam is haza szívem hölgyéhez, aki fél kilencre járt hozzánk. Közben anyám már elment az elmaradhatatlan kis bőrönddel, Cannes-ba készült, a Martinez Hotelben szálló angoloknak akarta felkínálni a „családi ékszereket”. Látszólag nem volt félnivalónk, de hát a végzet, amilyen gyalázatos fordulatai vannak, úgy intézte, hogy sztrájkoljanak az autóbuszsofőrök, és anyám nem tudott elutazni. Ahogy kinyitotta a lakás ajtaját, azt hallotta, hogy nyögök és ordítok, és azonnal tisztában volt velem, hogy mi történt: heveny vakbélgyulladásban haldoklom (a halálos vakbélgyulladás, mint a görög sorstragédiák csökevényes inkarnációja, mindig ott motoszkált a fejében), és rohant megmenteni. Éppen csak túl voltam a gyönyörön, s az idvezült boldogság és a többé-kevésbé teljes tompultság állapotában leledztem, ami az élet egyik legnagyobb adománya. Tizenhárom és fél éves koromra úgy éreztem, hogy tökéletesen beteljesítettem a sors rendelését, és az istenek körében üldögélve szemléltem a lábujjaimat, amelyek még, úgy-ahogy, emlékeztethettek a hajdan

tapodott földi világra. A fennkölt bölcs derű olyan perce volt az, melyet gyakorta próbált újra megélni ifjonti méla lelkem, ha elemelte, röptette a szabadság mámora; perc, amelyben mint ócska tákolmányok omlanak össze a balsors és a hitványság örök uralmát hirdető pesszimista tanok, és felfénylik, -ragyog a boldogsággal és bölcsességgel teljes emberi lét szépséges szépsége. Eufóriámban úgy fogadtam anyám váratlan felbukknását, ahogy az elszabadult elemek bármely más megnyilvánulását fogadtam volna: elnézően. Kedvesen mosolyogtam. Mariette nem épp ugyanígy reagált. Elvisította magát, és kiugrott az ágyból. Én föntről, az olimposzi csúcsról szórakozottan szemléltem a jelenetet. Anyám egyetlen pillantással felmérte a katasztrófát, és mivel a botja ott volt a kezében, már lendítette is a karját. A bot halálos pontossággal lecsapott a matematika-tanárom ábrázatára. Mariette ordított, és próbálta védelmezni személye amaz imádni való fertályát. A kis szobában hatalmas zúr- és hangzavar támadt, de mindent túlharsozott a vérbeli tragikára valló erővel kizengetett, sűrűn felharsanó ősi orosz szó: *kurva*.

Elmondhatom, hogy anyám remekül tudott szitkozódni; poétikus és nosztalgiára hajló természete lévén, egy-két jól megválasztott kifejezéssel, hangsúllyal és mozdulattal pompásan megidézte Gorkij *Éjjeli menedékhelyének* hangulatát vagy, szerényebben, a *Volgai hajóvontatókat*. Elég volt valami csekélység, hogy a választékos modorú ősz hölgy, aki oly nagy bizalmat ébreszt a „családi ékszerek” vásárlóiban, egyszer csak történeti hűséggel és nagy megjelenítő erővel döbönt hallgatósága elé varázsolja a részeg kocsisok, káplárok és muzsikok Szent Oroszhonát; e rögtönzött jelenetek alkalmasak voltak rá, hogy bizonyítsák: fiatalkorában csakugyan olyan nagy színművész nő volt, amilyenek mondta magát.

Habár ez utóbbi állításáról végül is nem tudtam bizonyosságot szerezni. Azt persze mindig tudtam, hogy anyám „színművész nő” volt – hű, milyen büszkén ejtette ki egész életében a szót! –, és ma is hallom a mélabús csengettyűszót, előttem van, ahogy szánon utazunk havas magányban, hazatérőben a turné valamelyik állomásáról, dermesztően hideg gyáracsarnokból, ahol „Csehovot játszott” a helyi szovjet dolgozóiból álló közönség előtt, vagy kaszárnnyából, ahol a forradalom katonáinak és matrózainak „adott elő szavalatokat”. Könnyen fel tudom idézni a szűk kis öltözőt is Moszkvában, ahol a földön játszottam színes rongydarabokkal, igyekeztem szépen összerendezni őket: az volt az első művészi próbálkozásom. Még a darab címére is emlékszem, amelyben játszott: *A kertész kutyája*. Legkorábbi emlékeim színházhoz fűződnek; finom fa- és festékszaggal terjeng, a színpadon nincs senki, beóvakodom egy nem igazi erdőbe, és egyszer csak földbe gyökerezik a lábam a rémülettől: hatalmas sötét terem tátong előttem; vastagon bekent homoksárga arcok hajolnak fölém, a szemük környéke fehér, és feketével van kihúzva, mosolyognak; furcsa öltözékű férfiak és nők tartanak az ölükben, amikor anyám színpadon van; arra is emlékszem, hogy egy szovjet tengerész felemel a nyakába, hogy lássam anyámat, aki Róza szerepét játssza *A remény hajótöröttjeiben*. Még anyám színházi nevére is emlékszem; rá volt írva az öltözője ajtajára, és ezek voltak az első orosz szavak, amelyeket magamtól kiolvastam: Nyina Boriszovszkaja. Ezek szerint tehát 1919–1920 táján megbecsült helye volt az orosz színház szűk világában. Ivan Mozzsuhin,⁷ a nagy filmszínész viszont, aki annak idején jól ismerte anyámat, mindig kitérően nyilatkozott. Nizzában forgatott egypárszor, minden alkalommal odahívott a Grand Bleu teraszára, „megnézni, mi lett a gyerekből”, és bozontos Cagliostro-szemöldöke alól rám meresztve vakítóan kék szemét, azt mondta: „Édesanyjának el kellett volna végeznie a

⁷ Franciásan Mosjoukine (1889–1939).

konzervatóriumot, de sajnos az események nem tették lehetővé, hogy kiteljesítse a tehetségét. Meg aztán, fiatalember, attól fogva, hogy maga megszületett, semmi más nem érdekelte igazán, egyedül a fia.” Azt is tudtam, hogy egy sztyeppeit, pontosabban kurszki zsidó órásmester leánya, nagyon szép volt, tizenhat éves korában hagyta el a szülői házat, férjhez ment, elvált, újra férjhez ment, újra elvált... azon kívül semmi sem biztos, csak az arca, ahogy az arcomhoz simul, a hangja, ahogy suttog, beszél, énekel, nevet; micsoda gondtalan kacagás az, mennyi-mennyi vidámság van benne, azóta is azt a kacagást várom, keresem mindenhol, de hiába; ó, a gyöngyvirágillata, a sötét haja, ahogy végighullámzik az arcomon, és azok a fülembe suttogott különös történetek egy országról, amely egykor a hazám lesz. Lehet, hogy nem végzett konzervatóriumot, de hogy tehetséges volt, az biztos, mert olyan meggyőző erővel és a keleti mesemondókat megszegyenyítő művészettel idézte meg nekem Franciaországot, hogy mindmáig a hatása alatt vagyok. Mindmáig *várom* azt a Franciaországot, amelyről oly sok szépet és érdekeset hallottam, és amelyet nem ismertem, és soha nem is fogok megismerni, mert az anyám lírai és ihletett elbeszéléseiben megjelenő Franciaország már kora gyerekkoromban csodálatos mítosszá színesedett számomra, és azoknak a költői remekműveknek semmi, de semmi közük nem volt a valósághoz, helyesebben a tapasztalt valóság meg se közelítette őket. Anyám kiválóan tudott franciául (igaz, erős orosz akcentussal, melynek nyomait én is őrzöm), de soha nem mondta meg, hol, hogyan, kitől, mikor sajátította el a nyelvünket. Csak ennyit volt hajlandó elárulni: „Voltam Nizzában és Párizsban.” A dermesztően hideg színházi öltözőben, a társbérletben, amelyen három színészcsaláddal osztoztunk, és ahol a fiatal cseléd lány, Ánya viselte gondomat, és később a marhavagonban, amelyben a tifusz társaságában utaztunk nyugatra, odatérdelt élelem, dörzsölte elgémberedett ujjaimat, és mesélt a távoli földről, ahol minden ember szabad és egyenlő, a művészek a legelőkelőbb házakba is bejáratosak, maga Victor Hugo volt a köztársasági elnök, egyszóval ahol a világ legszebb meséi valóságosan megtörténnek, mesélt, mesélt, és én, a tifuszbolhákat bizton távol tartó kámforfa nyakláncom szúrós szagával az orromban, hallgattam, hogy nagy hegedűművész leszek, nagy színész, nagy költő, a francia Gabriele D’Annunzio leszek, Nizsinszkij, Émile Zola, aztán karanténba zártak bennünket Lidában, a lengyel határon, gyalogoltam a vasúti pálya mellett, a hóban, egyik kezemmel anyám kezét fogtam, a másikban egy bilit, amelyet barátommal fogadtam, és amióta elhagytuk Moszkvát, nem voltam hajlandó megválni tőle (ragaszkodó természet vagyok), kopaszra borotválták a koponyámat, és anyám, elheverve egy szalmazásón, a távolba révedve taglalta tovább csodálatos jövőmet, küzdöttem az álomsággal, és tágra nyílt szemmel próbáltam meglátni, amit ő lát: Bayard lovagot,⁸ a kaméliás hölgyet, azt, hogy minden üzletben lehet cukrot és vajat kapni, Napoléon Bonapartét, Sarah Bernhardt-t... és akkor végre elaludtam, vállára hajtva a fejem és magamhoz szorítva az éjjeliedényt. Később, sokkal később, tizenöt éve benne élve a francia valóságban, Nizzában, ahol letelepedtünk, ráncos arcú, fehér hajú anyám, ne kerülgesük a szót: immár megöregedve, de semmit sem látva, semmit sem tanulva, a régi jóindulatú mosollyal az ajkán idézte meg ama csodálatos országot, amelyet a batyujában hozott magával, én viszont, aki anyám képzelet szülte érdem- és erényteli múzeumában nőttem fel ugyan, de nem volt meg bennem az ő különleges adottsága, mindenben a saját szíve tarka fantáziaképét látni, én kezdetben döbbenet néztem körül, és csak dörgöltem a szemem, utóbb pedig, férfikorba lépve, reménytelen homéroszi küzdelmet

⁸ A „félelem és gáncs nélküli lovag” (1470–1524).

indítottam, hogy jó útra térítsem a világot, hasonítsam ahhoz a naiv álomhoz, amelyet az az asszony szőtt, akit gyöngéd szeretettel szerettem.

Igen, anyám tehetséges volt, és nekem abból sosem sikerült kigyógyulnom.

Hozzá tartozik a teljes képhez, hogy Agrov, a Gambetta úti minden lében kanál uzorás, Odesszából emigrált viaszszárga képű, hájas, undorító alak, azt mondta egyszer, amikor nem kapta meg a tízszázalékos kamatát a kölcsönre, amit az említett Renault taxiba való üzletrész megvásárlásához vettünk fel tőle, azt mondta tehát: „Anyád játszsa az előkelő hölgyet, de bezzeg amikor megismertem, késdobálókban danolászott, katonacsehókban. Ott tanulta ezt a modort. Egy ilyen nőszemély sértései nem érnek fel a magamfajta becsületes kereskedőhöz.” Még csak tizennégy éves voltam, hiába volt leghőbb vágyam, hogy anyám minden óhaját teljesítsem, még nem voltam pénzkereső, így hát azzal könnyítettem a lelkemen, hogy lekevertem a „becsületes kereskedőnek” két csattanós pofont; az volt a kezdete hosszú és fényes pofonosztogató pályafutásomnak, mely hamarosan hírnevet szerzett nekem a környéken. Anyámat ugyanis annyira elkápráztatta a hőstetem, hogy attól fogva bepanaszolt nálam mindenkit, akinek okkal, ok nélkül sértőnek találta a viselkedését, és mindannyiszor ezzel a refrénnel zárta a maga verzióját az incidensről: „Azt hiszi, nincs, aki megvédjen, engem büntetlenül lehet sértegetni. Hát nagyon téved! Menj, adj neki két pofont!” Tudtam én, hogy tíz esetből kilencszer csak képzeletbeli a sértés, hogy anyám mindenben sértést lát, és olykor, feszült idegállapota miatt, ő sérteget másokat. Mégsem tértem ki a feladat elől. Irtóztam a jelenetektől, elviselhetetlen és szégyenletes volt számomra az állandó cirkuszolás, de megtettem, amire kért. Tizennégy éve küszködött egymaga, támasz nélkül az életben, és az volt a legnagyobb boldogsága, ha érezhette, hogy valaki „védelmezi”, hogy van férfi mellette. Összeszedtem tehát minden bátorságomat, elfojtottam magamban a szégyent, és mentem megpofozni a szerencsétlen hentest, trafikost, gyémánt- vagy régiségkereskedőt, akit anyám kijelölt. A delikvens pedig azt láthatta, hogy ökölbe szorított kézzel lecövekel előtte egy reszkető kamasz fiú, és azt mondja felháborodástól remegő hangon (a felháborodás elsősorban annak szól, hogy a fiú szerelmet ilyen ízléstelen tette kényszeríti): „Uram! Ön megsértette az anyámat. Ezt kapja érte.” És csattant a pofon az áldozat arcán. Így aztán egykettőre híre terjedt a Gambetta út környékén, hogy micsoda egy csirkefogó vagyok, és senki nem képzelte volna, hogy mennyire utálok a cirkuszolást, mennyire szenvedek tőle, mennyire megaláznak tartom. Egyszer-kétszer, tudva, hogy anyám ok nélkül vádaskodik, megpróbáltam ellene mondani, de akkor az öreg hölgy leroskadt elém, mint akinek felmondta a lába a szolgálatot a szörnyű hálátlanság miatt, eleredtek a könnyei, és néma döbbenettel nézett rám, a végsőkig elkeseredve és elcsigázva.

Szó nélkül felálltam, és mentem verekedni. Soha nem bírtam elviselni, ha valamely teremtmény... hogy is mondjam?... éles szemmel tekint sorsára, mégse fogja fel, mi történik vele. A sorsára hagyott ember vagy állat látványa mindig megrendít, márpedig anyámnak megadatott a tehetség, hogy túrhetetlen erővel tudta megjeleníteni mindkettő néma tragikumát. Így esett, hogy Agrov, mihelyt becsukta a száját, kapott egy pofont, és válaszként így folytatta a mondókáját: „Csibész! De mit várjon az ember egy csepűrágó meg egy kalandor fattyától?” Hirtelen felvilágosítottam tehát különös származásomról, ami azonban nem rázott meg különösebben, hiszen nem tulajdonítottam fontosságot életem egy átmeneti szakaszának; mindegy, hogy egyelőre mi vagyok, mi sem, végtére biztos ígéretem van rá, hogy szédítő ormokat fogok meghódítani, onnan szórom majd,

kárpótlás gyanánt, anyám fejére a babért. Tudván tudtam, hogy ez a hivatásom, erre szól a mandátumom, az emberek sorsát irányító titokzatos, de igazságos hatalom azért vetett a mérleg serpenyőjébe, hogy egyensúlyba billentsek egy áldozatokkal és lemondásokkal teli életet. Hittem a derűs rendezőerőben, amely az élet legtitkosabb zugaiban is ott rejtetik. Hittem benne, hogy igazságos értékrend van a világban. Ahogy anyám téova arcára néztem, keblemben egyre dagadt a bizonyosság ragyogó jövőm felől. A háború legszörnyűbb óráiban is, ezer veszéllyel szembenézve is legyőzhetetlennek éreztem magam. Nem eshet bajom, hiszen én vagyok az *ő happy endje*. A súlyok és mértékek rendszerében, amit az ember reménytelenül próbál ráerőltetni a világminőségre, mindig is úgy tekintettem magamat, mint az *ő* győzelmét.

Nem magamtól jutottam erre a meggyőződésre. Hitem nyilvánvalóan csak a visszfényre volt annak a bizalomnak, amelyet anyám az egyszülött fiába vetett, aki élete egyetlen értelme, minden reménysége lett. Azt hiszem, nyolcéves voltam, amikor a jövőmről való nagyszabású látomása miatt megtörtént az az esemény, amelynek komikuma és borzalma örökre emlékezetembe vésődött.

Hatodik fejezet

Ideiglenesen, vagy ahogy anyám szívesen hangoztatta: „átutazóban”, Wilnóban laktunk akkoriban, készültünk, hogy Franciaországba települjünk, ahol majd „felcseperedek, tanulmányokat folytatok, és lesz belőlem valaki”. Azzal kereste a kenyerünket, hogy női kalapokat készített egy varrónő közreműködésével, a „párizsi divatszalonná” átalakított lakásban. Egyes címkehamisítvány-készlet hitette el a vevőkkel, hogy a híres párizsi Paul Poiret szalon kreációi a kalapok. Fáradhatatlanul hurcolta házról házra a kalapdobozokat; szép zöld szemű, még fiatal asszony, arcát áthevíti a mindennél erősebb anyai akarat, amelyet nemhogy megtörni, megérinteni sem tud bármi kétség. Én otthon maradtam Anyával, aki utánunk jött Moszkvából. Egy éve laktunk Wilnóban, száználmas anyagi helyzetben: a családi ékszer, az igazi, utolsó darabjait is réges-rég feléltük, és dermesztően hideg volt Wilnóban, a hó egyre magasabbra szivárgott fel a földből a szutykos sűrű falakba. A kalapoknak nemigen volt keletjük. Előfordult, hogy amikor anyám megtért körútjáról, a háziúr már várta a lépcsőházban, és megfenyegette, hogy kitesz bennünket az utcára, ha huszonégy órán belül ki nem fizetjük a lakbért. Többnyire huszonégy órán belül megkapta a pénzt. Nem tudom, anyám honnan teremtette elő. Csak azt tudom, hogy fizette a lakbért, a kályhában égett a tűz, és leginkább arra emlékszem, hogy amikor megcsókolt, a büszkeség diadalmas lángjai lobogtak a szemében. A gödör fenekén voltunk, nem mondom, hogy a szakadék fenekén, mert azóta megtanultam, hogy a szakadék intézményének az a sajátossága, hogy feneketlen, nincs olyan mélységi rekord, amelyet meg ne lehetne dönteni. Anyám megjött a behavazott városban tett túrájáról, letette a szoba sarkába a kalapdobozokat, leült, cigarettára gyújtott, és ragyogó mosollyal nézett engem.

– Mi van, mama?

– Semmi. Gyere, csókolj meg.

Megcsókoltam. Hideg volt az arca. Magához ölelt, és a vállam fölött elrévedt a tündöklő messzeségbe. Aztán pedig azt mondta:

– Francia nagykövet leszel.

Fogalmam sem volt, hogy az micsoda, de rábólintottam. Nyolcévesen már szilárd volt bennem az elhatározás: minden óhaját teljesíteni fogom.

– Rendben van – mondtam könnyedén.

Ánya tisztelettel nézett rám a kályha mellől. Anyám letörülte boldogságtól kicsordult könnyeit. Újra magához ölelt.

– Automobilod lesz. – Pár perce még mínusz tíz fokban járta a várost. – Csak egy kis türelem kell, és meglesz.

Ropogott a tűz a cserépkályhában. A behavazott városon csend honolt, és olyan volt, mintha dunyha alól jönne a nagy ritkán elhaladó szánok csilingelése. Ánya az aznapi utolsó kalap fölé görnyedt, varrta az utolsó „Paul Poiret, Párizs” címkét. Anyám arca boldog és nyugodt volt, nem felhőzte gond. Még a fáradtság nyomai is eltűntek róla, a tekintete egy csodálatos ország tájain kószált, és én önkéntelenül arra fordultam, hátha sikerül megpillantanom a földet, ahol igazság uralkodik, és az anyák elnyerik méltó jutalmukat. Anyám úgy beszélt Franciaországról, ahogy más anyák Hófehérkéről vagy a Csizmás Kandúrról beszélnek a gyermeküknek, és én, bár mindent megtettem, sosem tudtam egészen megszabadulni a példaadó hősök és erények mesebeli Francia-honának álmoképétől. Alighanem ama ritka emberek közül való vagyok, akik örökre hűek maradnak a dajkamesékhez.

Anyám sajnos nem olyan természet volt, aki megtartja magának, miféle ábrándok balzsamozzák a lelkét. Mindent azonnal nyilvánossá tett, kihirdetett, nagydobra vert, szétkürtölt, látáv okádvá és pernyét szórva kilövellt a nagyvilágba.

Voltak szomszédaink, és a szomszédok nem szerették anyámat. A wilnói kispolgárok se voltak irigylésre méltó helyzetben, és az idegen nő titokzatos jövése-menése – bőröndökkel, nagy dobozokkal – egykettőre az orosz emigránsok iránt akkoriban amúgy is nagyon gyanakvó lengyel rendőrség tudomására jutott. Meggyanúsították anyámat, hogy lopott tárgyakat birtokol, vagyis orgazda. Hamar leszerelte ugyan a hatóságot, ám a szégyen, a bánat és a felháborodás – mint minden hasonló esetben – agresszió formájában tört ki belőle. Néhány óra hosszat zokogott a széthajigált kalapok közt (a női kalaptól mindmáig idegenkedem), aztán kézen fogott, kijelentette, hogy „Ezek nem tudják, kivel van dolguk”, és kivonszolt a lépcsőházba. Ami következett, életem egyik legborzalmasabb élménye, pedig jó néhány volt, bizvást mondhatom.

Anyám minden lakásba becsöngetett, bedörömbölt, és kicsődítette az összes lakót. Volt egy kis szitkozódás és kölcsönös szidalmazás, anyám ebben vitathatatlanul fölénybe került, aztán odahúzott magához, rám mutatott, és olyan büszke és fényes hangon, amelynek dallama még most is a fülemben cseng, szónoklatot tartott.

– Maguk kis tetű burzsujok! – szólította meg a gyülekezetet. – Nem tudják, ki áll itt maguk előtt. A fiam francia követ lesz, a Becsületrend lovagja, nagy drámaíró, Ibsen, Gabriele D’Annunzio. És... – keresett valami végképp letaglózót, az e világi siker fő-fő jelét és bizonyosságát – ...és Londonból fog öltözködni.

A „tetű burzsujok” harsány hahotára fakadtak. Még most is pirulok a szégyentől, most, hogy ezeket a sorokat írom. Hallom a gúnyos röhögést, és megjelennek előttem azok a gyűlölködő, megvető arcok; látom őket, de nem érzek indulatot irántuk, hiszen csak egyszerűen emberi arcok, nincs bennük semmi különös. Hanem talán jobb most rögtön, elbeszélésem elején tisztázni: francia főkonzul vagyok, a Becsületrend tisztje, a Felszabadítás-érdemrend birtokosa, és sem Ibsen, sem D’Annunzio nem lettem ugyan, de minden tőlem telhetőt megtettem.

És még valami: Londonból öltözködöm. Ki nem állhatom az angol szabást, de hát nincs választásom.

Azt hiszem, egész életem legmeghatározóbb élménye az a nevetés, amely a képembe csapott akkor, ott, a wilnói öreg ház, a Wielka Pohulanka utca 16. lépcsőházában. Az tett olyanná, amelyenné (jelentsen ez jót vagy rosszat, egyre megy): énemmé vált az a nevetés.

Anyám felvetett fejfel állt a fergegében, átölelte a vállamat. Nyoma se látszott rajta zavarnak, megszegényülésnek. *Tudta.*

A rá következő hetekben nem volt valami kellemes az életem. Bár még csak nyolcéves voltam, igen fejlett volt bennem a nevetésesség érzete, nem kis részben anyám miatt, természetesen. Aztán fokozatosan hozzászoktam. Lassan-lassan megtanultam, hogy egy csöppet se jöjjen zavarba, ha közönség előtt lecsúszik rólam a nadrág. Ez is része minden jóakarató ember nevelődésének. Már régóta nem félek tőle, hogy nevetésessé válok, tudom, hogy csúfolni lehet az embert, de megcsúfolni nem.

Hanem az alatt a néhány perc alatt, amíg ott álltunk a lépcsőházban a gúnyos megjegyzések és szidalmak záporában, a mellkasom ketreccé változott át, és egy halálra rémült, szégyentől ajzott vad próbált kitörni belőle.

Az udvaron hasábfát tároltak, és a rakás közepén volt a kedvenc búvóhelyem; tökéletes biztonságban éreztem magam, ha nagy ügyesen sikerült befurakodnom a két emelet magas hasábhely belsejébe, ahol nedves, jó szagú falak vettek körül. Hosszú órákat töltöttem ott kedvenc játékaimmel játszadózva, salaktalan boldogságban, elérhetetlenül. A szülők megtiltották a gyerekeknek, hogy közel menjenek a veszélyesen ingatag építményhez; elég lett volna, hogy valaki kihúzzon vagy meglökjön egy hasábot, és az egész rakás leomlik, maga alá temeti az embert. Idő jártával egyre ügyesebben közlekedtem a szűk folyosókban, egyeduralkodó lettem, otthon éreztem magam a bármikor lavinával fenyegető titkos birodalomban. Egy-egy fahasáb áthelyezésével járatokat, tárnákat, rejtett odúkat hoztam létre, a kintitől elütő biztonságos és baráti világot, ahová besurrantam, mint egy menyét, és hosszan elidőztem, nem törődve a nadrágomat átmedvesítő és hátamra dermedő nyirokkal. Pontosan tudtam, melyik hasábokat kell elmozdítani, hogy folyosót nyissak magamnak, és mindet gondosan visszahelyeztem magam mögött, hogy így is erősítem elérhetetlenségem tudatát.

Az udvarra futottam aznap este is, mihelyt megtehettem, vagyis amikor már nem lehetett az a látszat, hogy magára hagyom anyámat az ellenséggel szemben; a végsőkig kitartottunk, mi hagytuk el utoljára a harcteret.

Néhány gyakorlott mozdulattal feltártam és bezártam magam mögött az ismerős folyosókat, és máris az építmény szívében voltam, fejem fölött öt-hat méter vastag mennyezzettel, és ott, a védelmező páncélzattal körülvéve, ahol biztos lehettem benne, hogy senki nem lát, kitört belőlem a sírás. Sokáig sírtam. Azután szemügyre vettem a fölöttem és körülöttem lévő hasábokat, kiválasztottam, melyiket kell elmozdítani, hogy rám omoljon az erődítmény, és megszabaduljak ettől az egész élettől. Egyenként hálásan megsimogattam a fahasábokat. Emlékszem baráti és megnyugtató tapintásukra, arra, hogy szipogtam még, de nagy nyugalom árasztott el a gondolatra, hogy örökre vége a megaláztatásnak és boldogtalanságnak. Csak neki kell feszülni a falnak, úgy kirüggni a megfelelő hasábokat.

Felkészültem.

Hirtelen eszembe jutott, hogy van a zsebemben egy mákos sütemény, aznap reggel loptam a házbeli cukrászüzlet hátsó helyiségében, amely őrizet nélkül maradt, ha bevő volt a boltban. Megettem a süteményt. Aztán újra felvettem a megfelelő testtartást, és nagyot sóhajtva készültem a rúgásra.

Egy macska mentette meg az életemet.

Megjelent a pofája a hasábok közti résben, és egy percig hökkenten néztünk egymásra. Hihetetlen egy macsek volt, rongyosra tépett fülű, narancslekvárszínű, vedlett és rühes, ágrólszakadt öreg utcai macska, lerítt róla, hogy megjárta a hadak útját, és mindent tud az életről, amit csak tudni lehet.

Alaposan megnézett magának, aztán tétovázás nélkül odajött, és elkezdte nyalni az arcomat.

Nem volt illúzióm a hirtelen szeretetmegnyilvánulás oka felől. Könnyekkel kevert mákossütemény-maradványoktól volt ragacsos az arcom, az állam. Pusztá érdekből nyalogatott. Nem számít. Jólesett az érdes, meleg nyelv érintése, lehunytam a szemem, és hagytam, hadd csinálja; se akkor, se később, soha életemben nem firtattam, van-e valami hátsó szándék amögött, ha valaki kinyilvánítja irántam a szeretetét. Csak az számított, hogy egy meleg kis nyelv, minden látszat szerint részvétből és gyöngédségből, buzgón mosdatja a képemet. És ennyi elég is, hogy boldog legyek.

Mire a macska befejezte a nyalakodást, már sokkal jobban éreztem magam. Olyan örömeket és barátságokat tartogat az élet, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni. A macska most az arcomhoz dörgölőzött, és dorombolt. Megpróbáltam versenyre kelni vele, és jól kidoromboltuk magunkat, duettben. Előkapartam zsebemből a sütemény utolsó morzsáit, odakínáltam neki. Elfogadta a desszertet, aztán felkunkorította a farkát, és orromnak nyomta az oldalát. Beleharapott a fülembé. Egy szó, mint száz, újra élhetővé vált az élet. Öt perc múlva kimásztam a fahalomból, és nyomomban a macskával, zsebre vágott kézzel, füttyörészve bementem a házba.

Azóta is úgy gondolom, hogy ha azt akarja az ember, hogy érdek nélkül szeressék, mindig legyen egy kis süteménymorzsa a zsebében.

Mondanom sem kell, a két szó: *francuski poslannik* (francia követ) hónapokra rám ragadt, és amikor aztán Miszka cukrász rajtakapott, hogy egy jókora darab mákos pitével osonok lábujjhegyen elfelé, az egész udvar megállapíthatta, hogy a diplomáciai mentesség nem terjed ki becses személyem egy bizonyos fertályára.

Hetedik fejezet

A Wielka Pohulanka 16. nem minden bérlőjét ingerelte nevetésre jövődöbéli nagyságom drámai bejelentése.

Ott volt pan Piekielny; a neve lengyelül azt jelenti: „pokoli”. Nem tudom, hogy a kiváló férfiú ősei mivel érdemelték ki a kevéssé köznapi nevet, de azt mondhatom, hogy a legkevésbé sem illett őrá, aki csak megörökölte. Pan Piekielny leginkább egy jól ápolott, mélabús egérre hasonlított; mindig gond felhőzte homlokát, és olyan tartózkodó és jellegtelen volt, olyan észrevehetetlen, amilyen csak lehet az az ember, aki nem a maga akaratából, hanem a dolgok kényszerítő ereje folytán él a világon, és azt szeretné, ha a kevéssé is kevésbé látszana. Könnyen befolyásolható természet volt, és a magabiztosság, ahogy anyám igazi ószövetségi stílusban, fejemre téve a kezét, megprófétálta a jövőm, mélységesen felzaklatta őt. Valahányszor összefutottunk a lépcsőházban, megtorpant,

és ünnepélyes tisztelettel nézett. Egyszer-kétszer nagy merészen megpaskolta az arcomat. Aztán megajándékozott vagy két tucat ólomkatonával és egy papundecklierőddel. A lakásába is behívott, elhalmozott cukorkával és rahat lokummal.⁹ Miközben tömtem magamba az édességet – ki tudja, mit hoz a holnap? –, a kis ember csak ült velem szemben, és simogatta dohánytól rőt kecskeszakállát. Egy szép napon aztán a kedves egér-emberke megvallotta, mi a hő vágya, mi perzseli a keblét: előterjesztette végre a magasztos folyamodványt, amely mindaddig a mellénye alatt lapult.

– Ha majd... – Zavartan körbepillantott, tudva, hogy butaság, de hiába, nem bírt ellenállni – ...ha majd az leszel, amiket a mamád mondott... – Ráfűggesztettem a tekintetemet. Még alig hiányzott a lokumos dobozból. Az ösztönöm azt súgta, hogy csak az anyám megjósolta fényes jövőm miatt vehetek belőle.

– Igen, francia nagykövet leszek – mondtam nagy nyomatékkal.

– Vegyél még lokumot – tolt felém a dobozt pan Piekienly.

Vettem. Köhécselt.

– Az anyák megérik az ilyesmit – mondta. – Lehet, hogy csakugyan lesz valaki belőled. Talán még újságokba is fogsz írogatni, vagy könyveket. – Odahajolt, a térdemre tette a kezét. Lehalkította a hangját. – Nohát, ha majd nagy emberekkel találkozol, fontos emberekkel, ígérd meg, hogy... – Őrült becsvágy zsarátnoka izzott fel az egérszemekben – ...ígérd meg, hogy megmondod nekik: élt Wilnóban, a Wielka Pohulanka utca 16.-ban egy Piekienly nevű ember.

Némán esdekelt a tekintete. Keze a térdemen. Eszegettem a lokumot, és összevontam a szemöldököm.

A háború végén, Angliában, ahová négy évvel korábban mentem, hogy harcoljak, őfelsége Erzsébet királyné, a későbbi-jelenlegi királynő anyja meglátogatta századomat a Hartford Bridge repülőtéren. Mint a legénység többi tagja, én is feszes vigyázzban álltam a gépem mellett. A királyné megállt előttem, és felragyogtatva kedves mosolyát, amelynek népszerűségét köszönhettem, méltán, megkérdezte, hová valósi vagyok. Hogy ne bonyolítsam a dolgot a felséges királyné számára, egyszerűen azt feleltem, hogy Nizzába. És aztán... Aztán nem bírtam a véremmel. Megjelent előttem a kis ember, izgett-mozgott, hadonászott, toporzékolt, és tépte a szakállát, minden módon próbálta felhívni magára a figyelmemet. Összeprésem a szám, de a szavak maguktól feltolultak, és megvalósítandó egy egérke bolondos álmát, fennhangon és jól érthetően e szavakat intéztem a királynéhoz:

– Wilnóban, a Wielka Pohulanka utca 16.-ban élt egy Piekienly nevű ember.

A brit uralkodó hitvese kecsesen biccentett, és folytatta a szemlét. A „Lotaringia” század parancsnoka, a drága Henri de Rancourt elhaladtában majd’ átdőfött a tekintetével.

Sebaj, végre megszolgáltam a rahat lokumot.

A wilnoi szürke egérke már rég befejezte szerény földi létét, néhány millió többi európai zsidóval együtt, a náci valamelyik krematóriumában. Én pedig továbbra is híven teljesítgetem ígéretemet, ha nagy emberekkel találkozom szerte a világban. Az ENSZ emelvényétől a londoni nagykövetségig, a berne-i parlamenttől az Élysées-palotáig, Charles de Gaulle és Visinszkij előtt, magas méltóságok és halhatatlan alkotók előtt, soha el nem mulasztottam, hogy megemlítssem a kis ember létét, sőt nagy örömmre az

⁹ Cukorból és keményítőből készült, zselé- vagy gumicukor-állagú, kis kockákra vágott keleti édesség.

amerikai tévécsatornák sokmillió nyilvánossága előtt is többször elmondtam: élt Wilnóban, a Wielka Pohulanka utca 16.-ban egy Piekiełny nevű ember, nyugodjék békében.

Persze ami történt, megtörtént, hamvaiból talán szappan készült, nációk tisztálkodtak vele.

Változatlanul szeretem a rahat lokumot. De mivel anyám nem volt hajlandó másként elképzelni, mint egybegyűrt Byronnak, Garibaldinak, D'Annunziónak, D'Artagnannak, Robin Hoodnak és Oroszlánszívű Richárdnak, kénytelen vagyok vigyázni a vonalaimra. Nem hajtottam végre minden hőstettet, amit elvárt tőlem, de sikerült megállnom, hogy el ne pocakosodjam. Mindennap tornázom, hetente kétszer futok. Futok, futok, hú, de futok! Továbbá vívok, célba lövök íjjal és pisztollyal, magast ugrok és hasast ugrok, súlyt emelek, és még mindig tudok három labdával zsonglörködni! Negyvenötödik életéve-met taposva tisztában vagyok vele, hogy naiv dolog mindent elhinni, amit egy anya mondott, de engem nem lehet lebeszélni. Nem sikerült ugyan megjavítanom a világot, legyőzni az ostobaságot és a gonoszságot, méltóságot adni és igazságot szolgáltatni az embereknek, de legalább megnyertem egy pingpongversenyt 1932-ben Nizzában, és minden reggel tizenkét fekvő felhúzódzkodást csinállok, úgyhogy nincs okom felhagyni a reménnyel.

Nyolcadik fejezet

Jobbra fordult a sorunk. Egyre nagyobb sikere lett a „párizsi modelleknek”, és hamarosan még egy varrónőt kellett felvenni a megnövekedett keresletet kielégítendő. Már nem anyám járt házról házra; a kuncsaftok özönlöttek összes termünkbe. És felvirradt a nap, midőn meghirdethette az újságokban, hogy mostantól fogva a szalon, a „Monsieur Paul Poiret-val való különleges megállapodás értelmében a Mester személyes felügyelete alatt” ellátja a párizsi cég kizárólagos és teljes körű képviselőit, azaz immár nemcsak a kalap-, hanem a ruhakréációit is forgalmazza. Francia nyelvű, aranybetűs cég-tábla jelent meg a kapu mellett a falon: „Haute Couture de Paris, Maison Nouvelle” (Párizsi Divatház, Új Szalon). Anyám sosem állt meg félúton. A sikeres kezdet után kellett valami transzcendens, csodás elem, *deus ex machina*, amely egyszeriben tönkrezúzza az ellenséget, meghozza a végső, a fényes diadalt. Anyám a lábát keresztbe rakva, otffejtett cigarettával a szájában ült a nappaliban a rózsaszín kanapén, és felgyúló szeme előtt merész terv körvonalai bontakoztak ki a messzeségben, az arcára kiült az a kifejezés, amelyet egyre jobban ismertem: némi ravaszszággal vegyes naiv diadalmámor. Vele szemközt kucorogtam egy fotelben, és egy (törvényesen beszerzett) mákos pítét eszegettem. Néha elnéztem abba az irányba, amerre ő nézett, de hiába meresztettem a szemem. Terveket koholó anyám látványa mindig is elkápráztatott és megindított. Még a süteményről is megfeledkeztem, csak tátottam a számat, telve elragadtatott büszkeséggel.

Wilno kisváros volt egy se litván, se lengyel, se orosz vidéken, még nem terjedt el a sajtófotó, ennek ellenére nagyon is kockázatos volt, amit anyám kieszelt, és könnyen megeshetett volna, hogy újra az országúton találjuk magunkat cókómkostul.

Hamarosan értesítést kapott a teljes „előkelő társaság”, hogy Monsieur Paul Poiret személyesen látogat el Wilnóba, hogy megnyissa a Párizsi Divatház Új Szalonját, Wielka Pohulanka utca 16., délután négy óra.

Mint mondám, anyám, ha elhatározott valamit, sosem végzett félmunkát, legfeljebb néha túllőtt a célon. A meghirdetett napon, amikor már elegáns kövér hölgyek töltötték

meg az egész lakást, nem az következett, hogy bejelenti: „Paul Poiret bocsánatot kér, de máshová szólította a kötelesség.” Az efféle kisszerű ravaszkodás idegen volt tőle. Eltökélte, hogy attrakció lesz, hát elővarázsolta Paul Poiret-t személyesen.

„Színművésznői pályája” során Oroszországban ismert egy Alex Gubernatis nevű francia színész-énekest, abból a tehetségtelen, de soha ki nem haló fajtából valót, amelynek reménytelen egyedei eldugott helyeken „tájolnak”, és ripacskodnak. Gubernatis több lyukkal szorosabbra húzva dicsvágya derékszíját, akkoriban Varsóban tengődött mint színházi fodrász, és már nem ivott meg napi egy üveg konyakot, hanem csak ugyanannyi vodkát. Anyám küldött neki vonatjegyet, és egy hétre rá az Új Szalon nézőserege előtt Alex Gubernatis mint Paul Poiret, a Párizsi Divatház feje tündökölt. Csakugyan tudása legjavát adta. Elképesztő skót kockás körgallért viselt, hozzá pepita pantallót, olyan szűket, hogy hegyes feneké majd' kidőfte a szövetet, ahogy lehajlogtatott kezét csókolni a hölgyeknek; nagy csokornyakkendő fityegett öklömnnyí ádamcsutkája alatt. Elvetette magát egy karosszékből, kinyújtotta végeérhetetlen lábát a frissen suvickolt parketton, és kezében egy pohár habzóborral, fejhangon beszélt a nagyszabású és mámorító párizsi életről, dicső neveket emlegetett, amelyek már húsz éve letűntek a színről, időnként pedig a sörényébe túrt, de olyan virtuóz eleganciával, hogy bízvást a haj Paganinijának képzelhette az ember. Sajnos alkonyat táján az elfogyasztott habzóborból elvesztette a mértéket, csendet kért, és szavalni kezdte a publikumnak a *Sasfiók* második felvonását, annak utána, valódi természete felülkerekedvén, rettenetesen affektálva, rázendített kocsmai repertoárja egyik darabjára, melynek érdekes, bár némiképp rejtélyes refrénjét mindmáig megőrizte az emlékezetem: „Ki tette, ki tette, ki tette, ő – ő tette, ő tette, a Pomponettó”, közben a sarkával és csontos ujjaival verte a taktust, és felettébb dévajul kacsingatott a városi szimfonikusok karnagyának a feleségére. Ekkor aztán anyám jobbnak látta, ha bekíséri Ánya szobájába, ott lefektette az ágyra, és rázárta az ajtót; még aznap este, skót kockás pelerinjét magára kanyarítva, sebzett lélekkel felszállt a varsói személyre, hevesen kárhóztatva a háládatlanokat, akik nem méltányolják az ő istentől való zsenialitását.

Fekete bárnyóöltönyben én is részt vettem a megnyitón; le nem vettem a szemem a fantasztikus Gubernatis úrról, és vagy huszonöt évvel később róla mintáztam az egyik szereplőt, Sacha Darlington *Le Grand vestiaire* (Tárház) című regényemben.

Nem hiszem, hogy anyám pusztán azért követte volna el a kised szélhámosságot, hogy hírverést csapjon az árunak. Lételeme volt a csoda. Egész életében arról álmodozott, hogy valami megfellebbezhetetlen érvényű megnyilatkozás hatására, varázsütésre elhallgattatnak a hitetlenek és kajánok, és győzedelmeskedik a szegények és védtelenek igazsága a földön. Ma már tudom, mit látott azokban a szalonavatás előtti hetekben, amikor átszellemült és sugárzó arccal meredt a messzeségbe, Monsieur Paul Poiret-t látta, amint megjelenik az összesereglett vevők előtt, felemeli a kezét, csendet int, aztán anyámra mutatva hosszan méltatja kizárólagos wilnói képviselője ihletett művészi tehetségét és ízlését. Hanem azért mindennek ellenére azt is tudta, hogy ritkán történnek csodatételek, az égi hatalmak jobbára mással vannak elfoglalva. Így hát, büntudatosan mosolyogva, besegített egy kicsit a sorsnak, saját erejéből hozta össze a varázslatot; lásuk be, hogy a sorsnak nagyobb bűnök vannak a számláján, több oka volna, hogy feloldozásért fohászkodjon.

A szélhámosság, tudtommal, sosem derült ki, és a Párizsi Divatház Új Szalonja nagy csinnadrattával megnyitotta termeit. Néhány hónap alatt a város teljes gazdag klienté-lája odaszokott, nálunk csináltatott új ruhát. Dőlt a pénz; a lakás kitatarozva, újra kár-

pitozva, a parkettán vastag szőnyegek. Én pedig jó kisfiú módjára, szépen elüldögéltem egy fotelben, tömtem magamba a lokumot, és néztem, ahogy a hölgyek vetkőznek. Anyám ragaszkodott hozzá, hogy ott legyenek; selyembe, bársonyba öltöztetett, és közszemlére tett; hadd lássa a kedves vevő, micsoda kék szemem van, a kedves vendég megsimogatta a kobakom, megkérdezte, hány éves vagyok, és el volt ragadtatva tőlem, én pedig nyalogattam a porcukrot a lokumról, és érdeklődve néztem a sok újdonságot, amit a női test látványa kínált.

Ma is emlékszem a wilnoi operaház egyik énekesnőjére, az volt a neve (vagy művészi álneve): La Rare. Már elmúltam nyolc éves, azt hiszem.

Anyám és a ruhatervező kiment a szalonból, és vitték magukkal az „egyedi párizsi darabot”, hogy valami apróságot igazítsanak rajta. Kettesben maradtam a meglehetősen fedetlen La Rare kisasszonnyal. Alaposan megnéztem magamnak minden porcikáját, közben nyalogattam a lokumot. A művész nő ismerősnek találhatott valamit a tekintetemben, mert egyszer csak maga elé kapta a ruháját. Hogy továbbra is gusztálgattam, bemenekült a toalettasztal tükre mögé. Megmérgekedtem, megkerültem az asztalt, pocakomat előretolva, terpeszben lecövekeltem előtte, és mélán nyalogattam tovább a lokumot. Anyám visszajövet azt látta, hogy állunk szemben egymással, mozdulatlanságba dermedve, jeges csendben. Kikormányzott a szalonból, aztán megölelt, megcsókolt, olyan büszke volt rám, mintha, lám, kezdeném valóra váltani legvérmesebb reményeit.

Sajnos azonban attól fogva nem léphettem a szalonba. Gyakran eszembe jut: bár ne bámultam volna olyan önfeledten, nyerhettem volna akár fél évet is!

Kőrízs Imre

UBI LEONES

I. A fiúi húségről

És egyáltalán: miért ne lehetne csalódni egy anyában is?

Lehet, de minek?

Illetve olyan alacsonyra is csökkenthetők az elvárások, ahol már nem elvárások többé.

Hogy mondjuk ne legyen a hazugságnak...

...nem virtuóza, mert teljesen hétköznapian, rutinszerűen, oda se figyelve, zömmel érdek nélkül hazudik, mint amikor egy emigráns, mintegy melleleg, anyanyelvi szinten beszél

egy nagy nyelv jobb körökben lenézett dialektusát is,

...de nem is egyszerű közlegénye,

mert a hazudást tüneményeszerűbben,

egyszerűen tehetségesebben gyakorolja

(ahogy mondjuk a természet tehetséges, esős télen, reggel fél hatkor)
 ...hanem rutinos veteránja,
 aki, mint egy alig kiöregedett teniszcsillag,
 mindent ért és mindent élvez, csak épp már levezet,
 a gálákon aktív profikat megszügyenítő könnyedséggel vetődve.

Ahol már nem is elvárás az elvárás:
 hogy például a legutóbbi porszívózás dátumát firtató kérdésre
 ne felelje azonnal, a szőnyeg állapotától,
 a kérdésfeltevés relatív és abszolút idejétől,
 a kérdező vélelmezett hangulatától,
 a várható reakció súlyosságától függetlenül:
 múlt héten.
 Hiszen ebből csak annyi igaz, hogy az a hét már elmúlt,
 réges-rég a kalendáriumok mélyén pihen,
 amikor ő nemhogy porszívózott,
 de egyáltalán elhúzta az ágya mellett álló hokedlit
 (ami helyett egyszer már kapott egy éjjeliszekekrényt,
 de azt a tollbetétek, a jegyzetömbök, az ollók, a matricák, a kulcstartók,
 a szívószálak, a jégkrémpálcikák, a műanyag figurák, a csokipapírok,
 az üres gyógyszeresdobozok, a papír zsebkendők,
 az állott csapvízzel teli szopókás ásványvizes üvegek
 – összefoglaló néven „a hivatal” –
 már kinőtték,
 ezért visszakerült, az éjjeliszekekrény mellé),
 amely hokedli alatt tehát nemhogy rég nem porszívózott,
 de még csak nem is porszívózhatott,
 hiszen el sem mozdította a helyéről,
 amit az alatta felhalmozott újságkivágat-máglya évgyűrűszerű rétegei
 ékesen bizonyítanak.

Nem az, hogy ne hazudjon porszívózást, dehogy!
 Vagy hogy porszívózzon, úgy általában,
 vagy porszívózzon, ha tudja, hogy megy a lánya,
 vagy legalább akkor, ha ünnepnap megy,
 hogy ne a lányának kelljen porszívóznia,
 karácsonyeste, gyerekekkel, fadísztés előtt.
 Nem.

De hogy a díszítés után, szórakozottan, ötletszerűen
 már tényleg ne mondja azt,
 amit valami sorozatban vagy az újságosnál hallhatott:
 hogy ő egyedül van, nem számíthat senkire,
 míg neki bezzeg az első szóra ugrania kell.
 Mert ez már nem is hazugság,
 hanem valóságos intergalaktikus gyöngyházzsivárvány-gázködüzenete
 egy olyan, fényévmilliárdokra lévő külön univerzumnak,
 amelyhez a Földről nincs hozzáférés.

De mindez csak szürke elmélet.

A gyakorlat: mint az anyaföld esetében.

Ismerjük rigolyáit (ha esik, kiteszi a virágait),
és megszoktuk mániáját, a gravitációt,
de azért amikor néha hirtelen a keblére ölel, és pofára esünk,
mégsem távoli nagybátyánkat, Newtont idézzük cinkos derűvel,
hanem kurvaanyázunk.

És ki mondja, hogy nincs igazunk?

És ha van is, mire megyünk vele?

II. Egy vers vetülete szabálytalan felszínen

„Hát, ugye, ezt én nem tudhatom megítélni.

Nádasdyt* és édesanyját nem ismerem, de a tiédet és téged igen.
Nekem – talán ez előtt a versed előtt is tudtam –
fontosak a ti »pas de deux«-itek,
hogy mást ne mondjak, paradigmák forrásai.
Anyád befőttesüvegekben tárolt tollbetéteinek százai
és a te előadásod a tollbetétekről olyan,
mint egy a nem olyan sok novella közül,
amelyek nélkül csak vegetálnék.
Az erre vonatkozó sorokat ehhez képest
aprópéznem érzem – de lásd az első mondatot.
(Különbösen úgy képzelem, egy – igazi – írónak, festőnek, szubrettnek stb.
adott esetben habozás nélkül el kell adnia az anyját is.
Azért van ez zárójelben, mert itt persze nem erről van szó,
bár innen is tovább lehet lépni:
magadból adsz el valamit, ami – honnan máshonnan –
rendben van; csak az ellenértéket keveslem.)

A hideg, távolságtartó, »tudományos«, metsző pillantás oké.

(Művészetet képez, nem vitás.)

Csak hogy nem az. Nem metsz, és nem tud, nem pillant.

Illetve igen, de el van rontva egy giccsparádéval.

Te néhány Blikkből, tévéből felszedett szó alapján
értelmesen tudsz nyilatkozni a japán gyertyáktól kezdve
a recirkulációs vákuum-dobszűrőkön keresztül
a vexillológiáig bármiről
(és, teszem hozzá, rögtön figyelmesen elolvasol
egy liturgiátörténeti könyvet,

* A HAZAFIÚI HŰSÉGRŐL. *Holmi*, 2011/12. (A szerk.)

értelmet adva ezzel egy nem túl értelmes ajándéknak),
de irodalomnak az kevés, hogy nem vagy hülye,
és hogy ismereteid szellemesen feszítődnek verssorokba.
Mert persze rutinos olvasóid is csettintenek minden újabb után,
csak hogy a sok csettegéstől már nem hallom a verset.

Olyan helyre akarsz verset írni, ahol eddig nem volt.
(A hazai földtől, nemde, messzi távolba,
a térképek »ubi leones«-ére,
az oroszlánok, de legalább az oroszlánfókák közé.)
De nem látom, hogy olyan nagyon kutatnád ezeket a helyeket.

Egy negatív anyavers,
ahol a legvégén sincs feloldás és -oldozás, oké.
Jó, ahogy a végén az anyafölddel
(a zárásban visszatérve Nádasdyhoz,
és továbbgondolva a hazát)
felkínálsz magadnak a feloldást,
csak hogy újra durván elutasíthatod.
Olyan jó, hogy az én kezdetleges (álszerénység)
reflexióm sem tudja egy kicsit se lerontani.
De ebből a csodás keserű falatból a szájból
a »távoli nagybácsi« Newton miatt nyálás hamu lesz.

Vegyük 7-nek az átlagos szellemességet,
olyanokét, akikkel már szívesen beszélgetünk.
A tied helyből 10 (és akkor még nem is hugyoztam tele a markodat).
Érdekes kérdés (de nem igazi),
hogy a verseknek vajon 11-en vagy 20-on kellene-e szólniuk.
(Mármint hogy melyik számmal tudjuk
azt a bizonyos ugrást jobban kifejezni.
De mindegy, ha szellemes, ugrani kell.)
Vagy – a fentiek szellemében – ugyebár nullán.
Semmiképp sem 8,74-en.
Nem elégítjük ki az olvasót. Ha farokverés helyett
– vagy legyünk józanok: mellett – minket is olvas,
annak örülünk, de nem próbáljuk egy magasabb szinten
megkeresni a prosztaájához vezető ösvényt,
mert kezünk Coelho kezébe ütközik.
(»Válladhoz érjen a vállam!«)

De persze fenntartom a véleményem módosításának lehetőségét.
Egy ideje például azt a hülye tojásos versedet is szeretem,*
és már másokat nem.”

* Az ALCESTE NAPLÓJÁBÓL című versről van szó. (K. I.)

Tőzsér Árpád

KÉT JEGYZET POETICA LICENTIÁKRÓL

1. A magyar HIMNUSZ szórendje

A nemzeti erőforrás miniszterének a HIMNUSZ-hoz készítettett tavaly nyári új zenei változata s a vele csaknem egy időben született hírhedt *rapes* átírat megint ráirányította a figyelmet erre az egyébként is legismertebb magyar versre. A *rapes* szövegről csak annyit, hogy gusztustalan klapancia, az új hangszerelés szükségességéhez vagy szükségtelenségéhez meg nem tisztem hozzászólni, de úgy vélem, a műről magáról, nemzetudatunk e jeles építőeleméről sohasem beszélhetünk eleget: a jelentésrétegeiben tett minden újabb mélyfúrás, elmerülés kollektív önismeretünket és öntudatunkat erősíti.

Ezúttal én a mű inverzióiról, a szabályostól eltérő szórendjéről kívánok szólni.

Ki ne csodálkozott volna még rá (tanácstalan kegyelettel bár) az első strófa furcsa, első hallásra értelmezhetetlen ötödik és hatodik sorára?

Hogy összefüggéseiben lássuk a problémát, idézzük föl a két sort az előző sorokkal együtt:

„Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt...”

A szövegösszefüggésből az nyilvánvaló, hogy a költő a magyaroknak (s nem a tárgyhoz, a *Bal sors*hoz legközelebb álló főnév viselőjének, azaz az *ellenség*nek) kíván *víg esztendőt*, de nem értjük, ki tépi a *bal sors*ot, s hogyan hozhat a *bal sors* víg esztendőt bárkire is.

A Kölcsey-versek Szabó G. Zoltán jegyezte kritikai kiadása persze részben eligazít bennünket. Az ötödik sor a klasszikus költészeti normák szerint így hangzana: *akit a bal sors régen tép*, s a megváltoztatott szórend a *bal sors* központba állítását, kiemelését szolgálja, mondja Szabó G. De ez a magyarázat újabb homályt is okoz: az *hozzon rá* (na jó: a magyarra) víg esztendőt, akit a balsors régen tép? S csak lassan világosodik meg az elménk, hogy az elbitangolt *rá* szócska itt nem hátravetett igekötő, hanem határozószó, és valóban az első sor *magyarjára* vonatkozik. Eszerint a vitatott két sor a hagyományos nyelvi normák szerint így hangzana: *Rá* (ti. a magyarra), *akit a balsors régen tép*, *hozz* (Isten) *víg esztendőt*.

A HIMNUSZ egyéb inverzióival a mű elemzői általában nem foglalkoznak, pedig az itt elemzett példán túl is van belőlük bőven. Szinte minden strófára jut egy.

Például a második szakaszban a szabályos *S amerre a Tisza, Duna hajjai zúgnak* szórend helyett ezt találjuk: „*S merre zúgnak hajjai / Tiszának, Dunának*”, s az ötödikben a klasszikus *Oszmán vad népének ajkain* helyett ezt olvassuk: „*ajkain / Oszmán vad népének*”.

Idézhetnénk persze a műből még más típusú szórendváltásokat is. Az előbbieket azért emeltem ki s tettem egymás mellé, mert a szerkezete mindkettőnek ugyanaz: a hagyományos magyar *birtokos – birtok* sorrend helyén az idegenes, inkább az indo-európai nyelvekben otthonos genitívus (részeshatározó eset) áll, amelyben a birtok van első helyen s a birtokos a másodikon: *tengerén kínjának* (a szabályos *kínja tengerén* helyett).

S mire ez az idegenesség a HIMNUSZ-unkban?, kérdezhetnénk. Stiliztáink ilyenkor, magyarázatként, rendszerint a nyomatékosítást és az expresszivitást emlegetik, nekem viszont ez itt, funkcióként, kevésnek tűnik. De talán pluszjelentést nyerne az opus inverziói, ha tudatosítjuk, hogy a himnusz verselési formája a középkorig szinte kizárólagosan az inverziókkal gyakran élő időmérték, s hogy Kölcsey HIMNUSZ-a viszont klaszszikus időmérték és magyaros ütem szerint egyaránt olvasható. Akkor ugyanis a fordított szórend az időmértékkel s a régmúlttal hozható összefüggésbe, s egyszeriben a vers Keletet és Nyugatot, régmúltat és újabb korokat befogó roppant történelmi ívét hangsúlyozza. (A mű egyszerre ütemes és trochaikus jellegével Hankiss János foglalkozott annak idején.)

De legyen így vagy úgy, egy biztosnak látszik: HIMNUSZ-unk fensége, szárnyalása, megmegcsukló hangja nem kis mértékben éppen az inverzióinak köszönhető. A költő Isten és balsorsra ítéltetett nemzete között közvetít, könyörög kegyelemért, a téma tehát már önmagában is himnikus, magasztos, de Kölcsey Ferenc a formának is mestere: művének legaprobb retorikai eleme is jelentéshordó, és a himnuszi tartalmak irányába vág.

2. *Anda* a tudat alatt

Arany János A SZEGÉNY JOBBÁGY című versén merengek: vajon mit jelenthetett Arany idejében a vers első sorának „*andalog*” kifejezése?

A szó mai jelentése ugyanis ellentmond a versben megteremtett beszédhelyzetnek: a jobbágy „*keservesen végzi a vármegye robotját*”, „*két kajla sőrje*”, „*tántorog*” a kimerültségtől, s ő közben melázgatva, érzelmesen ábrándozva ballag a szekér mellett. Az „*andalog*” kifejezés ma tudvalevően annyit jelent, hogy melázva, lassan megy, érzelmes álmodozásba merül. (Vö. MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR. Akadémiai Kiadó, 1975.)

Régi és új értelmező és szófejtő szótárakat tanulmányozok, de a kérdést nem tudom magamnak megnyugtatóan megválaszolni. Verseknél kutakodom hát tovább, s végül Keats ODE ON A GRECIAN URN-jénél, azaz az ÓDA EGY GÖRÖG VÁZÁHOZ angol eredetijénél kötök ki, s talán nem egészen érdektelen, ha elmondom, hogyan.

Kutakodásom során először is azt sikerül megállapítanom, hogy az „*andalog*” kifejezés, akármennyire is csináltak, negédeskedőnek tűnik, nem nyelvújítási szó, „*andalogtak*” (vagy inkább „*antalogtak*”) már a XVI. században is, csakhogy akkor az *antal* szónak „*ostoba, bamba*” jelentése is volt. (Ezt az állítást az internetről halásztam le – <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=a&qsearch=&qdetail=365> –, hitelességéért tehát nem kezkeskedem, de hihetőnek tűnik.) Aztán a FANNI HAGYOMÁNYAI-ba (1795) lapozok bele: „*Jövel, édes borzadások órája! estvéli szürkelllet, mikor az elmém oly mélyen elandalodik...*” – olvasom az első sorokat. A kifejezést tehát – kellemes hangzása miatt pozitív érzelmi töltést adva neki – valószínűleg a szentimentalisták tették „*fennköltté*”, előkelővé. Nem sokkal később azonban a szó még egy jelentéssel bővül. Aki a századfordulón *andalog*, az már nemcsak mereng, álmodozik, elmélkedik, hanem közben sétál is (mint ahogy Platón tanítványai sétáltak a kert jelentésű *akadémiában*). Csokonai már a lehető legnagyobb természetességgel írja a kisasszondi természetéről, hogy „*E helybe andalogni jó,*

/ *E hely poétának való*”, s aztán még számos versében használja a szót, és mindig *sétálgatva méléz, mereng* jelentésben.

Aztán 1847-ben jön Arany, és úgy kísérli meg a szó jelentéskörének a tágítását, hogy az eredeti jelentéshez is visszanyúl: A SZEGÉNY JOBBÁGY „*andalog*” kifejezésének a jelentése: *elbambulva, tompán maga elé meredve ballag*.

Ezzel akár be is fejezhetnénk az *andalog* szó körüli andalgásainkat, ha a kifejezés további sorsa is nem lenne rendkívül tanulságos.

A későbbiek során ugyanis már maga Arany is szabadon, többféle jelentésben használja az *andalogot*. Néhány versében ő is Csokonaiként *andalog* (a „vőlegény” például az ÖLDÖKLŐ ANGYAL című versében így táncol: „*És mintha sűgár jegenye / Szellők dalára lejtene: / Úgy andalog, külön, sokáig*”), más verseiben viszont egyértelműen *ábrándozik, képzzeleg* a szó jelentése, a mozgás, a sétálás mozzanata nélkül („*Túlparton egy halász ül, andalog*”, írja például az 1880-ban befejezett BOLOND ISTÓK-ban).

Mindez azt jelzi, hogy az állhatatlan *andalog* szó jelentése a XIX. század második felében sem állapodott meg. Sőt már alakjában is bizonyos szétfejlődést tapasztalhatunk.

Ballagi Mór 1873-as szótára *anda* alakban is közli a kifejezést, így: **anda** (melléknév): *elmélyedt, szórakozott, ábrándozó*. A rövidítés leleménye nem tudni, kinek a nevéhez fűződik, az új szó fő jellemzője mindenesetre az, hogy teljesen eltűnt belőle a csak emberre vonatkozatható *sétálás, helyváltogatás* mozzanata. Komjáthy Jenő 1890 novemberében egy versében már a semmiből támadó világokra és a légre vonatkoztatja, így: „*Tudom, hogy újra csak megsemmisülnek, / Az anda lége tüstént elvegyülnek.*”

Néhány évtizednyi bizonytalanság után ki más, mint líránk talán legnagyobb „andalgója”, Tóth Árpád tér vissza a szócsaládkhoz, s ő már egyaránt használja a szó hosszabb változatait s rövidített formáját, ez utóbbit az *andalgó* jelentésétől mindenképpen eltérő tartalommal. Tőle valók a következő idézetek: „*Harang, rikkancsok, anda zongorák / Skálája a politúros homályból*”, „*szirmok tüneményét / Figyeltem andán*”, „*Így lettem hálás minden... hozzám hajló anda tincserét*”, „*Kiterítem mezítlen lelkem, / Hadd járja holdfény, anda szél*”.

S itt egy újabb rejtély adódik: milyen jelentést tulajdonított Tóth Árpád ennek a furcsa rövidítésnek? A megoldáshoz egyetlen konkrét fogódzó kínálkozik.

A Tóth Árpádtól származó magyar ÓDA EGY GÖRÖG VÁZÁHOZ záróstrófájában ezeket a sorokat olvashatjuk: „*Oh, formák csöndje, anda gyönyöre / Az öröklétnék: hűs pásztormese!*” A megfelelő angol szöveg így hangzik: „*Thou, silent form, dost tease us out of thought / As doth eternity: Cold Pastoral!*” Szó szerinti fordításban: *Te, csöndes alakzat, a gondolaton túlra hergeltél bennünket, / ahogy az öröklét: hideg pásztordal*. Eszerint az *anda* a magyar fordításban a *gondolaton túlra (out of thought)* szókapcsolat helyett áll, s valami *magára nem eszméltet, gondolaton (tudaton) túlit* jelent.

Keats ódájának e híres magyar fordítása 1918-ban született. Freud ekkor már rég felfedezte a tudat alatt méléző *ősválamit* (amint tudjuk, Kosztolányi nevezte így Freud „*es*”-ét, amely a német személyes névmás egyes szám harmadik személyének személytelen alakja), s ebben az időben a mélylélektan már Magyarországon is több, mint divat.

A jelek szerint 1918-ban az *anda* szó Tóth Árpád versnyelvében melléknév, és leginkább *mélát, merengőt* jelent, de kicsit, hogy úgy mondjam, Freuddal megfejelve, azaz tulajdonképpen (talán) olyan gondolatot/gondolkodást is jelzett, amelynek tere nem az agyban, hanem a lélemben, az ösztönökben, a tudat alatt van.

Perecz László

NYELV ÉS FILOZÓFIA*

Bölcseleti spekuláció és nemzetkarakterológia Nádas Péter esszéisztikájában

„[S]em a magyar irodalomban, sem a magyar kultúrában, sem a magyar újságírásban [...] nincs igazi reflexiós kultúra. [...] [N]incs magyar filozófia, legalábbis nem volt, most talán mintha lenni kezdene. De nem volt. Emiatt magyar íróként megint csak a legkülönbözőbb küszöbökön átesem. Hiába hivalkodom én azzal, hogy a magyar nyelv milyen gazdag a mozzanatosságban vagy a képiségben, ha egyszer a korszak a fogalmiságra hajlik.”

„Nem vizsgálnám most annak a kitételnek a tényleges jelentését, mit is jelent a »magyar filozófia« kategóriája (a szerző [ti. Nádas – P. L.] itt talán csak a németországi filozófiai oktatással és diskurzussal szembeni tényleges nagyságrendi különbségre utal), csupán arra a nemzetkarakterológiai túláltalánosításra hívnám fel a figyelmet, miszerint – sok minden más mellett – maga a magyar nyelv lenne akadály a fogalmi jellegű gondolkodásnak.”

„A magyar filozófia teljesítményeivel szemben nincsenek, soha nem voltak fenntartásaim, s ezért ez rólam nem lehet köztudott. Nem azt mondtam, hogy kevesebb filozófiát, hanem azt mondtam, hogy több filozófiát a köznyelvbe. Írásban és szóban legalább harminc éve a köznyelv fogalomkincsének filozófiai átvilágítása mellett érvelek, s így azt sem állíthattam, hogy a szabatos fogalomhasználatnak maga a magyar nyelv lenne az akadály. Ha egyszer ilyenmít írnék vagy mondanék, akkor kérem a tekintetes szerkesztő urat, hogy hívja a mentőket.”

A három idézet közül kettő – az első és a harmadik – magától Nádas Pétertől, a középső Margócsy Istvántól való. Az első idézet a Mihancsik Zsófia készítette nagy kötetinterjúból származik: Nádas annak az ismert nézetének ad benne hangot, hogy a magyar kultúra sajnálatosan igen kevésbé teoretikus jellegű, „magyar filozófia” mint olyan voltaképpen nem is létezik, a magyar nyelv öröndetes képgazdagsága pedig nem pótolja súlyos fogalmi hiányait. A második idézet forrása Margócsy tanulmánya a magyar irodalom úgymond „filozófiatlanságá”-nak tézisééről: az irodalomtörténész itt a széles körben „bölcs tapasztalat”-ként bemutatni szokott, toposzá szervült közhelyet dekonstruálva látja jónak vitatkozni Nádas friss vélekedésével, a „magyar filozófia” fogalmának meghatározatlanságát és „nemzetkarakterológiai túláltalánosítás”-t vetve az író szemére. A harmadik idézetet végül Nádas Faragó-Szabó István vitacikkére adott válaszából emeltem ide: az író itt a filozófus által idézett irodalomtörténésznek válaszol, határozottan tagadva, hogy fenntartásokat hangoztatott volna a magyar filozófia teljesítményeivel szemben, és aggályoknak adott volna hangot a magyar nyelv fogalmi teljesítőképességével kapcsolatban.

* Ez az esszé eredetileg előadásként hangzott el az MTA–ELTE Nyelvfiziológiai Kutatócsoport, az Erasmus Kollégium és a Magyar Wittgenstein Társaság által a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében rendezett, *Nyelvek között: Interdiszciplináris dialógus* című konferencián, 2011. november 24-én.

Mi is van akkor tehát? Egymás után olvasva a három gondolatmenetet, az ember hajlamos elbizonytalanodni: mit is gondol – illetve különösen: mit nem gondol – tehát a legjelentősebb magyar írók egyike, a magyar kultúra élő klasszikusa a magyar filozófia létéről vagy nemlétéről, a nyelv és a filozófia kapcsolatáról.

Előadásom ebből az elbizonytalanodásból született. Azt kísérli meg, hogy úgy nagyjából körüljárja a kérdést, és legalább vázlatos feleletet próbáljon adni rá. A vállalkozás nem is olyan kicsiny, mint első pillantásra tűnhet. Nádas életművének jelentős hányadát mára az értekező próza teszi ki. Köteteinek pontos számát nem könnyű meghatározni, de annyi kétségtelen: magyar nyelven megjelent könyveinek immár a többsége nem a szépírás, hanem az értekező próza körébe sorolható. Nem állítom, hogy ebben a kiterjedt anyagban föl tudtam volna dolgozni a filozófia státuszára meg a filozófia és a nyelv viszonyára – illetve a magyar filozófia léte-re-nemléte-re meg a magyar filozófia és a magyar nyelv konstruktív kapcsolatára – vonatkozó valamennyi utalást. Azzal viszont eldicsekedhetem, hogy az előadásra készülve a teljes értekező prózát újraolvastam: fejtegetéseim során igyekszem körültekintően fölidézni az olvasottakat.

Gondolatmenetemet rendre a következő egységekre fogom tagolni. Előbb, általánosságban, szemügyre veszem, Nádas mit is tart a filozófiáról, illetve miként vélekedik a maga viszonyáról a filozófiához. Azután föl idézem és kommentálok a magyar teoretikus kultúra gyöngeségére és a magyar filozófia fejletlenségére vonatkozó nézeteit. Végül középponti fundamentálfilozófiai kategóriájának, az „*alkat*”-nak a fogalmát, illetve a nemzetkarakter státuszára vonatkozó elképzeléseit vizsgálom meg közelebbről. Fejtegetéseim során bőségesen idézek majd Nádas-szövegekből, illetve többször villantok föl gondolatokat a magyar filozófia múltjából. Következtetéseim szerint ugyanis – ennyi talán megalólezhető közülük – a Nádas által a magyar filozófiával szemben megfogalmazott aggályok mind a hazai bölcsélet régi toposzai közé tartoznak.

1

Amikor Nádas a filozófiáról beszél – szóba hozza a filozófia fogalmát, vagy pláne, eltöpreng a kultúrában játszott szerepéről –, általánosságban annyi rögtön szembetűnik, hogy kivétel nélkül mindig valami kiemelkedő szférára gondol. Ennyiben, ezt azonnal kijelenthetjük, kétségkívül kapcsolódik az európai kultúra régi, az antikvitásra visszanyúló hagyományához, amely a filozófiát a legmagasabb rendű szellemi tevékenységnek tekinti. Közelebbi konceptualizálás nélkül azonban a filozófia fogalma alkalmanként elveszíti határozott körvonalait, és hol a méltatás, hol meg a kárhoztatás retorikai eszközévé alakul: ha az író megdicsér valakit- valamit, annak filozófiáját emlegeti, ha ellenben bírál, akkor filozófiájának hiányát sérelmezi. Így olvasunk az egyik oldalon például Pina Bauschról mint a „*testek filozófusá*”-ról, a Camus „*mondatainak ökonómiaját*” megteremtő „*filozófiai megmunkálás*”-ról, a Pilinszky János fényképalbumában közölt sorozat darabjairól mint olyasmikről, amelyeknek „*nincsen esztétikájuk, de van filozófiájuk*”, vagy Ronyecz Mária színészi alakításáról mint olyan valamiről, „*ami már filozófia*”. Ugyanakkor a másik oldalon így minősül a sekélyes WERTHER-parafrazist író Ulrich Plenzdorf olyan efemer szerzővé, akinél „*a filozófiát az ideológia helyettesíti*”, vagy a fölszínes politikusportrékat festő Lengyel László olyan híg publicistává, akinek munkássága nem egyéb, mint „*sok költészet, sok prófécia*”, ellenben „*kevés elemzés, még kevesebb politikai filozófia*”, sőt a maga formálta liberális polgár életszereppel maradéktalanul azonosul

Thomas Mann is olyan íróvá, aki, a maga „*humanisztikus szellemvilágába*” lévén bezárva, nem rendelkezik a „*stilizálásoktól mentes gondolkodásra és beszédre*” egyáltalán lehetőséget teremtő „*metafizikai elképzeléssel*”.

Ami a viszonyt illeti, amely őt a filozófiához fűzi, az író összetett álláspontot látszik megfogalmazni. A műfajok között szigorú hierarchiát állapít meg: ebben a hierarchiában pedig a prózaírót a filozófushoz képest alacsonyabbra helyezi. Finoman megmunkált, első nagyregényének poétikáját az EFFI BRIEST értelmezésének segítségével körüljáró szövegében azt fejtegeti, hogy „*a tudás, a tapasztalat és a megismerés szempontjából elég határozottan ki vannak jelölve az írásos műfajok határai*”. A regény, úgymond, csak arról beszélhet, amiről legalább egy ember tud, a költészet azzal foglalkozik, amit egy személy nem tud, a filozófia ellenben azokkal a dolgokkal is foglalkozhatik, amelyekről senki sem tud. „*Mintha kényelmesen haladnék egy lépcsősoron fölfelé: történetírás, elbeszélés, költészet, filozófia.*” A maga vázolta hierarchiából az következik, hogy amikor ő, a regényíró filozófiával foglalkozik, akkor voltaképp nem a neki rendelt helyen áll, és nem adekvát munkát végez. A maga filozófiai kísérleteit a bölcelet fogalmának többértelműsége segítségével legitimálja. A filozófia ugyanis, tudvalévően, nem csupán magasztos európai kultúrhagyomány, a hétköznapi tudatot meghaladó, saját előzményeire szisztematikusan reflektáló, fogalmi szigorral művelt szellemi terület: filozófiának nevezhető a hétköznapi tudat szintjén űzött bölcselkedés is. Amikor az író filozofálni kezd, a filozófiára mintha nem úgy tekintene, mint az egzisztenciális kérdésekre adott reprezentatív válasz kísérletek kanonizált hagyományára, vagyis az európai filozófusok névsorára vagy az európai filozófiai művek könyvtárára. Amikor filozofál, a saját egzisztenciális kérdéseire keresi a maga válaszait.

A bölcelet felé irányuló határátlépései során, úgy látszik, mintha zavart kellene leküzdenie. Szerelemfilozófiai esszékönyve végén például észrevehetően elbizonytalanodott hangon mentegeti a maga eljárását. „*A bővebb kifejtés érdekében se szerettem volna olyan területekre tévedni, ahol nincsen kompetenciám, vagy olyan módszerekhez folyamodni, amelyek távol állnak eddigi gyakorlatomtól. [...] Vállalkozásom kockázatoságával természetesen tisztában voltam és tisztában vagyok*”, magyarázza tovább. „*Nem végeztem önálló kutatásokat, nem kívántam és nem is kívánhattam tudományos igényű munkát írni; hangosan gondolkodom, s ez a saját műfajom szabályai szerint bocsánatos bűn.*” „*Tudományos szempontból*” „*fölöttébb műkedvelő eljárást*” emleget, majd saját szépíró voltát hangsúlyozza. Interjúkönyvében így utasítja vissza az esszéinek teoretikus voltával szembeni ellenérzéseket. „*En nem érzem ezeket az írásokat sem elvontnak, sem elméletinek, annak végképp nem. Nincs is meg hozzá a felkészültségem, legfeljebb gondolkodom, és a gondolataimat leírom. Szerintem ez teljesen legitim művelet.*” Esszéisztikájának termékei, vallja be, „*fogalmilag nem iskolázott írások, ezért filozófiának nem nevezhetők, a filozófiának még csak a közelében sincsenek*”. Első nagyregényének keletkezését földidéz, nagyszerű esszéjében, hasonlóképpen, a maga „*elvonatkoztatásra*” való „*hajlamát*” túl kevésnek ítéli ahhoz, „*hogy elszakadhasson önmön gyakorlatiasságától, és valóban filozófia legyen*”. Spekulációit a filozófusi szakma felől megkérdőjelező Faragó-Szabó Istvánnal vitatkozva indignálódott hangon utasítja vissza, hogy bírálója úgymond „*[s]zakfilozófiai kvalitásokat kér számon egy irodalmi szövegen, de még ezzel sem elégszik meg, legszívesebben rögtön megszabná, hogy filozófiai egzaktásban meddig menjen el egy irodalmi esszé*”.

A maga teoretikus kísérleteit egyszerűen a reflexió iránti szükséglet megnyilvánulásaként szereti értelmezni. Interjúkötetében határozottan cáfolja, hogy fontos művészi teljesítmény anélkül is megszülethetne, hogy alkotójának rálátása lenne saját tevékeny-

ségére. „Muszáj, hogy rálátása legyen erre is. Mások hisznek a buta művészen, én nem hiszem el, hogy létezik jelentős művész, aki ne tudná, amit csinál.” A címében is figyelemre méltó, a „reflektivitás nagyszerűségét” földicsérő esszéjében pedig elvi érrel szögezi le a reflexió-önreflexió szükségességét. „A reflektivitás nem az egyik vagy a másik szakma specialitása, és különösen nem kreativitást gátló értelmiségi szórakozás, hanem a tudat elháríthatatlan gesztusa.” Teoretikus munkálkodását ilyenformán nem szabad döntés eredményeként fogja föl: a maga tudatműködése szükségszerű megnyilvánulásának gondolja. Saját reflektivitása fejlettségét ráadásul a maga alkati adottságának tekinti, és éppen nem fölszabadító hatásának értékeli, hanem egyenesen olyasminek, ami megköti őt. „De az meg az alkatomhoz tartozik – meséli –, hogy ülök és gondolkodom, értékelem, amit csináltam, egyszóval reflexív vagyok. Nem élem meg úgy, mint valami nagy pozitívumot. Rettenetesen fékező hatású, beszorít, merevvé tesz. [...] De hát ez alkat kérdése is, így születtem, hogy ilyen grübler legyek, talán nincs is rá magyar kifejezés. Tehát aki úgy ül, fúrogat és ásogat, turkál. Nekem ez nem jó.”

Másfelől azonnal azt is hozzá kell tennem: a vonatkozó Nádas-szövegek nyilvánvalóan nem filozófiailag iskolázatlan, a bölcseleti hagyományban járatlan szerző munkái. Semmiképpen sem hivatásos filozófuséi ugyan – az író maga vallja be, „saját halálának” elmeséléséhez mintegy „új életet” kellene kezdenie, azaz nem irodalommal, hanem filozófiával kellene foglalkoznia. Mégis: a szövegek vitathatatlanul bizonyos filozófiai olvasottsággal fölvértezett szerző szövegei. Megint az interjúkönyvet idézem. „Én olvastam filozófusokat, a magam szempontjából elég sokat olvastam, olvasok, még azt sem mondanám, hogy minden válogatás nélkül olvastam volna őket, vagy ne részesültem volna valamilyen filozófiai alapképzésben.” Kultúrkritikai töprengései és metafizikai spekulációi egyaránt valóban határozott bölcseleti érdeklődésről és számottevő filozófiai ismeretanyagról tanúskodnak. Ami ugyanakkor persze nem jelenti azt, hogy szövegeinek bölcseleti fogalomkezelése alkalmanként ne lenne megmosolyogtató.

2

A magyar kultúra filozófiátlansága, a magyar filozófia gyöngesége és a magyar nyelv csekély teoretikus teljesítőképessége: mindezek a vélekedések Nádas állandó – régen meggyökeresedett és gyakran elismételt – meggyőződése. Ahogy például az előadásom elején idézett interjúban fejtegeti, szenvedélyesen vitakozva az első szocialista kormány miniszterelnökének gyorsan elhíresült megjegyzésével, amelyik a filozófus-túlképzés kárait találta fölemlgetni. „Egész egyszerűen arról van szó, hogy Magyarországon nagyon kevés a filozófus. Tehát tényszerűen az ellenkezőjéről van szó, mint amit a magyar miniszterelnök a helyzet ismeretének hiányában állít. [...] [A]mikor a magyar miniszterelnök azt mondja, hogy kevesebb filozófust kell képezni, mert a filozófusok nem jők semmire, akkor én azt mondom magamban, hogy ez a Horn miniszterelnök csak azért mondhat ilyen éktelen ostobaságot, mert mindig is nagyon kevés volt a magyar filozófus, és nem alakult ki magyar filozófia.”

Figyelemre méltó, hogy ezekkel, a magyar filozófiai elmaradottságot fölsérelmező nézeteivel az író, valószínűleg anélkül, hogy a történet részleteit mélyebben ismerné, éppen a magyar filozófiai gondolkodás fontos toposzához kapcsolódik hozzá. A magyar filozófia fejlődésfolyamatának jellegzetesen vissza-visszatérő kiindulópontja éppen a magyar filozófia elmaradottságának kárhoztatása és az elmaradottság fölszámolásának sürgetése.

Idézeteket olvasok föl.

„*De haj, szegény magyarok, legszerencsétlenebbek a halandók között! Mert ha a filozófia az istenek ajándéka és találmánya, nincs akkor velünk az istenek barátsága, nincs akkor nekünk öhozzájuk semmi közünk, hiszen a filozófia mitőlünk majdnem teljesen számúzve van.*” Ezt Apáczai Csere János panaszolja 1654-ben. „*Minthogy a' philosophia minden ágának kifejtése 's hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető; ha nemzeti írónk a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra; ez a kérdés: Tudományos művelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' filozófia állapotja iránt; és tekintvén a filozófiát, miben 's mi okra vagyunk hátrább némely nemzeteknél?*” Ezt meg a Magyar Tudós Társaság tisztségviselői foglalják pályázati kiírásba 1831-ben. „*A philosophia helyzetét hazánkban nem tekintem biztatónak. Hazánk culturáját nagy traditiók nem kötik a philosophiához, mely a tanításban korszakonként tisztas helyet foglal el, de az iskola falain túl önálló jelentőségre szert tenni nem igazán tudott.*” Ezt pedig Alexander Bernát jelenti ki akadémiai székfoglalójának első mondataiban 1893-ban. A három szövegrészlet, ugye, két és fél évszázadot fog át, az első a tizenhetedik század közepéről, az utolsó a tizenkilencedik század végéről származik. Ehhez képest mindhárom ugyanazt állítja, ráadásul egymáshoz meglepően hasonló hangfekvésben fogalmazva: az első magyar nyelvű filozófiai mű szerzője, a magyar tudományosság intézményének első vezetői meg a magyar filozófiatudomány meghatározó intézményesítője és a magyar filozófiai nyelv kiemelkedő modernizálója – hogy tudniillik nincs magyar filozófia, a feladat éppen a megteremtése volna.

Amikor tehát Nadas a magyar filozófia efféle történeti hiányait kezdi emlegetni, tudtán kívül maga is azonnal a magyar filozófia hagyományvonulatába lép be. Az elmaradottság tudata és az elmaradottság fölszámolásának igénye a magyar bölcelet fejlődésfolyamatának olyan toposzai, amelyek időről időre sajátos rész hagyományokat képeznek meg. A magyar filozófiai múlt magyar–amerikai kutatója, Larry Steindler a magyar filozófiatörténet historiográfiáját földolgozó, német nyelvű disszertációjában például meggyőzően állítja, hogy a hazai bölcelet múltjának föltárására irányuló, megmegújuló törekvések alapja minden esetben jellegzetesen az elmaradottság tudata: a magyar filozófia történészei mindig éppen azért kezdik számba venni az előzményeket, hogy a mindenkori jelen hátramaradottságának fölszámolásában működjenek közre. Magam pedig monográfiában meséltem el a történetet, amelynek során a hazai társadalmi és bölceleti elmaradottság érzetének nyomán megfogalmazódik a sajátképpen magyar, „*nemzeti filozófia*” gondolata: hogy tehát az erős, a nemzeti kultúrát megalapozni képes filozófia éppen úgy születhet meg, ha nem csupán nyelvileg magyar filozófiát alkotunk – tartalmilag is par excellence „*nemzeti*”, a magyar nemzetkarakterrel adekvát, a magyar „*nemzeti gondolkodást*” kifejező bölceletet teremtünk.

A magyar kultúra filozófiai elmaradottságának és a magyar filozófia fejletlenségének tételét az író gyakran állítja a nemzetközi összehasonlítás perspektívájába, és támasztja alá nyelvi argumentumokkal. A magyar filozófia más nemzeti filozófiákhoz képest lesz elmaradott tehát, és elmaradottságát épp nyelvének más nyelvekéhez képest fejletlenebb volta magyarázza.

A magyar filozófia és a magyar nyelv antipódusa az érvelésekben legtöbbször a német filozófia és a német nyelv. Az író-esszéista, igaz, néhányszor emleget más bölceletet és nyelvet is. Magyar nyelven filozófiai elemzést végezni, nyilvánítja ki Kertész Imre bölceleti elemzéseit méltató esszéjében: már önmagában aggályos, külön reflexiót igénylő

vállalkozás. A magyar nyelv „fogalmait” ugyanis „*eleddig alig zavarta meg valaki a filozófiai mérlegelés elmunkálataival*”. A magyar nyelv „*legfeljebb más nyelvű filozófiák interpretációit ismeri, de önálló filozófiája nincs*”. Vele, a magyarral szemben állnak tehát azok a nyelvek, amelyeknek ezek szerint van filozófiájuk. Ezeknek „*a fogalmilag nagyon tisztázott nyelveknek*” is megvannak a maguk „*hátulütői*”, fejtegeti többször idézett könyvintertjében, noha ez a veszély bennünket, ugye, nemigen lévén magyar filozófia, nyilvánvalóan nem fenyeget. A nyelv fogalmi „*túltisztázottságának*” problémája az „*önálló filozófiát*” fölmutatni képes nyelvekben áll elő ilyenformán: Nadas szerint a francia, a német és az angol nyelvben. A nyelvi szempontot időnként kultúraszerkezeti-intézményes megfontolások egészítik ki. Így olvasunk például, megint csak az interjúkönyvben, a francia filozófiai kultúra dicséretéről. „*Franciaországban nem is érdemes utánamenni, ott valaki vagy matematikai osztályba jár, vagy irodalmiba, mindkettő alapozásához hozzátartozik a filozófia, nem beszélve arról, hogy a legközségesebb középiskolai irodalomtörténeti tankönyv sem választja el a költőket és a filozófusokat, együtt tanulják.*”

A nemzeti filozófia egyéb példái ellenére Nadas beállításában a filozófia par excellence nemzete mégis a német. A német filozófia kiemelkedő teljesítményének tételét pedig az érvelések, figyelemre méltó módon, a német nyelv diszkurzív fejlettségének megállapítására alapozzák. Az íróra mélyen jellemző módon, a német kultúra fogalmi természetének teoretikus tétele az érzékiséget és a fogalmiságot közvetlenül összekapcsoló narratívák egyikében jut szóhoz a legvilágosabban: Nadas személyes történetében fogalmazódik meg. A többször is földidézett, interjújában is, esszéiben is előkerülő történet szerint a német nyelv és kultúra meghatározóan teoretikus természetével a szerző egy bajorországi kórházi tartózkodásán szembesült. A betegek egymással való érintkezésének ott, ebben a német nyelvi közegben, meséli Nadas, „*van egy sajátos, átlátható rendszere, mintegy ritualizálva van*”. A német betegársak jellemzően nem értelmiségiek, mégis „*csaknem valamennyien Kant ritualizált nyelvén beszéltek*”. Kant ritualizált nyelve: a fogalmak folyamatos meghatározásán alapuló, diszkurzív nyelv. Kicsit hosszabban idézem a Nadas földidézte tapasztalatokat. „*Valaki valamit nagyon óvatosan és lehető legkevésbé tolavón állít. A másik kíváncsian rákérdez, ami úgy értendő, hogy a kérdéses ponton definiálni kell. Az első beszélő ekkor definiál. A második is elmondja, mit hogyan ért. Megállapodnak, hogy véleményük eltér, vagy éppen megegyezik. A második személy előzőeken visszater az eredeti állításhoz, s ő maga vizsgálja meg, hogy a definíciók különbség ellenére, illetve a definíciók azonosság alapján végrehajtható-e a tervezett cselekvés, amelyet az első állítás a lehetősége szerint tartalmazott. Ha nem hajtható végre, akkor az egyeztetési folyamat kezdődik előlről.*” A visszaemlékező nyilvánvalóan idealizált emlékei, fogalmi alakra hozva, egy működő filozófiai kultúra vízióját képezik meg.

Álljunk meg itt egy pillanatra, összegezzük Nadas képét. Nadas képe szerint a sajátképpen filozófiátlan magyar kultúra valódi ellenpólusa a sajátképpen filozofikus német kultúra. Fogalmilag fejletlen nyelv, diszkurzív iskolázatlanság, a bölcséleti önállóság hiánya itt; fogalmilag fejlett nyelv, diszkurzív iskolázottság, bölcséleti önállóság ott.

A kép megint nem ismeretlen. A hazai filozófia történetében épp a sajátosan magyar, szubsztantíve „*nemzeti*” mondanivalók kifejezését maguk elé tűző filozófiák képviselői szeretik így – a „*magyar*” versus „*német*” oppozíciójában – leírni a helyzetet és előírni a feladatokat.

A reformkorban a magyarság sajátosan „*nemzeti filozófiájá*”-nak megteremtését magára vállaló „*egyezményes*” filozófiai iskola meghatározó gondolkodója, Szontagh Gusztáv

például így állítja szembe a még nem létező, ám éppen megteremtendő konkrét, életközeli és gyakorlatias magyar filozófiát, a már létező, ámde elvont, életidegen és spekulatív német bölcseséttel. A két háború közötti korszak szintén önálló magyar tartalmú bölcsélet kidolgozásával kísérletező társadalomreformer bölcselője, Karácsony Sándor hasonlóképpen így képez oppozíciót a magyar filozófia „objektív” és „primitív” jellege meg a német filozófia „szubjektív” és „komplikált” jellege között.

3

Az „alkat”: Nádas esszéisztikájának meghatározó kategóriája. Az értekező prózában megképződő metafizikai fogalmak közül alighanem a leggyakrabban fordul elő, és leghangsúlyosabb szerepet játszik. A külön neki szentelt tanulmányban – a teljes esszéírói életműnek ebben a talán a legközvetlenebbül bölcséleti elméletképzésre vállalkozó írásában – úgy jelenik meg, mint a „környezet” kategóriájával oppozícióban álló kategória. „Az alkat a bennünk lévő isteni rész, a környezet pedig a ránk bízott emberi egész”, magyarázza Nádas. Az alkat itt a személyiség legvégső magjának látszik. Olyan valaminek, ami közvetlenül a világegyetem egészéhez köt bennünket, így az állandóság elvét képviseli a változás ellenében. Elsődleges a környezethez, a közösséghez, a kultúrához és a történelemhez képest, erőszak nélkül nem lehet hozzátenni és nem lehet elvenni belőle semmit. Az író számos más metafizikai kategóriájához hasonlóan, zárójelben mondom, az alkat is egyszerre látszik természeti és isteni szubsztanciának.

Egy lépéssel továbbmenve azonnal föltűnik, hogy noha az alkat elsődleges ugyan a közösséghez képest, az író határozott meggyőződése szerint a közösségeknek – hangsúlyosan: a nemzeti közösségeknek – is van alkata, azaz karaktere, jelleme, sőt lelke. Az esszéisztikájában útra induló olvasó számos efféle megfogalmazással találkozhat. A Richard Swartz-cal folytatott beszélgetés elején beszélgetőpartnerét azonnal „svédességéről” kezdi kérdezni, a BÁNK BÁN-t sajátosan „magyar lelkű” remekműnek nevezi, a Ljubimov színházában megnyilvánuló érzékiségnek „nemzeti karakter”-t, „speciális orosz jelleg”-et tulajdonít, Misima mondatainak nyomába eredve pedig az író és a „japán karakter” viszonyán látja szükségesnek eltűnődni.

Nádas szerint kétségtől létezik tehát olyasmi, hogy „nemzetkarakter”. Kérdés viszont: létezik-e „nemzetkarakterológia” is?

Nos, kinyilvánított szándéka szerint a nemzetkarakterológiától – ettől a nemzet idő fölötti, metafizikai karakterét tartalmilag rögzítő, tudományosan kifejező és ideologikusan előíró, tünékeny ismeretterülettől – maga is igyekszik distanciát tartani. Több helyütt fölbukkanó, vissza-visszatérő érvelése határozottan tagadja a szubsztantív karakterológia alapját: az egyén és a nemzeti kollektívum közvetlen azonosítását. A nemzetet egyetlen személyként leíró – és a nemzet-személy tartalmi alkatát előíró – nemzetkarakterológia elképzelését világosan megkérdőjelezi például Szolzsenyicin-kritikájában. A „kényszeres politikai pályafutást” befutó Szolzsenyicin baljós téveszméje, magyarázza, hogy úgy tesz, „mintha ennek az irdatlan országnak lenne személye, s lehetnének megszólítható tulajdonságai”. Pedig valaha, mielőtt politikai prófétává alakult volna át, még „[n]em azt mondta, hogy ilyen meg olyan lenne az orosz ember, hanem azt mondta, hogy ez az ember ilyen, a másik meg másmilyen, és ezek orosz emberek”. Másutt, hasonlóképpen, úgy vélekedik, hogy „[e]gyetlen személyt sem illik azonosítani sem az országgal, sem a néppel, ahonnan vagy

amelyből származik”. A kérdés átfogó reflexiójának szentelt nagyszéjében, elvi élel, pontosan ugyanezt fogalmazza meg. „Azonos nyelven beszélő emberek csoportjában fel tudok ugyan fedezni bizonyos hasonló vagy visszatérő vonásokat, de ha ebből a csoportból egyetlenegy emberrel kerülök szembe, akkor nem a személyes és nemzeti tulajdonságok valamiféle rejtélyes keverékével van dolgom, hanem egyedül és kizárólag a másik ember karakterével.”

Ez utóbbi, hőseinek sorsát a nemzetkarakterológia lehetőségének vagy lehetetlenségének kérdésével összekapcsoló nagyszéj – zárójelben mondom: amennyire tudom, az egész életmű egyetlen kísérlete, amelyikben a szerző lábjegyzetekkel utal a maga fölhasznált forrásaira – gondolatilag elsősorban Bibóra támaszkodik: arra a teoretikusra tehát, aki a magyar hagyományban a legmeghatározóbban járul hozzá a nemzetkarakterológia fölszámolásához. Ha van Bibónak sajátos gondolkodói teljesítménye, az, nyugodtan kijelenthető, éppen a két háború között olyannyira virulens nemzeti alkatdiskurzus dekonstrukciójában áll. Híres, koalíciós évekbeli esszépublicisztikáiban mintegy ellehetetleníti a szubsztantív alkatfogalmat, és aláássa a normatív karakterológiát: a nemzetkarakterológiai megközelítést szociálpszichológiai megközelítéssel váltja föl.

A nemzeti alkat ügyében Nádas ráadásul – ezt is afirmatíván mondom – a legtermékenyebbnek tűnő kiindulópontot választja: a róla való tudás fogalmi megragadhatatlanságának és kommunikálhatatlanságának tételét szögezi le. „*Én úgy gondolom – jelenti ki elvi élel – , hogy sokkal többet érzekeliünk, mint amennyit tudunk, és többet tudunk, mint amennyit ki tudunk fejezni.*” Ez a Polányi-féle „*tacit knowledge*” fogalmát idéző álláspont valószínűleg valóban termékeny irányt mutathat az egyes nemzetek sajátos jellemének megközelítése számára.

A nemzetkarakterológia határozott elvi elutasítása és a nemzeti karakter megközelítésének termékeny kiindulópontja ellenére Nádas ugyanakkor, úgy tűnik föl, mégsem tud elszakadni az esszencialista nemzetkarakterológiák hagyományától. Esszéjében – francia és német hőseinek cselekedeteit értelmezve – karakterológiai sztereotípiák sokaságát működteti, szembeállítva egymással az individualizmus „*univerzális*” és „*holisztikus*” felfogását meg az „*Exactitude*”-öt és „*Weltanschauung*”-ot, illetve „*karakterisztikus dualitást*” állapítva meg a „*Lumière*” és a „*Bildung*” hagyománya között. Végkövetkeztetése pedig – amely szerint nem a kollektív identitás foglalja magában a személyes identitást, hanem megfordítva, éppen „*a személyes identitás foglalja magában a kollektív identitást*” –, mint arra már az esszé legelső és legmélyebb értelmezőinek egyike, Radnóti Sándor is fölfigyelt, hasonlóképpen benne marad a nemzetkarakterológiai hagyományban.

Margócsy István, ugye, emlékezzek, „*nemzetkarakterológiai túláltalánosítást*” vetett az esszéista szemére. Nádas, most már tudjuk, a maga szempontjából joggal utasította vissza a vádat: a maga gondolati feladatának épp azt tekintve, hogy a nemzetkarakterológiai hagyományt meghaladja és a nemzeti alkat tüneményét a karakterológián túl igyekezzék megérteni. Úgy tűnik ugyanakkor, ezt is láttuk, hogy a törekvés nem járt maradéktalan sikerrel: az esszencialista karakterológiák ott kísértének a nemzeti alkat problémájával birkózó szövegek érvelésében.

A kísértés valószínűleg az író spekulatív kísérleteinek irányából következik. Abból, amit meleg hangú monográfusa – Balassa Péter – is „*predikatív beszédnek*” kénytelen nevezni, amit tárgyilagos kritikusa – Radnóti Sándor – „*apodiktikus filozófiai manírnak*” minősít, vagy amit ingerült pamfletírója – Farkas Zsolt – „*a világ mindenáron való, végleges elrendezésének erőszakjaként*” bélyegez meg.

Nádas Péter végül is bizonytalanságban hagy minket, olvasóit.

Keresztesi József

A SZÉGYENRŐL

A költészet egyetlen valódi tárgya.
 A gazda egy parcellát elkerít,
 kimetszve egy tetszőleges formát,
 és alapot ás a betonkerítésnek.
 Miután pedig elkészült, engedi,
 hogy az őserdő birtokba vegye
 az ápolt kertek, kövér legelők
 övezte telket: sűrű aljnövényzet,
 liánok, indák, örök félhomály,
 édesen bomló, puha korhadék,
 elviselhetetlen páratartalom,
 rikácsolás, csattogás a lombok
 felső szintjén. Kiismerni sok,
 elveszni kevés. Nagy néha egy-egy
 tarka tollú, csillogó madár
 szem elé kerül.

Aztán a várva várt pillanat:
 fölfedezik a titkos szigetet,
 partra szállnak a jó szemű hajósok –
 térképre kerül. Úgymond, *fölkerül* rá.
 (A költészet egyetlen valódi
 tárgya: meghökkentő, kissé
 kivagyis, mégis erős felütés,
 határozott és figyelemre készlet,
 magára vonja a tekintetet.)
 Behajóznak tehát, horgonyt vetnek.
 Három zsák búza, bőtermő hibrid,
 két zacskó vetőmag, köles és bab,
 s ami a legfőbb: másfél fontnyi só.
 Tisztességes ár, mindent egybevéve.
 Ehhez képest Péntek
 döbbent tekintete
 a távolodó csónakban.

Darányi Sándor

VÉGÜL IS ÉRDEKTELEN

Nem az számít, másutt megszokhatja-e az ember,
hanem hogy a hazáját apránként veszi el,
az öregedéssel, mikor kezd minden visszaköszönni:
százéves poénok, pofátlan ócskaság, mely kiöltőjének új csak,
a pöffeszkedés, hogy valami eredetit ő is az asztalra szart.

Miért lenne titok, hogy a költészet tanult viselkedésforma? Ugyan –
csak azon tör ki, aki hajlamos rá, és különben is,
a célja fontos, nem az indítéka,

a játék, a profanizált szent, a túl visszfénye itt
Kukutyinban; a bizonytalanság vége, szakadás
a vonzás nélküli úrron, feltörő
mámor a megfosztatás szünetében.

RÓMA ÖRÖK

A zápor és a felhasadt szatírok,
Miközben ti a Lupercalián
Sorotokra vártatok. Ez ismét Róma,
De már fogalma sincs az isteneknek,
Ennyi csömört hogyan alkottak újra?
Valahogy folyton ez lesz csak belőle,
Mint varrógépből a Kalasnyikov,
Bárhogy állítsuk össze, terv alapján
Vagy nélküle. Kötelező a hit,
De gyengéden türelmesek, bármit hiszel,
S ha birka vagy, kijár a kés, s a tagló,
Ha vad bika, bógó, szelíd ökör,
Mert ünnepekbe szerveződik itt
A céhek kényes-gondos élete.
A méltányosság mindenekelőtt:
A bérgyilkos nyugdíjra gyűjt; csakúgy
Az aréna rikoltozó fele.

Hazám.

Athénban katapultok és tömeg
 Néz egymással mohón farkasszemet,
 S a történelem, még csak most, kifut
 Az utcákra, edénye összetörve.
 „Vesszen Venizelosz! Nyársra vele!”
 De Frankhon nem fizet, Germánia
 Bukszája zárva, sok dölyfös ribanc
 Taksálja türelmetlen lépteink,
 S cirkuszt, kenyeret honnan kaphatunk?

A papság kecskebőrben: már Evander
 Megnyúzására készül, gödölyét,
 Kutyát áldoz, és fel-alá rohan
 A véres irhában, az asszonyok
 Kezét megérintve; ettől fogan
 Minden szerencsés, meddők álma ez...

(Ez nem beszéd. Tanulok nem beszélni.
 Ezek szavakból álló megszokások.
 Az anyag hangjai. Ezen túl van a tüstént,
 A másik most, a nyelven túli nyelv
 – Mert az lesz, ami megvolt az időben;
 Forma nem születik, van csak örökké –:
 Mint kataton fecsegés, de mégis a lényeg.)

Berta Ádám

PHILOKTÉTÉSZ

Csütörtök este Gergő befordult a Holló utcába. A Király utcán alig pár lépéssel ezelőtt haladt el egy szembejövő, láthatólag amerikai, vörösesszőke turista mellett, aki a *Raindrops are falling on my head*-et fütyülte. Gergőt a sarok után egészen más hangulat fogadta. Nem csodálkozott. Hirtelen változtak meg a fényviszonyok. Még csak este hét volt, de nagyon sötét. Jól ismerte a járást. Kilépett, mert kicsit fázott. Mélyebbre gyűrte öklét a bordó bőrdzsekibe. Beleragadt a fülébe a dallam, tétován csücsörített, és kissé hamisan elismételte az első nyolc hangot, aztán becsukta a száját.

A dzsekit előző délután vásárolta, hátha Peruban jól jön majd. Délben egy vastag mellényben indult el otthonról, de hamar elbűjt a nap, ezért rögtön fel is vette az új szerzeményt. Az utazásig már kihúzza télikabát nélkül, gondolta, mikor az eladó kezébe nyomott tizenkilencezer-ötszáz forintot a Ciánkáliban. Gergő könnyelmű és vidám ember volt. Egy hete meghallotta, hogy régi cimborája, Áron Peruba készül, és nyomban tudta, neki is belefér három hét lazítás karácsony előtt. Rátelefonált Áronra, aztán

néhány napja nem különösebben drágán le is foglalta a repülőjegyet ugyanarra a Budapest–Madrid–Lima járatra. Miután kijött a Ciánkáliból, a Dohány utca felé tartott, ahol egy antikvárium előtt a járdára kipakolt, könyvekkel teli kartondobozt látott meg. Nem sietett, úgyhogy betért körülnézni. Szűk negyedóra múlva hóna alatt a Csigák–Kagylók című Búvár zsebkönyvvel távozott a könyvárústól.

Gépiesen újra füttyülni kezdte volna a dalt, de lefékezte az ajkából, arcizmából induló késztetést. Inkább hátranézett, hogy jön-e valami, és átvágott az úttesten. A kihalt, novemberi járdán két nagydarab fickó közeledett, az egyik embermagas bőrrönddel. Nem simán húzta a görgős, merev burkolatú utazótáskát, hanem rángatta, meg-megemelve terelgette.

– Nem kéred egy ezresért? – üvöltött rá a nagyobb hasú Gergőre. A fiú nem látta az arcát. Három méterre lehetek egymástól. – Samsonite. A boltban legalább huszonöt-harminc, te is tudod.

Gergő most egy kiállításmegnyitóra ment éppen, sietett is, de két hét múlva akart Peruba utazni, és még nem kért kölcsön táskát, úgyhogy kapóra jött a kérdés. Megállt, levette a kesztyűjét, hogy elővakarjon egy ezrest.

– Nincs tüzed? – fordult felé a másik is. Jobbról-balról lenőtt barkó keretezte arcát, orra kivörösödött, nyitott kabátszárnyai között a brazil fociválogatott élénkzöld, műszálas mackófelsője látszott. – Figyi, hazaviszünk – tette hozzá, miután rágyújtott, és kifújta a füstöt.

Gergő az órájára nézett. Tíz perc múlva kezdődik a megnyitó, ahol nincs kedve egy ekkora bőrrönddel szerencsétlenkedni. Ha nem viheti be a hátsó helyiségbe, talán be sem engedik a galériába. Márpedig nem akarja kint hagyni az utcán. Akkor állandóan szemmel kellene tartania, különben biztos elviszik. És pár pohár bor után sem hiányzik, hogy el kelljen szenvednie vele a villamosig, aztán meg a megállóból haza. Taxiból meg muszáj volna kombit szerezni, szóval talán így lesz a legegyszerűbb. Ezek az arcok most hazadobják, aztán metrővel pillanat alatt újra visszaér. Legfeljebb húsz percet késik, semmiről nem marad le.

– Kösz – fogadta el az ajánlatot. A barkós mutatta, merre parkol a kocsit.

Gergő ma is egész nap az új bőrdzsekiben járkált az utcán, alatta csak egy rövid ujjút viselt. Ahogy kezdett bemelegedni a járgány áporodott beltérére, Gergő megint önkéntelenül vakarózni kezdett. Most először tudatosult benne, hogy talán a bordó dzseki az oka. Levetette, de az utcáról beszűrődő tompa fényben nem látszottak a mindkét karját ellepő, apró pörsenések. A rozsdás, koszos régi Passat hátsó ülésére mesebeli kockás plédet terítettek, minden beépített hamutartó kihúzva, tele csikkel. Gergő nem bánta a lepukkant közeget, kalandnak fogta fel a váratlan programváltozást. A bőrrönd húzója előrelógott a csomagtérből a támla fölött. A fiú a sofőr mögé fészkelte magát.

A nagyobb hasú indított, a dízelmotor kerregve lódította ki a parkolóhelyről a tracsot.

– Merre laksz? – kérdezte Gergőt, aztán megindult a Margit híd felé.

Budára átérve a fiúnak először fel se tűnt, hogy túlmennek a Kavics utcán. De mikor látta, hogy továbbra is a Duna mentén hajtanak a négysávos úton, valahogy megváltozott a helyzet. Baljósan nehezedett rá az addig meghittnek vélt, szegényes beltér. Nagyot nyelt.

– Izé, már itt előbb kellett volna... – próbálkozott fél szívvel. Érezte, hogy nem jóhiszemű tévedés áldozata. Az ajtók mindkét oldalon le voltak zárva.

A két fickó csak akkor nézett Gergőre legközelebb, amikor az Erdőhát útról letérve kirángatták a hátsó ülésről. Zseblámpát villantva taszigálták az ösvényen a kába, reménytelenségtől enervált fiút.

– Mit akartok? – kérdezte Gergő. A szavak ott maradtak a csapáson. Senki nem fordult utánuk.

Miután kizsebelték, némán kezdték ütni. Az eső is eleredt. A zöld mackófelsős a kabátját a Passatban hagyta, karvastagságú faággal csépelte Gergő nyakát, hátát. A kövérebb, mielőtt végleg félretette a zseblámpát, véletlenül társa arca felé irányozta a fényt. Gergő egyetlenegyszer, ekkor nézhette meg tüzetesen. A barkós fickó orra sötétlett, szeme kéken világított. Két kezébe vett egy Nagy-Magyarország-térkép formájú követ, feje fölé lendítette, és komótosan lesújtott a fiúra. Gergő koponyája reccsenve szakadt darabjaira. Húsz perc sem telt bele, minden földi maradványa az előre megásott gödörben végezte. A bőröndárusok bejáratott módszert követtek. A ruháit zsákba gyűjtötték, és harmadnap térnek majd vissza, hogy tüzet rakjanak a sebtében visszahányt föld fölött. Mint mindig, most is ezzel fogják végleg eltüntetni a nyomokat. Az erdő széléhez közeli tábortűzhöz vezető léptek látványa kevésbé gyanús a sárban, mintha mindent szépen elegyengetnének, s érintetlennek próbálnák álcázni a sírgödör helyét.

Tíz órakor már a barkós és társa is külön-külön tévé előtt ült, két nagyon hasonlóan lepukkant albérletben, és felvágottat vacsoráztak. A Passattal a brazil mackófelsős parkolt le a Vajda Péter utcában. Se a Samsonite utazótáskát, se a nejlon szemeteszsákba hajigált göncöket nem vette ki a járgányból. Szombaton késő délelőtt mentek vissza, de ekkor kocsi nélkül. A buszmegállótól ráérősen sétáltak fel, a barkós, név szerint Tivadar a szemeteszsákot hozta a hátára vetve, társánál pedig egy Match szatyorban papírba csomagolt szalonna és kolbász volt. Nyugodtan megebédeltek a tábortűznél.

Minden rendben is ment volna, ahogyan a korábbi erdőkben elkövetett rablógyilkosságoknál, de Tivadar, miután délután kettő tájt, az étkezés végeztével lepisilte a tábor-tüzet, belelépett az üszkös kupacba.

– Vigyázz, megoldad a cipőd – mondta a nagy hasú.

– Á, semmi baja – felelte Tivadar.

Mire hazaért, már furán nyilallott a lábfeje. Alulról, a sarka felől. Lerángatta a zokniját, nézegette, de nem látott semmit a talpán. Hümmögött, visszahúzta a zoknit, ment a dolgára. Másnap még jobban fájt, de továbbra sem vett észre rajta semmilyen sérülést.

Harmadnapra derült ki, hogy baj lesz: kedden már nem tudott felkelni. Bal lába, amivel a hamvadó faágak közé gázolt, elszíneződött, aztán csakhamar szinte duplájára dagadt. Hiába ment orvoshoz, orosz természetgyógyászhoz, mindenki tanácstalanul nézegette. Tivadar persze nem is sejtette, hogy a sebesülést mi váltotta ki. Addigi derűs, kényelmes élete, a piacolások, a seftelés elmaradt. Egyre mogorvábban ült otthon, a Vajda Péter utcához közeli albérletben, közértbe is a segítőkészebb szomszédokat kellett küldenie. Négy-öt hónap alatt szinte teljesen felélte tartalékait. Nagy hasú társával is rég összeszólalkozott. Nem volt honnan kölcsönkérnie, de a lába csak nem javult. A rend-

őrség ezekben a hetekben szüntette meg a vizsgálatot. A két bőröndáros persze erről nem is tudott, hiszen nem vezettek el hozzájuk a nyomok. Kitavaszkodott. Áron, aki végül egyedül utazott Peruba, mert barátja indulás előtt két nappal eltűnt, már rég hazajött, sőt, újra repülőjegyek közt keresgélt. Nyári vakációját tervezgette.

Március huszadikán Tivadar végleg megelegette a bezártságot. Agyára ment a sok állatláság a tévében. Ha viszont kikapcsolta, unatkozott. Mégis a távkapcsolóért nyúlt, és kinyomta a készüléket. Épp a Frakk ment, a vizslát ebben az epizódban mindenki elkergette, sem a pázsiton, sem a tornácon, sem a kertkapu előtt nem rágcsálhatta nyugton a csontokat. Mindenütt útban volt. Tivadar végig sem várta, mi lesz, taxit hívott, felvette fényes zöld mackófelsőjét, és bevittette magát a kerületi kapitányságra. Legjobb mindig az igazat mondani, gondolta, és ezen maga is meglepődött. Nem ezt tette. Smucig társa ellen vallott. Tudja, hogy a nagy hasú ölte meg Gergőt, csak eddig nem mert beszélni, ismételte sokadszorra is, de nem hittek neki.

– Régebben egyszer vele mentem, eladtunk egy ilyen nagy bőröndöt – ismerte el a nyomozók számára is követhetetlenül. – Többször aztán nem volt szüksége a segítségemre – hajtogatta, akárhányszor olvasták fejére a vérvádat. A szembesítésen a nagy hasú megvetően hallgatott. Tivadar ott is újra ugyanazt mondta. Elfertőződött lábát végül a rabkórházban sem sikerült ellátni. Napra pontosan a bőröndvétel után egy évvel, Gergő maradványainak exhumálása után négy-öt hónappal temették el. A bordó bordzseki nem égett el teljesen, néhány foszlányát bizonyítéktasakba gyűjtötték a helyszínelők.

Sötétben, ha zseblámpa nélkül járkálsz arrafelé, az Erdőháti úton túl, olyan, mondjuk, mintha egy kis pinát találnál a földön, az a csiga. De amíg kitapogatsz, az álom óráiból rengeteg kárba vész.

Podmaniczky Szilárd

A FŐSZERKESZTŐ

Az új főszerkesztő két hete érkezett a céghez. Előtte semmit nem tudtunk róla, és később is csak annyit, hogy régen asztaliteniszezett. Vastag fekete szemüveget viselt, és úgy járt-kelt a folyosón, mint akinek még mindig jó a láb munkája. A lapindító értekezleteket pontosan kezdte, és mindenről volt véleménye; sokszor nem értettünk vele egyet. Látszott, hogy a kezdeti kisebb súrlódások után ebből komolyabb balhék lesznek. Rádásul bizonytalan időre bezárt az újság büféje, ahol esténként leitta és kifüstölte magát a társaság. Nem tudtuk hol megbeszélni a dolgokat.

Az új főszerkesztő a harmadik hét elején hívatott.

Noé, szólt a telefonba Margitka, repülőzzél a cellába.

Délután öt óra volt, a többség már hazament, csak a szerkesztők dolgoztak a kéziratokon. Egy ideig töprengtem, mit akarhat tőlem, aztán zsebre raktam a cigit, és lementem a cellába.

A cellának olyan ajtaja volt, amin képtelenség kopogni: mindenütt puha műbőr. Kivéve a kulcslyuk körüli fémkeretet. Megzörgettem. Nem jött válasz. Úgy hallottam, telefonon beszél valakivel.

Na, pá, picinyem, mondta Margitka, majd holnap mindenről részletesen. Nyakába kötötte a kendőjét, csak a vastag parfümje maradt utána.

Csend lett. Egészen pontosan hallottam, miről beszélnek odabent. Nem akartam tudni róla. Az ablakhoz léptem, a keretre támaszkodva bámultam az alkonyathoz készülő fényeket.

Jó, rendben, mondta a főszerkesztő, én is viszem a szerbemet.

Ma volt az első nap, hogy bekapcsolták a központi fűtést. A kezem kihűlt, a radiátor ormótlan bordáit simogattam. Kinyílt a cella ajtaja.

Margit, kérdezte a főszerkesztő.

Már elment, válaszoltam.

Akkor hozzá kávé az automatából.

Ma én már nem, késő van hozzá, mondtam, előbújtam a poros csipkefüggöny mögül. De neked hozok, ha gondolod.

Kösz, a Margité jobb. Na, gyere!

Beléptem a cellába. Mintha a levegő derékmagasság fölött áporodott, az alatt kristálytisztá lett volna. Az ablak résnyire nyitva állt a tárgyalóasztal mögött.

Foglalj helyet, mondta. Leültem az asztalfőre.

Két poharat és egy üveg whiskyt vett elő. Töltött. Kicsit korai, akartam mondani, de már túl voltunk a koccintáson. Nem ittam ki fenéig. A sajátját újratöltötte.

A helyzet az, hogy rohadtul egyedül érzem magam ebben a városban.

Két hét nem nagy idő, majd beleszoksz, adtam az okosat.

Nem ismerek senkit, csak azt a pár fejest, akiket bemutattak.

Kényelmetlenül éreztem magam, kiittam a poharam. Töltött.

Én se ide születtem, de meg lehet szokni gyorsan.

Hány éve élsz itt, kérdezte.

Számolni kezdtem, de a kisebb kihagyások miatt nem tudtam pontosan megmondani.

Olyan tizenvalahány, mondtam. A széken följebb csúsztam, és láttam, hogy üres az íróasztala. Se egy papír, se egy toll. Csak a számítógép csillagzaporos képernyője. Mivel foglalkoztál azelőtt, kérdeztem.

Fölvette a zakóját, és elindult az ajtó felé.

Gyere, igyunk egy sört valahol!

A Pokol bárba mentünk. A legutálatosabb hely, ahol dohszag, füst és az állandóan fölmosott mellékhelyiség hideg klórszaga keveredett. Máskor három perc után könnyen el tudok beszélgetni azzal is, akit sose láttam, de most valahogy nem ment. Nem értettem a helyzetet. Legfeljebb inni lehetett vele, de beszélgetni nem. Gondoltam, megkérdezem, mennyi a fizetése. Hiába tegeződtünk, ő maradt a főnök. Ez így nem megy.

Gyorsan legurítottam az első sört, és a lapról kezdtem beszélni. Kellene egy jó hétvégi melléklet. Az embereknek elégük van a hírhajszából, hétvégén egy kis nyugi jöhetne.

Nem egészen így gondolom, Noé, mondta, és ezzel végleg vakvágányon találtam magam. Mit tudsz te arról az újságírásról, amivel pénzt lehet keresni?

Ezt hogy érted?

Minden hírnek pénzbeli értéke van, Noé. Erről mit tudsz?

Néztem az üres söröskorsót, aztán a pincérnőt lestem, hogy rendeljek egy újabb kört. Kínosan éreztem magam, hogy a nagyvonalú elképzeléseimet egyetlen mondattal elintézte a főszerkesztő. Aztán eszembe jutott egy történet.

Úgy három éve, mondtam, és intettem a pincérnőnek, elhívtak valami iskolai balhéra, ahol egy apuka egészen más véleményen volt, mint a többi szülő. Szerinte adományokból kell megépíteni az új tornatermet. Miután meghallgattam a szülőket, négy szemközt maradtam az apukával. Nem sokat mondott, magát ismételte. Meg kell épülnie stb. Levette a karlancát, és az ingem zsebébe csúsztatta. Én meg kivettem, és visszaadtam neki. Föl voltam háborodva.

Ugyan, Noé, ez kispálya.

Akkor mi a nagy, érdeklődtem.

Napi tíz. És röhögött.

Micsoda? Napi tíz karlanc?

Már egészen biztosra vettem, hogy más fából faragtak bennünket.

Én nem tudom ezt így, mondtam, és egy újabb kört rendeltem.

Sokáig hallgattunk, csak ittunk. Az orromat marta a füst, nem volt kedvem rágyújtani se. A főszerkesztőnek meg-meglődült a feje, láttam rajta, hogy magában beszél. A szeme forgott, a haját ötpercenként újraigazította.

Mennyi a fizetésed, kérdezte.

Kétszáz, számlára.

Kispálya, mondta. Ezért mennyit is melózol?

Havi hatvan flekk.

Én azt mondom neked, ha fél éven belül nem rúgatsz ki, és nem leszel te a főszerkesztő, akkor hagyd itt a picsába az egészet. Nem éri meg, Noé!

Elborított az indulat, és elindítottam a bal öklömet, hogy szétcsapom az arcát a falon.

Nem éri meg, ismételte.

A kezemből kiszállt az erő, és mintha utánoznám, hátrasimítottam a hajamat.

Nem tartana sokba, hogy kicsináljalak, mondtam, és már méterekről hallottam a hangom, valahonnan mögülem beszéltem.

Akkor kezdj bele, mondta, előrehajolt, és megfogta a vállamat.

Tökéletes helyzet volt, hogy lefejeljem. Túl tökéletes. Átöleltem. És ezzel a mozdulattal lerántott a székről. A földön azonnal elkaptam a nyakát, és hátrafesztettem a fejét. Nem éreztem ellenállást.

Ez berúgott, mondta a pincérnő, a homlokára tette az ujját, mint aki gondolkodik. Hívjak taxit?

Várjon egy percet, magához fog térni.

A hóna alá nyúltam, és fölültem a székre. A testét meg bírta tartani. A tekintete homályos volt, már nem beszélt magában. Bólintottam a pincérnőnek, aki hozta a számlát.

Egyedül nem bírtam volna fölvenni a főszerkesztőt, a taxis lejött a Pokol bárba. Volt nálam egy sapka, amit úgy húztam a fejére, hogy eltakarja az arcát. Mégiscsak a főszerkesztő.

Előkerestem Margit számát, a főszerkesztő címét a naplójából olvasta be.

Hogyhogy a naplódban van?

Így a biztos. Mindent fölírok. Ezt is. 21 óra 47 perc. Noé hazaviszi a főszerket. Csók.

A taxis egész úton nem szólt semmit. Mondani akartam, hogy ne haragudjon a fuvarért, de úgy voltam vele, megfizetem. Kispályán, de megfizetem. A fejem hirtelen kitisztult, uraltam a helyzetnek. Mintha valami nagy ajándékot vinnék haza a főszerkesztő családjának. Egy nagypályát. Minden addig ér valamit, amíg kimondod, Noé, ezt jól jegyezd meg, mondtam magamban, de tudtam, ez az állítás is csak a ma estére vonatkozik.

A taxi megállt a ház előtt, a sofőr segített kiemelni a testet, aztán magamra hagyott. Becsöngettem.

A felesége fehér pizsamában jött ki a kapuhoz, a bal melle fölé varrt zseben egy hímzett elefánt emelte magasba az ormányát. A nő csinos volt, és nagyon alulöltözött.

Be tudja hozni, kérdezte.

Persze.

Egyáltalán nem volt meglepve. Kitérta a bejárati ajtót, amin behúztam a férjét, és megálltam az előszobában. A nő két mozdulattal szabadabbá tette az utat a hálószoba felé, kérdeznem sem kellett, hová vigyem.

A hálóban ledobtam az ágyra, a felesége lehúzta a cipőjét. Én kimentem a nappaliba, szétnéztem. Női kéz végezte a lakberendezést.

Úgy voltam vele, nem várom meg, amíg megköszöni, a kijárat felé indultam.

Várjon egy pillanatot, mondta közvetlen közélről. Megtorpantam, és összehúztam magamon a zakót. Újra körülnéztem. A nappali asztalán egy üres pohár feküdt, olyan, amiből régen likórt ittak a nagyszüleim. Kis fekete kosárka fonta be a pohár alját. Éreztem a likőr ízét. És valami megfoghatatlan otthonosságot.

A nő kihozta a férje cipőjét, az előszobába vitte.

Miért nem ül le, kérdezte. Igyon velem valamit!

Nem is tudom, mondtam, és most valóban azt éreztem, hogy iszonyatosan kispályás vagyok. Ha most leülök, gondoltam, nem fog jólesni egyhamar fölállni.

A nő elővett egy üveg Hennessyt és egy poharat.

Szereti?

Bólintottam. Úgy töltött, mint aki valami csodaelixír hatását szeretné kipróbálni rajtam. Hol rám, hol a pohárra nézett.

Csin-csin, szia, mondta.

Ismét bólintottam, nem volt erőm a közvetlenséghez. Ha átlépek a határokat, ismerem magam, akkor nincs visszaút. A kis elefánt békésen üldögélt a melle fölött.

A férjem kollégája vagy, kérdezte.

Ismét bólintani akartam. Ittam a Hennessyből, ami megoldotta a nyelvemet.

Ja, kolléga. Dumáltunk a Pokol bárban. Szerintem csak fáradt. Húzósnapok voltak. Mentettem a főnököt, de a nő föl húzta a vállát, nem érdekelte.

Noé, mondtam, és előrenyújtottam a kezem.

A főnök feleségét Enikőnek hívták, ötvenhét kilót nyomott, és százhetvenkét centiméter magas volt. Gyerekkorában sportolt, aztán fölvettké a zeneművészetire, de nem tetszett neki a sok meló.

Közben változtam meg, érted? Egyik hónapról a másikra. Addig mindent odaadtam volna, hogy a nagy színpadokon simogassam a fekete zongorát. Aztán egyszer csak elmúlt.

Mert beleszeretett ebbe a férfiba, aki két hete a főszerkesztőnk. Enikő maga alá húzta a lábát a fotelben, a lábujjaival klimpírozott. Előrehajoltam, és odatartottam a tenyerem.

A lábujjaiddal is tudsz zongorázni?

Most mit játszom, kérdezte, és egész sor billentyűt lenyomott a tenyeremen.

Stravinskynak hallom, mondtam. A lába meleg volt, mintha most jött volna a zuhany alól. Percekig klimpírozott a tenyeremen. Tudtam, hogy innen nincs visszaút.

Suttogásra ébredtem. Neszekre. Egy kevés fényre. A levegőben pirítós illata szállt. Megismertem a vázát a szekrény tetején, az ágyban feküdtem a nappaliban. Kihúzható ágy nagy takaróval. Benéztem a takaró alá. Kék csíkos pizsama volt rajtam, félig kigombolva. Nyilván a főszerkesztő pizsamája.

Az első gondolatom az volt, hogy azonnal el kell tűnnöm. Benyúltam a lábam közé. Nedves volt és csatakos, félig megszáradt szőrzettel. Föültem az ágyban, hogy megkeressem a ruháimat.

Jó reggelt, futott át a nappalin a főszerkesztő, a nyakkendőjét igazgatta, és eltűnt a konyhában.

Mi van, ma nem borotválkozol, kérdezte Enikő.

Ma kemény napunk lesz, megy hozzá a borosta, mondta a főszerkesztő.

A ruhámat nem láttam sehol. És fogalmam sem volt, merre induljak el. Legalább a cipőmet látnám.

Noé, kérsz kávét, kiabált Enikő.

Bólintottam, és magam köré csavartam a takarót.

Az éjszaka már hideg volt, mondta a főszerkesztő, és megállt az ágytól jó messze, hogy egészében szemrevételezze a körülöttem lévő csatateret. Összebb húztam magamon a pizsamát. A pizsamáját.

Bejössz az értekezletre, kérdezte.

Nem tudtam mit felelni. Vagyis azt, hogy persze, be.

Kijöttek a gyerekek, és fölmásztak mellém az ágyra.

Niki és Balázs, mondta Enikő, és hozta a kávét nagy csészében. Ne ugráljatok, gyerekek, Noé bácsi így nem tudja meginni a kávéját.

A főszerkesztő a mandzsettájával pizmogott, és időnként ránk nézett. Enikő leült mellém az ágyra. Zavarba ejtően finom illata volt, sugárzott belőle a melegség. Éreztem a bőrömön.

Ízlik? Én általában csak olasz kávét iszom, mondta.

Ittam egy kortyot, és a habot szétkentem a számon a nyelvemmel. Az elefántra néztem a melle fölött. Olyan volt, mint tegnap este, csak most kisebbnek láttam. Vagy messzebről. Az egyik gyerek hangosan szuszogott a hátam mögött, és hullámokat rajzolt a hátamra. Vagyis az apja pizsamájára.

Hozok egy kis gyümölcslevet is, mondta Enikő, biztosan jólesne.

Kösz, elég a kávé. Enikő nem mozdult. Olyanok voltunk, mint egy család. Mind a négyen pizsamában.

Hányra viszed a gyerekeket, kérdezte a főszerkesztő, fölkapta a zakóját, és elindult az ajtó felé. Meg sem várta a választ, megállt az ajtóban, és a szemembe nézett. Odabent találkozunk, Noé!

Oké, mondtam, és kiittam a kávémat.

Tomaji Attila

VISSZAVONHATATLANUL

Jékely Zoltánra emlékezve

Szekrényeink sötét odva foszlott ruhákkal
színültig. Ajtajuk nyöszörögve dalol.
Fiókban altatók. Vászonzacskó, teli mákkal.
Roppan a kopott deszka keserűn, legalul.

Még emlékszik büszke, messze fákra?
Ott mondták ki nevünket halkán.
Bolyong a szó azóta, szegve szárnya:
nyílik az erdő, elnyeli lassan.

A tisztást fák kupolája vonja árnyba.
S az emlékeket? elvirult arcok romjait?
Platánok fölött a felhők bálnanyája
vonul. Velük tartani? talán még korai.

Elsárgultak csóktalan a régi lányok,
tükrökön átvonuló, puha árnyalakok.
Miért nem égetik el a lelkes lángok
a nekik írt verset, az ócska kéziratot?

S hol alszik az esettállú szerelem?
Ráncos arcát betemette mélyen a föld.
Ott porlad, hol madarak és emberek
sáros, fáradt vérétől zöldebb a zöld.

Az ő szívükből hajt ki a virág, a fű.
De hullt hajsza helyett újak nem nőnek.
Vertfalra lepke száll. Fehér, halálfejű.
Most kellene megállniuk a felhőknek.

Fenn a távol égen leng egy lassú inga,
átlendül az ömlő fény vörös falán.
Gyorsan surran a gyík. Teste nedves titka
kitörölhetetlen nyomként bízva rám.

Elhalt férfiak, vadak árnya jár a kertben.
Éles füttyszó száll halálos víztükör felől.
Bár gazdátlan égi lények hívnak szünetlen,
visszavonhatatlanul magához ránt a föld.

SAJÁT SORS

Korai ébredéskor mindig ugyanaz a halk hang,
s a csönd széles sávjaiból fölbukó első madarak.
Kései lefekvéskor mindig ugyanaz a dobpergés,
a szív megható igyekezete, a mellkasé, a vérereké.

Sodródó sejtsólyák, elszabadult szövetroncsok közt
közel a révbé érkezés: utazik a csomó, a parányi rög –

Ébredés és lefekvés életnyi feszített víztükrén
saját sors délibábkontinensét viszi az örült szél.
Idő nélkül gomolyog a jelen, mérhetetlen hajnalon:
nincs mód többé magam rímekkel összetartanom.

Makacs illúziók alá megkésve, utólag raktam alapot.
Vétkezni szükséges volt. De hozzászokni utolsó szavakhoz?

François-René de Chateaubriand

SZEMELVÉNYEK A „SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK”-BÓL

Ádám Péter és Kiss Kornélia fordítása

„Egyedülálló könyv” – még a rosszmájú és fanyalgó Sainte-Beuve szerint is.¹ Minde-
nekelőtt terjedelménél fogva: de hát ez a
csaknem háromezer oldalas mű egy párat-
lanul gazdag életmű és egy korántsem ese-
ménytelen élet záróköve, summája, szin-
tézise. A SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK² – amely
1848-ban, közvetlenül a szerző halála után
jelent meg először – egyszerre korrajz és
lírai önarckép, portré- és anekdotafüzér,
napló és emlékirat, prófécia és történetfi-
lozófia. Pedig a szerzőnek nem célja sem
a tárgyilagosság, sem a hitelesség: miköz-
ben sok mindent homályban hagy, elken-
dőz vagy meghamisít, eszményítve átkölti,
ha ugyan nem „újrarendezi” politikai szere-

pét meg az általa átélt eseményeket. A múlt-
ban szabadon gyúrható nyersanyagot látó
művész keze nyomán így lesz a magánélet-
ből történelem, a történelemből magánélet,
a kudarcból érdem, az elvetélt álmokból
dicsőség.

Akárhogyan is, nem akármilyen élet és
nem akármilyen kor volt ez az övé. Húsz-
éves, amikor bátyja Versailles-ban bemu-
tatja XVI. Lajosnak, nem sokkal ezután
szemtanúja lesz a Bastille ostromának; kö-
vetkezik az amerikai út, visszatérte után az
emigránsok hadserege, a hétéves londoni
száműzetés, ahonnan 1800-ban, immár
harminckét évesen tér vissza a napóleoni
Franciaországba. Majd két évre rá az iro-

dalmi siker, végül a göröngyös, konfliktusokkal, frusztrációkkal, megaláztatásokkal teli diplomáciai és politikai karrier: volt angliai, berlini és római nagykövet, volt külügyminiszter, és volt – igaz, csak rövid ideig – ideiglenesen kinevezett belügyminiszter is (a SIRON TÚLI EMLÉKIRATOK szerzője mellett a francia írók közül csak Lamartine meg André Malraux jutott ilyen magasra az államigazgatási hierarchiában). Chateaubriand tanúja a régi rend végének, két forradalomnak, a mozgalmas napóleoni éveknek, a születő parlamentáris monarchia másfél évtizedének; emellett beutazza az Ó- és Újvilágot, ismeri korának uralkodóit és jelentős személyiségeit.

Mint eltökélt legitimista, Lajos Fülöp 1830-as hatalomra kerülése után visszavonul a politikai életből, innen kezdve a készülő SIRON TÚLI EMLÉKIRATOK-nak szenteli minden idejét, energiáját. Jóllehet a mű gondolata már 1803-ban megfogyan benne, komolyabban csak 1809, illetve 1817 után fog az íráshoz; és ahogy halad előre a munkában, úgy változik, alakul, csiszolódik a mű terve, koncepciója; a könyvnek, amely-

nek viszonylag későn, csak 1832 után alakul ki a szerkezete, az író csak 1844 táján jut a végére. De a vallomás ekkor már csak egyik szövege ennek a szimfóniának; az író ekkor már nem éri be életének felidézésével, hanem egy egész történelmi kor „hőseposztát” akarja megírni.

Bár az igazi nagy téma nem is annyira az életút meg az átélt események felidézése, mint inkább az enyészet, a múltó idő. Chateaubriand-t szinte rögeszmésen foglalkoztatja az elmúlás: olyannyira, hogy sokszor még a jelent, az írás jelenét is úgy tudja leírni, annyi szívszorító fájdalommal és mélabúval, mintha legalább két évtized távolából tekintene rá vissza. Ez a magyarázata a disszonáns hangoknak, illetve annak, hogy az író miért töri meg újra és újra a késő klasszicista stílus harmóniáját: a SIRON TÚLI EMLÉKIRATOK olvastán gyakran támad olyan érzése az embernek, mintha a jelen úszó jéghegy volna, amelyből újabb meg újabb tömbök szakadnak le recsegve-roppogva, és süllyednek el tompa morajjal a múlt vizében...

A. P.

[A Bastille bevétele]

[...] Csak passzív szemlélője voltam a várerőd ostromának, amely egy maréknyi hadirokkantra meg egy döntésképtelen várparancsnokra volt bízva: ha ki nem nyitják a kapukat, a nép sohase tudott volna behatolni az épületbe. Láttam, ahogy eldőrdült két-három ágyú is, de nem a védők, hanem a tornyokat később elfoglaló francia gárdisták³ sütötték el őket. A várparancsnok De Launey-t⁴ kiráncigálták rejtkehelyéről, majd miután agyba-főbe verték, meglincselték a Városháza lépcsőjén; Flesselles-lel,⁵ a kereskedőcéhek vezetőjével pisztolylövés végzett; és a szívtelen szájtátiak még gyönyörködtek is a látványban! A gyilkosságok után nagy orgiát csaptak, akárcsak a római zavargások idején, Otho⁶ és Vitellius⁷ korában. *A Bastille ostromlói*t holtrészegen, kurvák és korhelyek kíséretében kocsiztatták körbe a városban, és minden sarki kocsmában megéjlenézték őket; ezzel kezdődött a prostituáltak és *sans-culotte*-ok uralma. Amerre mentek, a rémült járókelők tisztelettudóan levették kalapjukat a nap hősei előtt, akik közül egyesek, diadaluk tetőpontján, már csaknem összerogytak a fáradtságtól. A Bastille kulcsaiból százával készítették a másolatokat, és küldték szét őket a szélrózsa minden irányába, hogy minden felfuvalkodott hólyag hengeghessen egy példánnyal. Hányszor,

de hányszor szalasztottam el így a szerencsém! Ha akkor gondom lett volna rá, hogy én, a passzív néző is feliratkozzam a győztesek listájára, ma szép életjáradékot kapnék.

A Bastille kibelezésére minden rendű és rangú mesterember odasereglett. Sátorokat húztak fel, ezekben ideiglenes kávéházak várták a vendégeket; nagyobb tömeg tolongott ott, mint a saint-germaini vagy a longchamp-i vásáron; fogatok hajtottak el sorban, vagy álltak meg a tornyok alatt, amelyekről óriási porfelhőket kavarva dobálták lefelé a kőtömböket. A gótikus romok tetején kiöltözött és felékszerezett hölgyek, divatos ruhát viselő ficsúrok bukkantak fel a félmeztelen munkások közt, akik a tömeg ujjongása közepette verték szét a falakat. Ott voltak a randevún a legnépszerűbb szónokok, a legismertebb irodalmárok, a leghíresebb festők, a legfelkapottabb színészek és színésznők, a legkedveltebb táncosnők, a legtekintélyesebb külföldiek, ott voltak az udvar előkelőségei meg az európai nagykövetek: a régi Franciaország búcsúzni jött, az új pedig azért, hogy színre lépjen. (V. könyv, 8. fejezet.)

[Színház és forradalom]

[...] Míg az utcákon dühöngött a tragédia, pásztorjátékok mentek a színházakban; másról se lehetett hallani, csak romlatlan pásztorokról és szűzies pásztorlánykákról; mást se lehetett látni a színpadon, csak rétet meg patakot, furulyaszóra legelésző birkákat, galambokat meg szalmakunyhóban élő boldog aranykort; ilyen pásztoridillnek tapsoltak az enyelgő Tircisek⁸ meg a jámbor kötögető asszonyságok,⁹ miután végignézték a nyilvános kivégzéseket. Ha ideje engedi, alighanem Sanson¹⁰ játszotta volna Colin, Théroigne de Méricourt kisasszony¹¹ pedig Babet¹² szerepét. Nem volt olyan konventtag, aki ne azzal hengegett volna, hogy nincs nála emberségesebb férfi; hogy jó atya, szüleit tisztelő fiú, hűséges férj, és hogy sohase megy sétálni a gyermekei nélkül; nem volt olyan konventtag, aki ne úgy babusgatta volna a gyerekeit, mintha dajkájuk lett volna; aki már attól el ne sírta volna magát, hogy játszadozni látja őket; aki ne emelte volna fel gyöngéden a kisdédét, hogy a drága kis angyalnak megmutassa az áldozatokkal teleszűfolt szekér előtt a vesztőhelyre tartó pacit. Ezek a vajszívű férfiak, ezek az önelégült filantrópok fennhangon magasztalták a természetet, a nyugalmat, a szánaalomérzést, a jótékonytságot, a tisztalelkűséget, a családi erényeket; és közben a lehető legkíméletesebben nyakasztatták le szomszédjukat az emberiség legnagyobb örömére. (IX. könyv, 2. fejezet.)

[XVIII. Lajos bevonul Párizsba¹³]

A királyi hintó előtt Franciaország tábornokai és marsalljai lovagoltak, akik elébe mentek az uralkodónak. Ezúttal senki se kiáltozta, *Éljen a király!* – csak tompa moraj hallatszott, amiből a meghatottság meg az öröm hangjait lehetett kihallani. A királyon kék ruha volt, amelyet csak váll-lap meg egy kitüntetés díszített. Lábát arannyal szegélyezett piros bársonykamásli fogta körbe. Ahogyan ott ült a karosszékekben, ebben a régimódi kamásliban, sétabotját térde közé fogva, az embernek olyan érzése támadt, mintha az ötvenéves XIV. Lajost látná maga előtt. [...]

[...] A király Macdonald,¹⁴ Ney,¹⁵ Moncey,¹⁶ Serrurier,¹⁷ Brune¹⁸ marsallokhoz, Neuchâtel herceghez,¹⁹ minden tábornokhoz és minden jelenlevőhöz a lehető legkedvesebb szavakat intézte. Ilyen nagy az ereje Franciaországban a legitim uralkodónak, ilyen nagy a varázsa a király nevének. Valaki, aki mindenét elvesztette, megérkezik a szám-

üzetésből, nincs se kísérete, se őrsége, se vagyona; nincs miből adnia, nincs mit ígérnie. Kiszáll hintajából egy fiatal hölgy karjára támaszkodva: megáll a katonatisztek előtt, akik sohase látták, meg a gránátosok előtt, akik a nevét se hallották soha. Ki lehet ez az ember? De hát ez a király! És mindenki azonnal térdre borul.

Amit az imént a hadseregről mondtam, hogy érzékeltessem, milyen fogadtatásban részesítették az uralkodót, igaz volt ugyan a tiszték esetében, a közkatonák esetében viszont nem. Még most is világosan emlékszem, mintha csak ma történt volna, amikor XVIII. Lajos május 3-án bevonult Párizsba, és csak a Notre-Dame előtt szállt ki hintajából: mivel a királyt meg akarták kímélni az idegen csapatok látványától, a régi gyalogsgárda egyik ezrede adta a díszsorfalat a Pont Neuftól az Aranyművesek rakpartján át egészen a Notre-Dame-ig. Nem hiszem, hogy emberi arc valaha is kifejezhetett ennyi dühöt, ennyi gyűlöletet. Ezek a sebhelyekkel borított, ágyútűzben edzett és puskaporszagot árasztó gránátosok, akik egész Európát végigverték, akiknek ezer meg ezer ágyúgolyó süvített el a fejük fölött, ezeket a tisztjeiktől magukra hagyott közkatonákat kényszerítették arra, hogy Napóleon megszállt fővárosában – az orosz, osztrák és porosz hadsereg vigyázó szeme előtt – üdvözöljék az öregségben, nem pedig háborúban megrokkant agg királyt. Egyesek, homlokukat ráncolva, igyekeztek szemükre tolni széles medveszőr kucsmájukat, csak hogy semmit se lássanak; mások dühös megvetéssel húzták el szájukat; voltak, akik szinte tigrisként vicsorogtak a bajszuk alól. Szinte magukon kívül voltak, amikor tisztelgésre emelték fegyverüket, és a zaj hallatán összeszorult az ember gyomra. Meg kell hagyni, soha ember még ilyen próbatételnek nem volt alávetve, soha embernek ilyen gyötrelmet még nem kellett kiállnia. Ha ebben a szent pillanatban valaki bosszúállásra hívja őket, utolsó szálíg kardélre kellett volna hányni az összeset, máskülönben az egész világot felszántották volna.

Fiatal lovas huszár állt a díszsorfal elején; egyik kezében kivont szablyával, szinte magánkívüli állapotban ugráltatta és táncoltatta a lovát. Egészen fehér volt; szeme kidülledt; száját hol becsukta, hol kinyitotta, fogát csattogtatva; az embernek olyan érzése volt, mintha kiáltani akart volna, de a kiáltásból csak az első hangokat lehetett hallani. Hirtelen észrevett egy orosz tisztet: ahogy ránézett, leírhatatlan volt. Amikor a király hintaja elhaladt előtte, megugratta a lovát; biztosra veszem, elfogta a kísértés, hogy ott helyben a királyra vesse magát. (XXII. könyv, 21. fejezet.)

[A waterlooi csata]

1815. június 18-án, déltájban, a Brüsszeli Kapun át kísértél a városból;²⁰ gondoltam, az országuúton folytatom magányos sétámat. Indulás előtt Caesar KOMMENTÁRJAI-t²¹ csúsztattam a zsebembe, lassan lépdeltem, olvasmányomba merülve. Már jó mérföldnyire lehettem Genttől, amikor hirtelen tompa morajra lettem figyelmes: megálltam, felnéztem az égen gomolygó felhőkre, azon tűnődve, mi volna okosabb: továbbmenni vagy inkább visszafordulni, hogy el ne kapjon a vihar. Fülelni kezdtem: de csak egy vízityúk rikácsolt a nádasban, meg a közeli templom toronyórája ütötte el a delet. Úgy határoztam, továbbmegyek: de harminc lépést se tettem, a dübörgés újra kezdődött, hol röviden, hol hosszan, kisebb-nagyobb szünetekkel; néha csak a levegő vibrálásából lehetett érezni, meg abból, hogy szinte remegett a föld a végtelen síkságon, olyan távoli volt.²² Mivel ezek a dőrejek nem voltak sem olyan elnyújtottak, sem olyan löketszerűek, sem olyan egymásba olvadóak, mint a mennydörgés, hirtelen megvilágosodott bennem, csakis csatazajról lehet szó. Közvetlenül mellettem nyárfa állt egy komlótábla szegleté-

ben; átvágtam az országúton, és hátamat a fatörzsnek vetve Brüsszel felé fordítottam a tekintetem. Délről hirtelen feltámadt a szél, ekkor már sokkal világosabban lehetett hallani az ágyúdörgést. Egy ütközet visszhangját hallgattam tehát ott a nyárfa alatt, és az ütközethez a közeli templomtorony órája kongatta a lélekharangot; ez az akkor még névtelen küzdelem a waterlooi csata volt.

Ahogy némán és magányosan vártam, hogy a végzet meghozza szörnyű döntését, egyszerre átvillant rajtam, hogy talán nem volnék ennyire megrendülve, ha magam is ott lehettem volna a csetepaté legsűrűjében: az életveszély, az ágyútűz, a halál forgószela aligha hagyott volna időt és lehetőséget a meditációra; de ott a fa alatt, a genti síkságon, egymagamban, mintha csak én volnék a körülöttem legelésző nyáj pásztora, egyszeriben megrohantak a gondolatok: de hát miféle harc ez? Lehet, hogy ez fogja eldönteni, kié a győzelem? Lehet, hogy Napóleon is ott van a csatatéren? Megint sorsot vetnek a világra, mint egykor Krisztus köntösére?²³ Vajon milyen következményekkel jár a népek sorsára nézve az egyik vagy a másik fél sikere vagy veresége, vajon szabadság vár-e ránk vagy rabszolgaság? Vajon kinek a vérént ontják? Lehet, hogy francia katonák halálhörgése is része ennek a csatazajnak? Lehet, hogy új Crécynek, új Poitiersnek, új Azincourt-nak vagyok fültanúja, vagyis olyan vereségnek, amelyből megint Franciaország legádázabb ellenségei húznak majd hasznot?²⁴ Ha ők győznek, hová lesz dicsőségünk? Ha Napóleon győz, hová lesz szabadságunk? Jóllehet Napóleon győzelme esetén örök száműzetés lenne osztályrészem,²⁵ abban a pillanatban a haza iránti érzés kerekedett felül a szívemben; minden porcikám Franciaország zsarnokának győzelmét kívánta, úgy éreztem, csak ez a győzelem hozhatja vissza az ország becsületét, és menthet meg minket az idegen elnyomástól.

És ha Wellington győz? Ha így lesz, akkor a legitimitást azok a piros egyenruhák²⁶ fogják visszahozni Párizsba, amelyek francia vérrrel festették újra szövetüket. Akkor a megcsonkított gránátosokkal teli szanitécsekér lesz a királyság díszhintaja. Vajon milyen lesz az a királyság, amelyet ilyen körülmények közt helyeznek vissza jogaiba? Mindez csak elenyésző töredéke volt győtrő gondolataimnak. Megremegtem minden egyes ágyúdörgésre, minden egyes ágyúdörgés után szaporábban vert a szívem. Jó néhány mérföldnyire lévén tőle, látni nem láthattam a mérhetetlen katasztrófát; kezem Waterlooban sem érinthette a percről percre nagyobbodó síremléket, mint ahogyan a Nílus partján, Búlákban is hiába nyújtottam ki kezem a piramisok felé.²⁷

Az országút kihalt volt; a mezőn néhány asszony a veteményest gyomlálta, ők látszólag semmit sem hallottak a csatazajból. Hirtelen feltűnt egy futár: a fától gyorsan kiszaladtam az országút közepére; megállítom a futárt, és kikérdezem. Berry herceg²⁸ szolgálatába állt, és Alostból²⁹ jött. Ezt mondta: „Bonaparte tegnap (június 17-én) véres összecsapás után bevonult Brüsszelbe. Ez a mai ütközet feltehetően a tegnapi folytatása. Csaknem bizonyos a szövetségesek teljes veresége, már ki is adták a parancsot a visszavonulásra.” Azzal a futár ment is tovább.

Siettem utána: hintó haladt el mellettem, egy kereskedő postakocsin menekült a családjával: csak megerősíteni tudta mindazt, amit a futár mondott.³⁰ (VI. könyv, 10. fejezet.)

[Fouché³¹ és Talleyrand³²]

[...] Kikocsiztunk Saint-Denis-be:³³ a kociút két oldalán mindenfelé porosz meg angol katonák táboroztak; [...] Egy péknél vettünk ki szobát; este kilenc felé felkerekedtem, hogy a király előtt lerójam hódolatomat. Ófelségét az apátság épületében szállásolták

el: alig lehetett lebeszélni a Becsületrend leánynevelőjének³⁴ kislányait, hogy az uralkodó láttán ne kezdjék kiabálni: *Éljen Napóleon!* Egyetlen utcalámpa világított csak az ódon apátság előtt. Elmondtam egy imát a kripta bejáratánál, amelyben nem sokkal előzött helyezték el XVI. Lajos hamvait: tele a jövővel kapcsolatos aggodalommal, nem tudom, átjárta-e valaha is a szívemet ekkora szomorúság és ilyen mély áhítat. Majd fogtam magam, és elindultam Őfelségéhez: a helyiségben, ahová beengedtek, közvetlenül a király lakosztálya mellett, nem tartózkodott senki. Leültem az egyik sarokba, vártam. Hirtelen kinyílik egy ajtó, és nesztelenül belép a romlottság a bűn karjára támaszkodva, vagyis Talleyrand Fouchéba kapaszkodva; az ördögi látomás lassan elhalad előttem, majd eltűnik a király dolgozószobájában, és becsukódik mögöttük az ajtó. Fouché azért jött, hogy hűségesküt tegyen új urának; a hitszegő királygyilkos, térdén állva, a mártír uralkodó testvérének kezébe helyezi XVI. Lajos vértől szennyes kezét; az eskünek a hitehagyott püspök volt a tanúja. [...]

Saint-Denis-ből való elutazásom előtt még fogadott a király; a következő párbeszéd zajlott le közöttünk:

– Nos... – kezdte XVIII. Lajos a beszélgetést.

– Nos, Felség, csakugyan szolgálatába fogadja Otrante herceget?³⁵

– Nem volt más választásom: az öcsémtől³⁶ egészen a minden gyanú felett álló Crusol bírói³⁷ mindenki azt mondta, ez az egyetlen megoldás: miért, önnek más a véleménye?

– Ha ez már eldöntött dolog, engedje meg Felséged, hogy inkább ne válaszoljak.

– De, csak ki vele, bátran: ön is tudja, mennyire elleneztem ezt az egészet.

– Felség, nem szegülhetek szembe az akaratával; remélem, megbocsátja az őszinteségemet: de a királyságnak befellegzett.

XVIII. Lajos egy darabig hallgatott; már kezdtem nagyon megbánni a vakmerőséget, mire a király:

– Azt hiszem, Chateaubriand úr, nagyon is igaza van.

[Letartóztatásom története³⁸]

[...] Június 20-án hajnali négykor³⁹ a nálam már jó ideje szolgáló Baptiste ezzel lép be a hálósobámba, és jön oda az ágyamhoz: „Uram, az udvar tele ismeretlenekkel, őriznek minden ajtót, és kinyitatták a házmesterrel a külső kaput;⁴⁰ három *úr* van itt, önnel óhajtanak beszélni.” Jószerével be sem fejezte mondókáját, a három *úr* már bent is volt a hálósobában; vezetőjük tisztelettudóan ágyamhoz lépett: parancsot kapott, mondta, hogy vegyen őrizetbe, és haladéktalanul kísérjen be a rendőrkapitányságra. Megkérdeztem, felkelt-e már a nap, utóvégre a törvény ezt írja elő, és hogy van-e nála érvényes letartóztatási parancs. A napfelkeltét illetően nem nyilatkozott, ellenben az alábbi hivatalos iratot dugta az orrom alá:

RENDŐRKAPITÁNYSÁG

A Király parancsára;

Mi, államtanácsos, rendőrkapitány,

A tudomásunkra jutott információkra való tekintettel;

A Büntetőtörvénykönyv 10. cikkelyének értelmében;

Felszólítjuk a rendőrfelügyelőt vagy akadályoztatása esetén valaki mást, hogy haladéktalanul keresse fel az államellenes összeesküvéssel gyanúsított Chateaubriand vikomtot ott, ahol éppen tartózkodik, és foglaljon le minden iratot, magánlevelet vagy dokumentumot, amelyek alkalmaznak a közrend megzavarására, valamint koboza el a terhelt tulajdonában levő gyanús tárgyakat és fegyvereket.

Miközben olvasom, hogy én, szerencsétlen nyomorult, *államellenes összeesküvésnek* lettem gyanúsítottja, a spiclik vezetője így szól az embereihez: „Uraim, teljesítsék kötelességüket!” Az uraknak az volt a kötelességük, hogy nyissanak ki minden szekrényt, kutassanak át minden zsebet, foglaljanak le minden iratot, minden levelet, minden dokumentumot, és ha lehetséges, olvassák is el őket, továbbá, hogy találjanak meg minden fegyvert, ahogyan az idézett letartóztatási parancsból is kiderül.

Miután annak rendje-módja szerint áttanulmányoztam az okiratot, így szóltam az ember- és szabadságrabló rendőrkapók vezéréhez: „Remélem, uraságod tisztában van velem, hogy semmilyen formában nem tartom törvényesnek a kormányukat, és a legerélyesebben tiltakozom az erőszakos eljárás ellen; de mivel önök az erősebbek, és mivel semmi kedvem öltre menni önökkel, már kelek is, és állok rendelkezésükre: addig is, kérem, szíveskedjenek helyet foglalni.”

Miután felöltöztem, és eldöntöttem, hogy nem viszek magammal semmit, a tiszteletre méltó felügyelőhöz fordultam: „Uraim, rendelkezésükre állok: gyalog megyünk? – Dehogy, sikerült önnek fiákerterítésem. – Lekötelez a jószágával; akkor hát indulhatnánk is; mindössze annyi a kívánságom, engedjék meg, hogy elbúcsúzzam a feleségemtől. Lehetséges volna, hogy egyedül menjek be a hálószobájába? – Uram, elkísérem az ajtóig, és odakint megvárom. – Nagyon kedves”; és ezzel el is indultunk lefelé.

Amerre mentünk, mindenütt őrszemek strázsáltak; még a körútra nyíló kis ajtó elé is állítottak valakit, a kert túlsó végében. „Fölösleges óvintézkedés – mondom a főnöküknek –, különben sem áll szándékomban elmenekülni.” Az urak szanaszét szórták a kézirataimat, de lefoglalni nem foglaltak le semmit. A mamelukszablya⁴¹ felkeltette érdeklődésüket; halk suttogás, végül ott hagyták a kardot a néhány porlepte föliánszon, amelyeken hevert, a Szentföldről hozott sárga fafeszület társaságában.

Ezen a némajátékon még nevettem is volna, ha nem nyugtalanokodom a feleségem miatt. Aki csak ismeri, tudja, milyen gyöngéd és gondoskodó, mennyire aggódik értem, milyen könnyen elragadja a képzelete, és milyen törekeny az egészsége: borzasztó állapotba kerülhet, ha megtudja, hogy kivonult a rendőrség, és hogy magukkal fognak vinni. Nyilván hallotta is a zajt, mert ijedten ült az ágyában, értetlenül, amiért ilyen kései órán nyitok be a szobájába.

„Jóságos Isten! Mi történt? Betörték? Netalán rosszul van? Szentséges ég! De hát mi történt?” – kiáltotta, miközben egész testében remegett. Gyorsan magamhoz szorítottam, a sírás kerülgetett: „Semmiség – próbáltam nyugtatgatni –, a hatóságoknak egy sajtóperben szükségük van a tanúvallomásomra. Mindössze néhány óra az egész, reggelire biztosan itthon leszek.”

A spicli egész idő alatt ott állt a nyitott ajtóban; szemtanúja volt a jelenetnek, még mondtam is neki kifelé menet: „Uraságod is láthatja, mekkora rémületet keltettek ezzel a korai látogatással.” Együtt a fogdmegekkel átvágtam a kerten; hárman beszálltak velem a fiákerbe, a többi gyalog indult el a kocsni után, és így érkezünk meg minden akadály nélkül a rendőrkapitányság udvarába.⁴²

A foglár, akinek el kellett helyeznie az egyik cellába, még az igazak álmát aludta; hangos dörömböléssel felébresztették, és már ment is előkészíteni a szállásomat. Míg a

cellában tevékenykedett, fel-alá sétáltam a börtönudvarban Léotaud úrral, akinek őrizetére voltam bízva. Ez utóbbi tisztességes ember volt, és nagyon barátságos: „Vikomt úr, nekem jutott a megtiszteltetés, hogy önt behozzam; többször is ott álltam a dízsorfallalban a minisztersege idején,⁴³ amikor a királyt felkereste; akkoriban még tagja voltam a királyi testőrségnek: de hát mit tehetünk, mégiscsak élni kell valamiből, ha nő az ember, és gyerekei vannak! – Teljesen igaza van, Léotaud úr! Remélem, jól keres ezzel a munkával? – Jaj, Vikomt úr, attól függ, kit kell behozni... De van jutalom is... Hol jól, hol rosszul... Mint a háborúban.”

Ez alatt az idő alatt tértek vissza a spiclik a legkülönbélebb ruhákba öltözve, mintha csak a hamvazószerdai maskarákat láttam volna a Courtille negyedben:⁴⁴ most kellett jelentést tenniük az éjszaka nevezetes eseményeiről. Egyesek zöldségkereskedőnek, utcai árusnak, szenesembernek, vásárcsarnoki hórukklegénynek, ószeresnek, rongyszedőnek vagy orgonistának voltak öltözve, mások parókát húztak a fejükre, megint mások szakállat, bajuszt vagy álbarkót ragasztottak; de akadtak olyanok is, akik nyomorék módjára húzták a lábukat, és élénkpiros szalagot viseltek kabátjuk hajtókájának gomblyukában. Mindannyian eltűntek egy benyílóban, majd kiszáratva más öltözékben, bajusz, szakáll, barkó, paróka, puttony nélkül jöttek vissza, a faláb ugyanúgy eltűnt, mint a felkötött kar: a rendőrségnek e kora hajnali madarai gyorsan szétrebbentek, és már el is tűntek a felkelő nap fényében.

A foglár azzal jött oda hozzánk, hogy elkészült a szállásom, Léotaud úr pedig kalaplevéve szerény hajlékom ajtajáig kísért: „Vikomt úr, örvendtem a szerencsének: remélem, hamarosan találkozunk.” Azzal be is csukódott mögöttem a bejárati kapu.

Elöl ment a foglár a kulcsokkal, én utána, majd mögöttem a foglár két legénye zárta a sort, talán hogy eszembe se jusson elszaladni; így értünk fel a széles lépcsőkön a második emeletre. Szűk és sötét folyosó, a végében ajtó; a foglár kinyitotta, belépett a cellába, én utána. Megkérdezte, nincs-e szükségem valamire, azt válaszoltam, egy óra múlva szívesen reggeliznék. Elmondta, hogy van itt a szomszédban kávé megvendéglős is, ők pénzért mindennel ellátják a foglyokat. Kértem, hogy hozasson egy csésze teát, és ha lehet, hideg és meleg vizet néhány törülközővel. Rögtön adtam is előlegnek hús frankot: a foglár tisztelettudóan visszavonult, és megígérte, hogy visszajön.

Magamra maradván körülnéztem az odúban: sokkal hosszabb volt, mint amilyen széles, ahogy elnéztem, úgy hét-nyolc láb magas lehetett. A csupasz oldalfalakat elődeim verssel meg prózaszövegekkel firkálták össze, egy hölgy például kígyót-békát kiabált Lajos Fülöp politikai rendszerére. A mocskos ágyneművel letakart priccs legalább a helyiség felét elfoglalta; a priccs fölött kétlábnyira faléc volt két vasrúdra fektetve; az őrizetesekek itt tartották a fehérneműt, a csizmát vagy a cipőjüket. A bútortatot billegő asztal meg egy szék alkotta.

A foglár visszajött a kért törülközőkkel meg egy kancsó vízzel; kértem, tüntesse el a piszkos lepedőt meg a megsárgult gyapjútakarót, a bűzlő vödöröt, és hogy előbb locsoljon fel, aztán seperje tisztára az odúmat; miután eltűnt a büntetés-végrehajtás tulajdoni tárgyaival, megborotvákoztam, megmosdottam, fehérneműt váltottam; a feleségem kis csomagot küldött utánam: az ágy fölötti deszkán olyan szépen elrendeztem a dolgaimat, mintha nem is börtöncellában, hanem egy hajó kajütjében volnék. Épp végeztem, mire megérkezett a reggeli, és én már a tisztára mosott, fehér abrosszal borított asztalon ihattam a teámat. Egy idő után a foglár visszajött, elvitte a reggeli lakoma evőeszközeit, majd gondosan bezárta maga után az ajtót. [...]

Csak hálás lehetek azoknak az irodalmároknak, akik nem is olyan régen még engem választottak vezetőjüknek, és az én parancsnokságom alatt küzdöttek a saját szabadsá-

gáért; ha ők nincsenek, alighanem úgy kellett volna bevégezni az életem, hogy sohas tudom meg, mi a börtön; ez a tortúra azonban nagyon is hiányzott volna. Az előzékeny figyelmesség, hogy mégis megleptek vele, annak jele, hogy mennyi tehetség, jóság, nagylelkűség, tisztesség, bátorság szorult a hatalomhoz dörgölődző tollforgatókba. De hát végtére is mi ez a kis megpróbáltatás? Tasso hosszú éveket töltött tömlöcben; és még én panaszkodjam? Esztelen gőg volna e néhány óras kellemetlenséget összehasonlítani azoknak a halhatatlan áldozatoknak a kitartó szenvedésével, akiknek nevét megőrizte a történelem.

Ráadásul nem is éreztem magam szerencsétlennek: nem mondhatom, hogy a rég-múlt dicsőség meg az alig harmincéves irodalmi siker⁴⁵ képei felémlettek volna előttem; a hajdani koldusszegény és ismeretlen Múzsám viszont ragyogva megjelent, és az ablakon át megcsókolta homlokomat: a szállásom tetszett neki, rögtön meg is szállta az ihlet: ami nem csoda, ugyanolyan helyzetben talált rám, mint amilyenben londoni nyomorúságom idején ismert, amikor még a Renével kapcsolatos álmok gomolyogtak a fejemben.⁴⁶ Mit fogunk írni mi ketten, a Múzsám meg én? [...] Elisa Frisell jutott eszembe, akit előző nap temettünk a Passy melletti sírkertben.⁴⁷ Rögtön bele is kezdtem egy latin nyelvű elégiába; de hirtelen elbizonytalanodtam, azon töprengve, hogy egy szótag hosszú vagy rövid-e: gyorsan leugrottam az asztalról, amelyen idáig álltam az ablak rácsába kapaszkodva, és az ajtón jókora ökölcsapásokkal dörömbölni kezdtem. A zaj öblös visszhangot vert a boltozatok alatt; a foglár rémülten futott oda két rendőr kíséretében; én meg mint egykor Santeuil,⁴⁸ úgy üvöltve: „*Gradust! Gradust*, de azonnal!”⁴⁹ A foglár nagy szemeket meresztett, a rendőrök azt hitték, nyilván a tettestársaim nevét akarom közölni a hatóságokkal; legszívesebben azonnal bilincsbe vertek volna; elmagyaráztam, miről van szó; és pénzt adtam a foglárnak, hogy gyorsan vegye meg a könyvet; így követelt egy rab *Gradust* az álmélkodó hatóságtól.

Miután a foglár elment, hogy teljesítse a megbízatást, visszamásztam az asztalra; eredeti szándékomat megváltoztatva arra gondoltam, inkább francia verset írok Elisa halálára; de jóformán bele se kezdtem a románca, amikor három óra felé néhány törvényszéki szolga nyomult a cellámba, hogy elhurcoljon a Permessus partjai mellől,⁵⁰ a vizsgálóbíróhoz visznek, neki egy sötét irodában volt a hivatala, a fogdával szemközti épületben. A bíró, fiatal jogász, öntelt és merev ember, szenttelenül teszi fel az ilyenkor szokásos kérdéseket: családi név, keresztnév, életkor, lakóhely.⁵¹ De nem voltam hajlandó válaszolni, és aláírni sem írtam alá semmit, tekintve, hogy nem ismerem el annak a kormánynak és politikai hatalomnak a törvényességét, amely nem hivatkozhat sem a régi öröklési jogra, sem a népszuverenítésra, mivel Franciaországnak nem kérték ki a véleményét, és egyetlen nemzeti képviselőtestület összehívásával sem hagyatták jóvá a trónutódlást. Amikor a bíró belátta, hogy semmit sem tud belőlem kihúzni, visszatoloncoltatott az egérlyukba. [...]

A vizsgálóbíró, bizonyos Desmortiers úr⁵² letartóztatásom második napján keresett fel írnoka társaságában. [...] Nyájás ábrázata olyan volt, mintha mézet csurgattak volna egy görcsösen merev és kegyetlen arcra:

*Lojális a nevem, normandiai, kérem,
Főporkoláb vagyok, e tisztséget elértem...*⁵³

Desmortiers úr nem is olyan régen még tagja volt a kongregációnak,⁵⁴ de amilyen buzgón gyónt és áldozott, amilyen lelkes híve volt a legitimista mozgalomnak meg a királyi rendeleteknek, most olyan hévvel támogatta Lajos Fülöp politikai rendszerét.

Ezt a nagy szamarat helytel kínáltam, a Régi Rend minden rafinált előzékenységével; odavittem neki egy karosszékot, az írrok elé kis asztalt állítottam, tollról és tintáról is gondoskodva; majd amikor leültem vele szemben, Desmortiers úr nyájas hangon felolvasta azokat a vádpontokat, amelyek, ha annak rendje-módja szerint bizonyítja is őket, alighanem nyaktíló alá juttattak volna: majd megkezdődött a kihallgatás. Erre megint csak kijelentettem, hogy mivel nem ismerem el legitimnek a létező politikai rendszert, nem vagyok hajlandó semmire válaszolni, és semmit nem vagyok hajlandó aláírni, más szóval az eljárás teljesen fölösleges, kár is rá időt pocsékolni, viszont nagy örömömmre szolgálna, ha Desmortiers úr egy nap felkeresne az otthonomban.

Láttam, hogy ez a magatartás ezt a szent életű férfiút mennyire kihozza a sodrából: mivel nem is olyan régen még egy véleményen volt velem, most úgy érezte, gúnyt űzők belőle; a sértődöttségét az igazságszolgáltatás végrehajtójának gögje is tetézte: úgy érezte, nem adom meg a neki járó tiszteletet. Megpróbált érvelni; de hiába, sohase tudtam vele megértetni, hogy mi a különbség *társadalmi* rend és *politikai* rend között: az elsőnek, magyaráztam neki, készségesen alávetem magam, mivel a természetjogban gyökerezik; tiszteletben tartom a polgári, katonai és pénzügyi törvényeket, továbbá a közigazgatással meg a közrenddel kapcsolatos törvényeket; a politika rendelkezéseinek azonban nem tartozom engedelmességgel, hacsak nem az évszázadok által szentesített királyi hatalom vagy a népszuverenitás hozza ezeket a rendelkezéseket. Márpedig, ha nem tévedek, nem volt sem népszavazás, sem valamilyen testületi határozat a mostani politikai rendszert illetően. Ha lopás, gyilkosság, gyűjtogatás vagy bármilyen más *közösség elleni* bűncselekmény ügyében indítaná az eljárást ellenem, természetesen válaszolnék az igazságszolgáltatás kérdéseire. De politikai perben nem áll szándékomban válaszolni olyan hatalomnak, amelynek – mivel híjával van a törvényességnek – nincs semmi joga, hogy bármit is kérdezzen tőlem.

Ezzel két hét telt el. Desmortiers úr minden alkalommal tájékozott (és ingerültségét igyekezett a bírakkal is megosztani), és feldúlt ábrázattal hajtogatta: „Még mindig nem hajlandó megmondani, hogy mi a neve?” Egyik kihallgatáson felolvasott egy levelet, amelyet X. Károly Fritz-Jameshez intézett, a levélben nekem is jutott egy elismerő mondat. „Ugyan mit akar ezzel bizonyítani? – kérdeztem. – Nem titok, hogy hű maradtam az öreg királyhoz, és hogy nem esküdtem fel Lajos Fülöpre. Ráadásul mélyen meg vagyok hatva, hogy a száműzött uralkodó kegyeskedett megemlíteni levelében. Uralkodása fénypontján sohase mondott ilyesmit, boldog vagyok, hogy ezzel a mondattal megjutalmazott a szolgálataimért.” [...]

Két hét múlva, június 30-án, a feleségem nem kis öröme, jött a királyi rendelet, hogy bűncselekmény hiányában szabadlábra helyeznek, Madame de Chateaubriand aligha élte volna túl, ha továbbra is börtönben maradok. A feleségem fiákerrel jött értem: ugyanolyan sebtében pakoltam össze a holmimat, mint amikor a Külügyminisztériumot hagytam ott, és tértem vissza az Enfer utcába,⁵⁵ *azzal a nehezen körülírható makacs bizonyossággal, amely balsorsban az erényt felruházza.*⁵⁶ [...]

Azok közül a kormányok közül, amelyek az utóbbi negyven évben váltották egymást Franciaország élén, Lajos Fülöpé volt az egyetlen, amelyik nem átalott cégéres gonosztevők közé csukadni; amelyik nem átalotta mocskos kezével érinteni a fejet, amelyet még a feldühödött hódító szemében is tisztelet övezett:⁵⁷ Napóleon csak felemelte karját, de nem sújtott le. Vajon minek tudható be ez az indulat? Nem fogom elhallgatni: volt merszem védelmembe venni a törvényes hatalmat a törvénytelenl szemben, volt merszem szabadságot követelni a Császárság alatt, dicsőséget követelni a Restauráció idején, ráadásul olyan országban, ahol nekem már nem fivérek, nővérek, gyermekek, örömök és

élvezetek számbavétele, hanem sírok számlálása az élet. A legutóbbi politikai változások a maradék jó barátoktól is megfosztottak: egyesek megszedték magukat, és meghájasodott becstelenségük érzéketlenül megy el szegénységem mellett; másoknak az elszenvedett sérelmek hatására menekülniük kellett otthonukból. Azok a nemzedékek, amelyek nem is olyan régen még lelkesedtek a független élet eszményéért, eladták magukat: de mostanra, hogy magatartásukat illetően közönségesek, elviselhetetlenül fel-fuvalkoddottak, sőt íróként is átlagosak és zavarosak lettek, mást nem várhatok tőlük, csak megvetést, és én magam sem érzek mást irántuk; ezek a nemzedékek már képtelenek megérteni engem; nekik semmi az adott szó szentsége, a nagylelkű intézmények tisztelete, ők már nem állhatatosak meggyőződésükben, őket könnyen megszedíti a siker meg a pénz, nekik már semmi az áldozathozatal felemelő érzése, a gyöngeség meg a balsors felkarolása. [...]

Emlékszem, milyen lenézően bántak velem a Lajos Fülöp-féle rezsim politikai előkelőségei, amikor szóba hoztam, mi lesz, ha a rendszer erőszakhoz folyamodik akár személyemmel, akár írásaimmal szemben. De a csudába is, miért akarom magamat mondvacsinált veszélyekkel értékesebbnek feltüntetni? Ugyan kit érdekel az én politikai meggyőződésem? Ugyan kinek jutna eszébe rám kezem emelni? Ti, zsíros koncok hű alattvalói, a bármilyen áron fenntartható béke félelmet nem ismerő hős katonái, mégis ránk hoztátok a szatócsok és kupeczek rendőrterrorját, mégis kihirdettétek Párizsban a szükségállapotot,⁵⁸ mégis százával indítottátok a pereket a sajtó ellen, és ítéltettétek halálra katonai törvényszékkel a CANCAN szerzőjét;⁵⁹ mégis börtönbe csukattatok: csak hogy a fővesztés az egyetlen méltó büntetés erre az általam elkövetett *bűncselekményre*. Mekkora örömmel áldoznám életem, és helyezném fejem az igazságszolgáltatás mérlegének egyik serpenyőjébe, ha a gesztussal a férfibecsület, a dicsőség meg a haza szabadsága felé mozdíthatnám el a mérleg nyelvét! (XXXVI. könyv, 4–8. fejezet.)

Jegyzetek

1. Sainte-Beuve: CHATEAUBRIAND ET SON GROUPE LITTÉRAIRE. Paris, Garnier, 1861. II. 437.

2. A SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK régi tartozása a hazai fordításirodalomnak. Mindeddig az egyetlen kísérlet a mű megismertetésére: François-René de Chateaubriand: SÍRON TÚLI EMLÉKIRATOK. Válogatta, fordította és az utószót írta Maár Judit. Osiris, 1999. Az itt bemutatott szemelvények, amelyek nem szerepelnek a Maár Judit-féle válogatásban, most először jelennek meg magyarul. Az alcímek a fordítóktól valók. A fordítás a következő kiadás alapján készült: François-René de Chateaubriand: MÉMOIRES D'OUTRE-TOMBE. Introduction, notes et variantes par Jean-Paul Clément, coll. „Quarto”, Paris, Gallimard, 1997.

3. Gyalogsági alakulat a Régi Rend alatt, a közrend fenntartása volt a feladata. Őt egységük a

tömeghez csatlakozva részt vett a Bastille ostromában.

4. Launay márki, Bernard-René Jourdan de (1740–1789), a Bastille utolsó parancsnoka, a várerőd elfoglalásának napján meggyilkolták.

5. Flesselles, Jacques de (1721–1789) Párizs kereskedőcéhének utolsó vezetője; az volt a bűne, hogy amikor a párizsiak fegyvereket követeltek tőle, próbálta mindenféle ürüggyel húzni az időt. Mindez úgy derült ki, hogy Flesselles erről írt levelét megtalálták a Bastille meglincselt várparancsnokának zsebében. Miután egy ismeretlen fejbe lötte, levágott fejét lándzsára tűzve hordozták végig Párizsban.

6. Marcus Salvius Otho (32–69) 69-ben rövid ideig római császár, a „négy császár évének” második uralkodója.

- 7.** Aulus Vitellius (15–69) 69-ben rövid ideig római császár, a „négy császár évének” harmadik uralkodója.
- 8.** A fiatal pásztor mitológiai figurája.
- 9.** *Tricoteuse* – így nevezték a francia forradalom alatt azokat a nőket, akik rendszeresen látogatták a különböző döntéshozó testületek üléseit.
- 10.** Charles-Henri Sanson (1739–1806) a francia forradalom hírhedt hóhéra.
- 11.** Anne-Josèphe Théroigne de Méricourt (1762–1816) a francia forradalom sokat emlegetett radikális nőalakja.
- 12.** Colin és Babet a pásztorfiú meg a pásztorlány több klasszikus műben is szereplő francia östípusa.
- 13.** Arról a napról van szó, amikor XVIII. Lajos Napóleon első lemondása után, 1814. május 3-án bevonult Párizsba.
- 14.** Macdonald, Étienne-Jacques-Joseph, Tarente herceg (1765–1840), Franciaország marsallja, részt vett a forradalom, majd a császárság háborúiban, majd Napóleon bukása után átértékelte XVIII. Lajoshoz.
- 15.** Ney, Michel, Moskova herceg (1769–1815), Napóleon egyik letehetségesebb tábornoka, 1814-ben felelős volt a Bourbonokra, de Napóleon visszatértekor ismét a császárhoz pártolt; Waterloo után a felsőház halálra ítélte.
- 16.** Moncey, Bon-Adrien-Jannot de, Conegliano herceg (1754–1842). Részt vett a császárság háborúiban, de 1814-ben átértékelte a Bourbonokhoz.
- 17.** Serrurier gróf, Jean-Mathieu-Philibert (1742–1819), az olaszországi hadsereg tábornoka, a császárság alatt szenátor, majd marsall.
- 18.** Brune, Guillaume (1763–1815) az olaszországi hadsereg parancsnoka, majd Franciaország marsallja, de 1807-től kegyvesztett lett; felelős volt XVIII. Lajosra, de Napóleon visszatérte után átértékelte a császárhoz. Nem sokkal Waterloo után a királypártiak meggyilkolták Avignonban.
- 19.** Berthier, Louis-Alexandre, Neuchâtel és Wagram herceg (1753–1815), Napóleon vezérkari főnöke, a császárság alatt kétszer hadügyminiszter; átértékelte XVIII. Lajoshoz, majd Bajorországba menekült (valószínűleg meggyilkolták).
- 20.** Napóleon visszatérte hírére Chateaubriand XVIII. Lajos kíséretében a belgiumi Gent-be menekült.
- 21.** Vö. JULIUS CAESAR FELJEGYZÉSEI A GALL HÁBORÚRÓL. Magyar Helikon, „Bibliotheca Classica”, 1974.
- 22.** Waterloo hatvan kilométer távolságra van Genttől.
- 23.** JÁNOS EVANGÉLIUMA, 19: 23–24.
- 24.** Három híres csata a százéves háború idején, mindháromban az angolok győztek a franciákkal szemben: Crécy (1346), Poitiers (1356), Azincourt (1415).
- 25.** Chateaubriand arra céloz, hogy a császár sohasem fogja megbocsátani neki azt az indulatosan Napóleon-ellenes legitimista pamfletet, amelyet DE BUONAPARTE ET DES BOURBONS (BUONAPARTE MEG A BOURBONOK) címen 1814 áprilisában adott közre.
- 26.** Célzás az angol hadsereg uniformisára.
- 27.** Búlák (*Boulaq*) Kairónak a Nílushoz közeli külvárosa; Chateaubriand ottjártakor, ha igaz, ahhoz magas volt a Nílus vízállása, hogy az író lóháton Gízába tudjon menni, ahhoz viszont alacsony, hogy hajóra szálljon, így csak messziről láthatta a piramisokat. Vö. ITINÉRAIRE DE PARIS À JÉRUSALEM (UTAZÁS PÁRIZSTÓL JERUZSÁLEMIG). Paris, Garnier-Flammarion, 1968. 385.
- 28.** Charles Ferdinand d’Artois, Berry herceg (1778–1820), a későbbi X. Károly második fia.
- 29.** Flamand város, félúton Brüsszel és Gent között.
- 30.** Természetesen rémhírről van szó.
- 31.** Fouché, Marie-Joseph, Otrante herceg (1754–1820), a konvent tagjaként ő is XVI. Lajos halálára szavazott, részt vett Robespierre megbuktatásában, 1799-től 1802-ig, majd 1804-től 1810-ig rendőrminiszter, Napóleon második lemondása után az ideiglenes kormány vezetője. Bár XVIII. Lajos támogatta volna újabb miniszteri kinevezését, ez a terv a királypárti ultrákon megbukott. Egy darabig drezdai követ, 1816-tól száműzték.
- 32.** Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, Bénévent herceg (1754–1838), autuni püspök, az egyház követe az 1789-es rendi gyűlésen, a konzulátus és a császárság külügyminisztere, 1808-ban kegyvesztett lett. Az első restauráció idején külügyminiszter, Waterloo után átértékelte az ellenzékhez.
- 33.** Jelenleg Párizs peremvárosa; a Szent Dénesnek szentelt bazilika a francia királyok hagyományos temetkezési helye. XVIII. Lajos Waterloo utáni második visszatéréséről van szó.

34. A ma is létező oktatási intézményt Napóleon 1808-ban alapította a Becsületrenddel kitüntetett szülők lányainak, és ő helyezte el az apátság épületében.

35. L. 30. jegyzet.

36. Artois grófról, a későbbi X. Károlyról van szó.

37. Crussol, Alexandre de (1743–1815) a nemesség követe az 1789-es rendi gyűlésben, Waterloo után aktívan részt vett a második restauráció előkészítésében.

38. A Lamarque tábornok (1770–1832) temetésekor szerveződő republikánus tüntetések, az 1832-es júniusi zavargások, valamint az 1820-ban özvegyiségre jutó Berry hercegnő (1798–1870) kétségbeesett próbálkozásai, hogy 1832 kora nyarán lázadást szítson Dél- és Nyugat-Franciaországban Lajos Fülöp ellen, megannyi jele az egyre feszültebb politikai légkörnek; a kormány idegesen reagált a helyzetre. Berry hercegnő tanácsadói közül előbb Antoine-Pierre Berryer-t (1790–1868) tartóztatták le, majd Berryer vallo-mása alapján a hercegnő tanácsadó testületének másik három tagja, Hyde de Neuville (1776–1857), Fitz James (1776–1838) és végül maga Chateaubriand is rács mögé került.

39. Chateaubriand téved, nem június 20-án, hanem négy nappal korábban, június 16-án tartóztatták le.

40. Ez az utcára nyíló kapu, amelyet a rendőrök a házmesterrel kinyitattak, ma is megvan, jelenleg a *rue Denfert-Rochereau* 92. számú házának kapuja.

41. A kardot Chateaubriand még Kairóból hozta magával.

42. Az *Ile de la Cité*n ma is álló Igazságügyi Palotáról (*Palais de Justice*) van szó.

43. Chateaubriand 1822-től 1824-ig volt külügyminiszter.

44. Az egykori Courtille negyed (ma Belleville) zöldvendéglőről volt híres; hamvazószerda hajnalán innen özönlöttek be Párizsba jelmezeikben a karnevált átmulató párizsiak.

45. Chateaubriand *LE GÉNIE DU CHRISTIANISME (A KERESZTÉNYSÉG SZELLEME)* c. művét 1802-ben adta közre. A könyv nagy sikert aratott, az író nevét, úgyszólván egyik napról a másikra, egész Franciaország megismerte.

46. A *RENÉ* című kisregényt, amely a francia romantika „nyitánya”, Chateaubriand még angliai emigrációja idején, 1798 táján írta.

47. A fiatalon, tizenhét esztendőskorában el-

hunyt Elisa Frisell a skót John Fraser Frisellnek volt a lánya; Frisell, aki akkor már jó három évtizede élt Franciaországban, 1801-ben ismerkedett meg az íróval, akinek jó barátja lett. Chateaubriand június 15-én, egy nappal a letartóztatása előtt ott volt a fiatal lány temetésén.

48. Jean-Baptiste Santeuil (1630–1697) latinul verselő költő, aki az irodalmi hagyomány szerint üvöltve szavalta műveit a párizsi utcákon.

49. Teljes címén *GRADUS AD PARNASSUM*; a latin nyelvű verseléshez nélkülözhetetlen latin–francia prozódiai szótár, amely a szótagok hosszúságát és rövidségét is megadta.

50. Folyó a Múzsák lakóhelyén; vize a hiedelem szerint inspiráló hatással volt a költőkre.

51. Itt csak a letartóztatott személyazonosságának megállapításáról volt szó. A szorosan vett kihallgatás néhány nappal később kezdődött.

52. Louis-Henri Desmottiers (1782–1869) a Szajna megyei törvényszék királyi ügyésze; Chateaubriand állításával ellentétben nem volt tagja a kongregációnak, és nem volt vizsgálóbíró sem. Hyde de Neuville visszaemlékezései szerint Desmottiers – az író által felvázolt portrét meghazudtolva – nagyon is tapintatosan és körültekintően járt el az ügyben.

53. Molière: *TARTUFFE*. V. felvonás, IV. jelenet, 1741–1742. sor. Vas István fordítása.

54. A Restauráció idején működő, legalább kétezer tagot számláló és nagy politikai befolyással rendelkező vallásos szervezet, amelynek – annál is meglepőbb a megjegyzése – a feltételezések szerint maga Chateaubriand is tagja lehetett.

55. 1824-ben, amikor Villèle miniszteri kinevezése után Chateaubriand kénytelen volt lemondani külügyminiszteri megbízatásáról.

56. Chateaubriand emlékezetből idéz Bossuetnek Condé herceg temetésén elmondott sírbeszédéből.

57. Chateaubriand-t egy könyvismertetése miatt 1808 augusztusában „száműzik” Párizsból. Jóllehet a cikkel kihívta maga ellen a császár haragját, Napóleon semmilyen megtorló intézkedést nem foganatosított ellene, sőt 1811-ben még támogatta is az író akadémiai tagságát.

58. Már mint a Lamarque tábornok temetése után kitörő republikánus zavargások idején.

59. A *Cancon* hetenként megjelenő politikai pamflet volt; szerkesztőjét, a legitimista meggyőződéséből jöttányit sem engedő Pierre-Clément Bérard-t ha nem is halálra, de tizennygy év fegyházra és súlyos pénzbüntetésre ítélték.

Papp Dénes

HÚSKOMBINÉ

Hűtőházi rakodóként először az üvegszemű csontozóval találkoztam, aztán egy pöttöm emberrel, aki mindenkinek úgy köszönt, hogy *fi-ga-mo*. Az ördögien fekete tiszalúci egy rúd olasz felvágottat felezett el velem, úgy haraptuk, akár az almát. Egyik éjszaka műszakban kartondobozokon aludtunk, mellettem egy nagy bajuszú kamionos és egy cigány képviselő horkolt. Egyszer segítettem családosoknak szűzermét kicsempészni karácsony előtt, a fagyott húst rászalagoztam a testükre.

Mígnem a kollektív szerződés módosítása mindent megváltoztatott. Összeszokott műszakunk nem írta alá, hogy féléves bérével legyen felelős a raktárkészletért, ezért menesztettek minket. A leszámolást követően behúzódtunk a vasútállomás környéki kocsmákba, volt, aki keserűt ivott, volt, aki utolsó bérét játszotta el egy játékgépen. Majd a felmálházott és dülöngélő társaság a belváros felé indult, hogy ajándékot vegyenek a teherliftes lányának, de oda már nem követtem őket.

TEJÚT

A rendelésfelvételi osztály kaotikus délelőttjein a szökőárként beérkező hívásmennyiség folyamatos jeladásra készítette a telefonokat, a faxok megállás nélkül öltötték ki fekete-fehér papírnyelvüket, az irodai dolgozók pedig, mint megannyi virtuóz zongoraművész, a fülükhöz tartott kagylóból áradó igényeket számokká alakítva, szédítő iramban ütötték a billentyűzetet. Délután a szállítóleveleket nyomtató gépek kattogásától és a sofőrök hangjától volt hangos az épület, ahol először ettem csülköt pékné módra.

Miután a tejüzem titkárává választott, egy emelettel följebb kellett költöznöm, hogy ott ücsörögjek ablaktalan posztomon. Felsőbb utasításra munkám része lett, hogy rendszeresen letöröljem az igazgatói szoba kilincséről az ujjlenyomatokat. Aztán egy nap, amikor saját helyemre kellett volna álláshirdetést megfogalmaznom, kivettem táskámból az egy hete ott lapuló felmondásomat.

Novák Éva

AZ ELSŐ HÓRA

Leesett az első hó.
Az utcán az autókat belepte.
Ha nem jegyezted meg, hol parkoltál,
mielőtt esni kezdett, olvadásig
nem találsz meg a sajátod.
Félelmed is összetéveszthető
mások félelmével, de ne hagyd.
Ragasszodj saját félelmedhez,
így nem maradsz egyedül sohasem.
Sem hóeséskor, sem olvadáskor.

RÉGIEK

Kivénhedt diktátorok aranykorában
már nem mi voltunk az éljenző tömeg,
abban bízunk, a vakhit elkerülhet,
hozzánk szegődnek holmi kételyek.
De aki sokáig él, mindegyik színt látja
és mindegyiknek a fonák színét,
„elzúgtak forradalmaink” – motyogja,
keresve a szürke komplementerét.
Rezervátumba úznak a tapasztalások,
vicclapot járathatnánk, ha a humor megélné itt,
antikváriumok dohos polcain és sercegő
muzeális adókon keressük sosem volt

ifjúságunk könyveit, filmjeit.
 Ránk mutatnak: nézd csak,
 illegitim korokban éltek ők,
 és mi restelkedve hagyjuk sorsára
 a még talán megmenthetőt.
 Elnémulásunk ideje érkezett el?
 Mások beszélnek helyettünk, legalábbis így hiszik,
 míg lengetik, lengetik hajnalkorú diktátorok
 markáns színű zászlait.

Gellén-Miklós Gábor

INDIÁN NEVEM

A *Facebook* fantázianévvel ellátott közösségi oldalon egyik ismerősöm felületén egy érdekesnek tűnő játékra lettem figyelmes: *Mi az indián neved?* Az utasítások pontos és eredményes végrehajtása után eljutottam a kívánt oldalra, majd a program (az indián törzsfőnök) gondolkozott egy keveset, és a képernyőn olvashatóvá vált az én úgynevezett indián nevem: *Szomorú árnyék*. Noha egy másodpercig sem vettem komolyan ezt a szolgáltatást, inkább valamiféle természetes és nyugodtan mondhatjuk, gyermeki kíváncsiság hajtott, ám abban a pillanatban, mikor megpillantottam és értelmeztem a fent nevezett szintagmát, enyhe szédülés fogott el. Fizikai tünetekkel járó döbbenet. Kiszáradt a szám. Eszembe jutott egyik réges-régi versem (*Működőképes vállalkozás*) zárzata: „árnyék, / akit egy árnyék takar”. Persze sikeresen abszolváltam én a budapesti bölcsészkaron, a kiváló Kulcsár Szabó Ernő professzor úr óráin a korszerű tételt, miszerint a versben beszélő lírai ént semmi esetre se azonosítsuk az életrajzi szerzővel (ebben az esetben velem), az irodalmi szöveg csupán fikció, amelynek semmi köze a valósághoz. De ennek itt volt. A homályból (árnyékból?) újra felbukkant ez a baljóslatú metafora, mintha létezne egy nálam hatalmasabb, de számomra tökéletesen ismeretlen hatalom, amelyet magasztosabb versek sorsnak neveznek, és megint figyelmeztetne: „Ne remélj szikrázó napsütést, életed egén szomorú árnyék uralkodik, a fény elkerül, kedvenc növényed

legyen a moha.” Ekkor jelent meg a felirat a monitoron, amely közölte, hogy a program meghaladta az időkeretet, ezért most kilép önmagából. Hagytam. Hiába is klikkelek, számomra örökre elveszett a kijelentkezés öröme.

Lázár Júlia

A HUSZADIK NAPON

ha pálmafákat képzelünk köréjük
a pokróc és a sapka disszonáns
körben nyugszékek inkább a varázshegy
de regényhez egyetlen kép kevés
és settembrini nem mutat irányt
a habszivacsra állj húsz napja fáznak
a termoszkban tea és leves
kartondobozból épült asztalon
ágálhatna a filozófia
de üveg mögül figyelnek az örök
számolnak minket a kapu lezárva
hányan vannak harmincan negyvenen
felénk jönnek a fekete ruhások
sápadt férfi mozdul *a kamerákat*
vedd őket visszamentek meleg sót
hoznak *nyugdíj nincs mindenem a négy*
gyerek az ujjam nem mozog vidékről
mosolyogva összesöprik a csikket
senki vagyok civil lakókocsit hoztam
és aggregátort mindennap jövők
most nyugalom a nő fáradt szemén
álom ül és nem kétségbeesés
várja otthon egy négyéves gyerek
aki nem eszik három hét után
legalább képzeljük a pálmafákat
gyerekek jönnek karonülő is
komoly veszélynek teszi ki magát
mert esztelenül fordult ez a század
és menetel bőszen visszafelé
aki csak sztrájkőrnek jön, az ehét
a sót a kabát alá tedd szorítsd
kevés ez mégis a csöndkupalának

feszül és megroppantja a falát a szó
hol vagyunk otthon ebben a világban
ha *kint* és *bent* így megfordítható
ha meleg ott van ahol mások fáznak
és vacogva néz ki a bentlakó

2011. december 31.

Ferencz Győző

EGY EL NEM SIETETT ESKÜVŐRE

Menyegzői óda

K. S. és S. I.

Miután, hogy el ne botoljanak, a felnőttkor
Küszöbére érve
Szakítottak egymással – van ennek már
Vagy negyven éve –,
Nekifogtak a szokásos dolgoknak,
És ahogy lennie kell,
Egyikük szinte meg sem nősült,
Már vált is el.

A szűk időbe az a pár pompás gyerek
Alig fért bele,
Attól kezdve úgy élt, vagy inkább bújt,
Mint egy rangrejtett remete.
Vagy ki tudja, hogyan. Ha voltak is nők,
Nem voltak ügyek.
Elintézte magában, választott: szolgálat,
Kutatás és ügyelet.

Csak gyerekkori barátságunk
Sínylette meg talán,
Hogy fiatal éveinkben úgy ránk szakadt
Az időhiány.
Gyógyító találmányaihoz később már
A felsőbb matematika
Világába vonult vissza, de nyilván
Felelős apa,

Vagy még inkább, úgy képzelem, szórakoztató
Nagyobb társ lehetett, ami
Segített a bonyolult, felbomlott családi
Helyzeteket megoldani.
Másikuk bontakozó nőiségét, tapasztaltam én is,
Már kamasz lány
Korában izgatóan áthatotta az anyáskodás
Ösztöne, ami aztán

Több férjre és tőlük született gyerekeire
Sugárzott tovább.
Mellette egy cserép paradicsom is
Biztonságban érezte magát.
Igen, magabiztos derűvel szeretett
Mindent, ami él,
S gondolom, ez előny lehetett
Külvárosi pácienseinél.

De fontosabb ennél, már ami a közvetlen
Következményeket illeti,
Hogy amikor kellett – és kellett –, meg tudta
Önmagát is gyógyítani
Utolsó válása előtt, s bár van onnan is még
Egy nevelhető gyerek,
Szabad lett megint. Persze, hogy ki szabad éppen,
Sosem játszott szerepet,

Éppen ez a lényege viszonyuknak,
Amit talán ideje
Volna nevéen neveznem, ha tudnám,
Hogy minek kellene,
Mert vonakodom azt a szót használni,
Hogy szerelem.
A szerelem hétköznapi értelemben
Egyáltalán nem ilyen.

Vagy mégis? Negyven éven át tartották
Vonzalmukat ébren,
Negyven éven át éltek külön életüket
Állandó készenlétben,
Ha voltak is, és bizonyosan voltak akár
Hosszabb szakaszok,
Amikor óhatatlanul meglazultak
A szálak, valahogy,

A közös pálya miatt is, nem kerülhettek
Annyira távol,
Hogy ne figyelték volna egymást
A szemük sarkából,

Lopva, kíváncsian, hogy a másik egyedül,
 Vagy másvalakivel, mire jut.
 És megnyugtató gondolat lehetett,
 Hogy nem kellett csalódnuk.

Micsoda pofonegyszerű trükk, istenem,
 Milyen remekül kitalálták,
 Hogy így kerül ki az együtt töltött
 Évtizedek csapdáját!
 Családalapítás, pénzkereset, gyereknevelés,
 De legfőképp
 Az ezzel járó kopás, sőt, az elvárható
 Házastársi hűség

Sem kezdte ki felfüggesztett, azonban soha
 Nem lankadó szerelmüket,
 És mire a hormonális forrongások
 Salakja leülepedett,
 És elnyugodtak bennük az iránytalan vagy
 Más irányú vágyak,
 Mivel soha el sem engedték, könnyen újra
 Egymásra találtak.

Megjegyzem, fogalmam sincs, így történt-e,
 Én mindenesetre így
 Illesztettem össze történetük
 Töredékes részleteit.
 De azért szeretném azt hinni,
 Hogy valami van,
 Ha már így kidolgoztam, változatom
 Főbb vonalaiban.

Hiszen úgy néznek most egymásra,
 Olyan meghitten
 És régtől ismerősen, mint akiknek,
 Bármilyen hihetetlen,
 Mégiscsak sikerült bizonyítaniuk
 – Ráadásul kísérletileg –,
 Hogy együtt csinálták végig
 Külön élt életüket.

Most elkezdődött, véget ért, vagy
 Folytatódik valami?
 Ezt bizony, ha akarnám sem
 Tudnám megmondani.
 Ha pedig tudnám, sem akarnám:
 Véletlenül se legyen
 Vége ezzel a dolognak, noha én már a történet
 Befejezéséhez közeledek.

Nekem ugyanis ideje visszavonulnom.
Hisz így is átléptem
Vagy negyven évet. Csak el ne botoljak
Valami kiálló emlékből:
Legjobb gyerekkori barátom
És első iskolai szerelmem
Most lépnek fel először együtt egy nem próbált,
Régi-új szerepben.

Falussy Móric

A KÖSZÖNÉSRŐL

*„Szándékának semmi sodra nem látszott folyni most semerre.”
(Heimito von Doderer: A STRUDLHOF-LÉPCSŐ)*

Úgy tartják, a múzeumőr szellemibb alakváltozata előképének: a durva biztonsági őrnök – hogy rokonságuk egy tőről fakad. Kétségkívül neveltség, ezért is rendkívül vitatott téma, hogy a biztonsági őrnök népes családfája a lomha észjárású, de nagy erejű titánok leszármazottja-e, E. Holyfield érvelése következetesen kitart emellett, vagy azoknak van igaza, akik szerint, és itt elsősorban Caputto említendő, s ez a biblikus értelmezések előjoga, hogy egyenesen Káintól eredeztethető. Egyfajta szintetizáló elmélet Jan Ellenbergé. A svéd múzeumőr álláspontja épp a szerepek átfedését hitelesíti, egymásba mosódását, átmenetét, finom különválását igazolja, miszerint Ádám, a kert, azaz a fizikai világ őrzője, életének bizonyosan keserűbb szakaszában, kézzelfoghatatlan értékek őrévé vált. Irrsigler ezt tovább bonyolítja annyiban, hogy a fogalmi műveletekre, a nyelvben tárgyasult eszmékre, ún. paradicsomi állandók eredetére vonatkoztatja. Ádám tehát kénytelen-kelletlen múzeumőri feladatokat teljesített önnön személyének rejtett rekeszei mellett, még ha ebbéli tevékenységének nyilvánvalóan nem is volt tudatában. Ebben az összefüggésben, ami a kerubokat illeti, a világ hallgatólagosan megbízott biztonsági őreivel azonosíthatók. Ez a titkos kapocs a két foglalkozás között a történeti szemlélet szerint.

Nem céloz az igazságtevés, mivel ezek mítoszok.

Ami biztos, hogy a biztonsági őrnök valami oknál fogva örömeiket lelik a női seggek bámulásában. Nem mintha máshol ne lenne alkalmuk stírólni. Egy hosszú folyosón, négy fal tagolta térben, utána néznek az arra elmenőnek. Komplex módon; nem csak Fülke túsarkának kopogását élvezik, az ismerős hanghatás kedvéért sem mondanának le a látványról, hosszan nyúlik a feszesen domborodó, piros miniszoknyára vetett pillantás, a kanyarig szúrja Fülkének a hátát. Fülke huszonöt éves és adminisztrátor, gyakran panaszkodik nekem, hogy ezek a parasztok, a kollégái, Béla, szemmel tartják minden lépését. Azon a folyosón, melynek felerészben fehérek – felében feketék a kőkockái.

Ha két biztonsági őr találkozik, biztos, hogy ez az egyik kimeríthetetlen beszédtemájuk, munkába lépésük első napjától a legutolsóig. Gyűlöletes alkalom, mikor múzeumőrök és biztonsági őrök reggeli eligazítás alkalmából összegyűlnek: agyalágyult nyugdíjas korúak, csorgó nyálú, házas férfiember, és a nők seggéről értekeznek. Nem mintha előfordult volna valaha is a világtörténelemben, hogy kikezdtek volna egy múzeumőrrel. Éppenséggel egy múzeumőrrel, épp a munkahelyén. Nem ismerek egyetlen ilyen történetet sem. Az Esterházy-könyvritkaságok között biztos, hogy nem akad ilyen. Legenda. Városi legenda, mondom ilyenkor. Jól nyissa ki a fülét, a világtörténelem éppenséggel nem a múzeumőrökről szól, Mészárosom. Pedig minden kiállításon, mióta kiállítás egy kiállítás, ott van a francián csakúgy, mint az angolon, legalább egy darab múzeumőr. Vitathatatlan, ez a valóság. Ott volt száz évvel ezelőtt, és sejtethető, a jövő században is, előre látható, hogy a nappalos szolgálaton túl éjjel, a Múzeumok Éjszakáján is ott lesz.

Egyetlen napomba belefér a múzeum valaha volt és leendő összes munkanapja. Mert minden nap javarészt várakozással telik. Bevárjuk a lentieket, a későket. Késés a múzeumban nem fordulhat elő. Későknek hívják a lassan érkezőket. Múzeumi kollégáimnak tekintélyes hányada öreg és asszony, akik hosszú időre berendezkedtek az alagsorban. Alattuk, a beázott raktárak alatt a Duna felfakadó vízerei. Az alagsorból, melynek plafonját behálózzák a kábelek, különféle vastagságú vezetékek, nyurga gumicsövek, gyapottal szigetelt tömlők, innen, a múzeum beléből, félhomályból, ez a gyomor öklendez bennünket a napvilágra. A kollégák utójának olajozatlanul csikorog a mosolya. A keserűség talajvizében tapicskolnak reggel óta. A megaláztatás pírját morális akadékoskodással hűtik. Azért pletykálnak munkaidő előtt, azért fecsegnek munkaidőben, azért jelentik fel egymást munkaidő után, mert kibírhatatlanul unatkoznak, egész életük lefojtott, egyetlen elmormolt, végeérhetetlen káromkodás. A közvetlen felettesek takarékoskodnak a gesztusokkal, a színekkel a hangjukban, a bennük lévő étellel is épp hogy csak megkínálnak. A legjobban annak örülnének, ha gondolattal irányíthatnának, ha süketek és némák és vakok, ha halottak volnánk, de munkaképesek. Így érzik, de csak annyit mondanak: nem igazság. Minden előző napról ugyanazt. Az igazságot negyed kilenckor először egyenlő arányban osztják szét, ki-ki a maga fejadagjával gazdálkodik, mintha az igazság mindenkié, mindenki jussa volna. Csak aztán csereberélnek vele. Napközben megvonják ettől, más számára kiterjesztik. Háromé több, mint egyé, akkor három az egy ellen, másszor tizenhárom a hárommal szemben. Mintha a másik személye útját állná az igazságnak. Lapos pillantásaik mögött a második ártatlanságnak maszkírozott agresszió lesi áldozatát. Engem nem bánthatnak. A hallgatás falat von körém. A lassan érkezők még kávéat hörpintenek, az utolsó slukkot szívják tüdőre, közben a fátyolos, savanyú füstből az igyekvők már az emeletet rohamozzák. A lépcső torkából érdes nyelvüket nyújtogatják, csápjaikkal körbetapogatnak, a szájukra vennének. A hallgatás az én lovagváram.

Rendeződünk. Ők is várakoznak valamire, talán kevéske fényre, de várakozni jobbara tényleg fölösleges, hiszen amire várunk, máris itt van, úgymint eljön. Az első látogató, nyomában az utolsóval. De előbb, pontban délelőtt fél tízkor, Fájér Szilviát, a muzeológusnőt követjük megbűvölten, nyitáskor utána vonulunk, mi, beosztott teremőrök, udvartartásának apródjai, hogy majd délután hatkor egyetlen hullámmal söpörjön ki bennünket maga előtt. Akkor elé, záráskor meg mögé nem kerülhetünk. Az életben, ott előtte és utána van, de a múzeum pontosan fordítottja az életnek, itt előbb van az utána, később pedig az előtte.

Nem jó megszomorodni, nem jó megöregedni, Mészáros, de azért ennyi szomorúság, ennyi öregség még könnyen szétoszlik a múzeumban. A múzeumban különben is, úgy vettem észre, egész egyszerűen lassabban öregszik az ember. Múzeumban dolgozni annyit tesz, mint kortalanná válni. Éppenséggel meghatározhatatlan korúvá válni. Mindünk megáll az öregedésben, viszont mikor kilép a vasrácsos kapun az utcára, duplán visszakapja; egyszerre az egész napi öregedés, amelyet a múzeum levegője addig konzervál, érintkezve a múzeumon kívüli levegővel, elillan, és néhány perc alatt órákat öregszik az ember.

A Múzeumok Éjszakáját viszont utálok. Be vagyok osztva. Kell az ember. Ilyenkor lehetetlen helyre irányítanak, egy lépcsőfordulóba állok. A körülmények ellenére ki kell alakítanom egy olyan nézőpontot, ahonnan minden szeglet egyaránt látható, holott törvényszerű, hogy néhány dolog eleve takarásban marad. Az én feladatomban pedig, hogy mindent lássak. Annak, hogy a kisgyermekes anyuka, akiről sugárzik egy gyermek önfeledt boldogsága, így csupa báj és kellem, miért nem köszön, ennek egyetlen összetevője van. Tudom, ki az, aki figyelmetlenségéből vét a szabály ellen, kicsoda, akinek az arcára van írva, hogy nem fog köszönni, és ki az, akinek az üdvözlésére minden kétséget kizáróan számíthatok. Mit nyújthatok nekik, egy mosolyt, köszönést, értő szemvillantást. Élő útjelző tábla vagyok, mutatom az utat, amely különben mellettem, a falon ki van táblázva, hogy a második emelet kiállítási terme ez és ez. Hol a táblát nézik, hol engem. De a falon körbefutó kék mintás kárpitot is sokan megsodálják. Egyedüli példány. És helyeslően bólintanak a tábla felé. Sietnek. Ha nem veszik észre – mert sietnek haza, a következő múzeumba –, mivel a tábla nem beszél, hát engem megkérdeznek. Ez az Esterházy-könyvritkaságok gyűjteménye? A táblán, mellettem, a falon, amelynek egyszerű árnyéka vagyok, mozdulatlan meghosszabbítása fejjel, karral és lábbal, ez van kiírva. Igen. Többnyire a táblát nézik. A felirat okosabb. Nem hazudik. Ezért én sem hazudhatok. Nem tévedhetek. Ez az Esterházy-könyvritkaságok gyűjteménye. Bólintok, ez. Nem lep meg semmi, férfira nézek, nő köszön. Elvonulnak előttem, egyik arc olyan, akár a másik. Mindenkit láttam már, de senkit nem ismernék fel.

A főnökökre természetesen ráismerek. Elájulok azon, hogy egy ór olvas, mondja minap Füleki úr. Az Esterházy-könyvritkaságok gyűjteményében kilóg nadrágzsebemből Seneca-kötetem sarka. Jegyezze meg, tilos olvasni egy órnek! A múzeum nem olvasásra való. Persze engem megtévesztett a környezet hatása. Egyik ok. Az egyik ok, hogy könyvek hatására kezdtem olvasni. Napközben nem olvashatok bele, de jó érzés, hogy a zsebemben van. A könyv emlékeztet. Arra az íratlan szabályra is, hogy a feladatomra koncentrálok. Ezért fizetnek. Így munkaidőmben, tulajdonképp fél tíztől fél nyolcig, átlagban kétszázszor jó napot mondok, és csak százötvenhétszer azt, hogy viszontlátásra. Hogy miért van így? Nem magyarázza más, mint a sorsomban közreműködő véletlen. Az ismeretlen plusz-mínusz. Embertelenül sokat köszönök. Örülök, hogyha köszöntenek. Büszke vagyok rájuk. De annak is örülök, hogy nem kell mindenkinek köszönnöm. Berekednék. Belehálnék. Százötven fölött botladozik a nyelvem. *Viszvonlátás*. Hálás vagyok a bunkóknak is. Viszonzom a köszönést. Ők mennek el, ők, a vendégek. Én itthon vagyok. Néha próbálom kiprovokálni, ráköszönök. Vagy rásegítek, addig nézem, amíg rám nem köszön. Ritkán sikerül. Akkor: ritka sikerélmény. Meglepődnek, amikor viszonzom. Szeretek kellemes meglepetést okozni. Ni, ez tud köszönni, hallom. Ez a bunkó. Az ő helyükben én sem köszönnék. Kíméletből.

De mint említettem, meg tudom mondani, ki köszön. Titkos recept. Sok összetevője van. Van, amit nem ismerek fel, és soha nem is fogom megtudni – közrejátszik egy úgy-

nevezett meghatározó nem tudás. Olyan tényező, amely számomra ismeretlen, más számára meg nyilvánvaló. Az, amiről nem tudunk, de hatását kénytelenek vagyunk elszenvadni. Ezért tűnik értelmetlennek. A pillanat, a hangulata, a ruhája, rúzsa, szemöldökíve, azért lehet az aktatáskája árulkodó. A körszakálla tehet róla. Az öreg, alacsony kopaszok köszönnek. A nagydarab fiatal kopaszok nem. A középkorú dús hajúak teljesen kiszámíthatatlanok. Nagyon öreg, szálegyenes, alacsony kopaszok és nagyon öreg, görbe hátú, magas kopaszok megint nem. Ők már csak magukkal vannak elfogalva. Visszafelé számolnak, hogy meddig tart ki az erő, mennyi lépés van még hátra, hozzávetőlegesen: 17 200 vagy csak 200? A feletteseim se köszönnek. Spórolnak velem. A múzeum nehéz anyagi helyzetben van, hallom a főigazgató-helyetttest. Annyit se látnak belőlem, mint egy múzeumi kiállítótárgyból. Talán azt gondolják, süket is vagyok; hogy nem ismerek egy tucatnál több magyar szót. Nehéz, anyagi. Tulajdonképpen az én szótáramból való. Az alapszókincsem. Ezeket a szavakat – szinte kizárólagos tulajdonaimnak érzem – én használom, más alkalomból.

Tárgyakat katalogizálok velük: súly, forma, egyéb jellegzetességek alapján csoportosítom őket – a nehéz anyagitól a könnyű szellemiig – egy leendő ideális kiállítás leíró feliratai számára, mert a múzeum, sajnálatos módon, nem magyaráz meg semmit. Ennek az az oka, hogy a múzeum kiváltképp az érzékeket csiklandozza, elsősorban egyet, szinte vég nélkül egyetlenegy tart folytonos izgalomban. Nem az értelemre hat. Bizony kevés a magyarázó felirat! Szívesen látnék egy olyan kiállítást, ahol nincsenek tárgyak, de kézenfekvő magyarázatok vannak kiállítva, pusztán magyarázatok és a tárgyak helye, más semmi. Tudja, miket, Mészáros? A roppanós almapaprika ízét, a vászon hasadását, az anyatej szagát, az igazságot is... a kérdést viszont nem. A Múzeumok Éjszakáján odajön hozzám valaki, és megkérdezi: merre van a mosdó, a Perzsa kiállítás? Miért itt van, és miért nem máshol? A Perzsa kiállítás, a mosdó. Miért az alagsorban, ha ez a második? Rossz érzés. Csalódást okozok.

Máskor csak a nagyon csúnyák és a nagyon öregek mernek odajönni. Ők hétköznapi délelőtt, mikor alig lézengenek a múzeumban. A magányosak. Rögtön kiszűrnak. Valami semmiséggel, átlátszó ürüggyel közelednek. *Nincs-e melegem, mert órá hőhullámok törnek, mióta bejött ez a nagy meleg, azóta alig bír mozdulni, a vérnyomása: ennyi meg ennyi... és: ennyi meg ennyi gyógyszer szed rá, és a háziorvosa... meg egyáltalán az orvosok, télen meg a fűtésszámla... Magyarország pedig külföldre költözött... a normalitás... ha nem volna az unokája Amerikában, a volt szomszédja Ausztráliában, a normális magyarok, akik borítékokkal, csomagokkal pumpálják fel a nyugdíját... itt csak a félhülyék, az egészen hülyék és az örültek maradnak.* Leültetem a Széchenyiről elnevezett teremben. Mindegy, kihez beszél, csak hallani akarja a hangját, és nem saját magához beszélni. Pár jó szót vár tőlem. Megadom neki. Koldusnak az alamizsna. Vagy még annyit se kér. Megelégszik azzal, ha a termeket bejáró körútjaim végeztével pihentetem rajta a szemem. De legtöbbször, mire visszatérek, már nincs ott. Ezért sem mindegy, hogyan állok, sértődöttségbe zárkózva vagy kedvességben, ugrásra készen, ügyelve a gesztusok mögötti nyelvre.

Minél szebbnek vagy okosabbnak hiszi magát valaki, annál többet megengedhet. Ez persze nem igaz. Nincsenek általános szabályok. Ezt tudom, évekig gyűjtöttem anyagot, dolgoztam rajta. Nincs ilyen. A múzeumpedagógiám, a múzeumtársadalmam, „a múzeum: állam az államban” elvem, kellett idő, míg beláttam, totális kudarc. Mindenfajta absztrakció eleve kizár. Nem emel fel senki. Az alapra gyanakszom, talán az alap rossz. Kiindulópontom az volt, hogy a munkám fontos. Évekig a munkám fontosságának tudatán kérdeztem. Mi ez a fontosság? – kérdeztem, Mészáros, magamtól –, milyen

lehetőségeket rejt, miben merül ki? Úgy gondoltam, munkám alkalmat ad bizonyos osztályozási elvek kidolgozására, tehát kézenfekvő volt bizonyos osztályozási elvek kivitelezése. És megfordítva: bizonyos osztályozási gyakorlatok alkalmasak az elvek visszakövetésére. Nincsenek tökéletesen zárt rendszerek. Nyitott rendszer van. Percalapú létezés, mondom jobb híján, mert a számfogalmaink ehhez elégtelenek. Olyan rendszer, amibe egyszer bejönnek elemek, aztán eltávoznak. Kiürül és feltöltődik. És semmi lényeges nem vész el belőle. Csak annyiban zárt, hogy erre minden pillanatban nem képes. Mert mindig van, aki kimarad, akit sehova sem tudok elhelyezni. Egyetlen kategóriába sem illik. És ez felforgatja a rendszerem. Oda nem illő elem. Nincs ilyen tudomány. Éberség. Kizárólag éberség van. Szolgálati szabályzatunk első pontja. Elgondolkodtató, hogy miféle felkészültség, micsoda filozófia lapul egy szolgálati szabályzat mögött. Őszinte csodálatom Fülekinéé, aki jegyzi ezt a művet, hogy képes volt ilyen mélységes belátásokra. Képes volt rá, annak ellenére, hogy helyesírási hibáktól hemzsegő a direktíva, és hogy róla ez ideig mit gondoltam. Fülekiné egész nap bulvármagazinokon ül, és szépítkeznek. Vörös festékekkel tatarozza a megroggyant építményt, ami az arca. Épp a Blikket olvasta, amikor megemlítettem neki – tiszteletemet tolmácsolva –, hogy nagyszerű munka. Számomra, mondtam, több pontja eligazítást nyújt múzeumi feladataim során csakúgy, mint azon kívül. Elhallgattam előle, mennyi időt áldoztam rá, míg megfontoltam, körülményeket, nüánsokat alaposan mérlegre téve. Azt mondta, menjek a dolgomra, és ne szórakozzam.

Csak kivételek vannak. Naponta átlagban kétszáz kivétel, hétvégén háromszáz is összejön. Nagyobb érdeklődést kiváltó eseményekről nem is beszélve. Politikus csak más politikusokkal együtt jár. És csak akkor, ha vannak körülötte, kamerák, fényképezőgépek, emberek. Kizárólag sajtótájékoztatóra jön, hogy valamely kiemelt fontosságú ügyet bejelentsen. A kőgazdag nem, az kőbunkó, egyébként sem jár múzeumba. Egy-egy idetevédő példány markolássza a nője seggét a Múzeumok Éjszakáján. Kevés dolog van, amit jobban utálok ennél a felhajtásnál, manipulálható csődületnél, akik azt hiszik, kötelező megmutatniuk magukat a sznobéria hivatalos napján. Szórakoznak. Bizonyítani akarnak. Hogy ők is múzeumba járnak, ők, akik évente egyszer eljönnek, mindannyian a múzeumba járó, kultúrafogyasztó, kiművelt emberfők sokaságához tartoznak. Van, aki kedveskedik, még egy múzeumőrrel is udvarolhat. Hiúságuk bocsánatos, nagyon emberi. Van, aki próbál lekenyerezni. Ugye megengedi, hogy behozzam a táskámat? Beteg, megnyomorított lélek, aki fél. Fél mindentől, a hatalomtól, a legkisebbtől is. A legjelentelenebb hatalomnak látszó hatalomtól. Az Állam őretől, a törvény emberétől, akinek hatalmában áll, hogy visszautasítsa. Aki nem engedi be a kapun. Ő a hatalom szemében másodrendű állampolgár, ezért folyamatos megerősítésre van szüksége. Arra, hogy a hatalom, jelen esetben én, igazoljam a létét. Az ittlétét ne utasítsam vissza. Hogyne, hölgyem/uram. Behozhatja. Persze. Nem tilos. Mondom. A hatalom beszél ki belőlem. Itt legfeljebb a raktáros munkatársak lopnak. Nevet nem mondhatok neki, mert a hatalmat szólítja meg. A szervezeti és munkavédelmi szabályzathoz beszél. Nekem munkaköri kötelességem tudni, hogy igen vagy nem. Ezért a szabályzat válaszol. A hatalom beszél ki belőlem. És a legfurcsább, hogy nem hozza be. Inkább lekullog a ruhatárba, a legkritikább esetben hozza be, amit ilyenkor behozhatna.

Még az értelmiségiek köszönnek. Mészáros, ha ilyet lát, olyan érzése van az embernek, debil az illető. Nem a nagyon értelmiségiek, azok, akik számára nyilvánvaló, hogy ők „az értelmiségiek”, és úgy tudják, fel vannak mentve a köszönet alól, hanem inkább azok, akik szeretnék nem tudomásul venni. Nem értelmiségiek lenni. Szeretnék nem

tudni róla. Mert megalázó. Felismerhetők, jellemzőjük a fejforma. A fejformán megülő hajforma. Összetéveszthetetlen. Hajforma alóli kagylós fülforma. A cimpametszetük. Sorolhatnám még a legszembetűnőbbeket. Egészen kis hibájuk van. Egy részleté. Az összehatásé. A ruhaanyag minőségéé. Korszerűtlen. A közkedvelt cipómárkák hiányának hibája. Az ingjükről hiányzik egy gomb. Jelentéktelen szakadás a táskájukon. Ez a szakadtság ordít. Hangosan, szóval csitítják, próbálják lecsendesíteni, de azután is folyton kiabál. Önálló élete van. Óriásira megnő, kiismerhetetlen és irányíthatatlan, mint egy gyerek, vagy mint egy pitbull, amely az ételt adó gazda kezébe harap. A méltóságukból falatozik. Egyáltalán, valami nincs rendben velük. Van valami rendellenes rajtuk. Pótlólagos. Amit a köszönéssel pótolnak. Megkísérlik elfedni a hiányt. A társadalmi pozíció hiánya. A társadalmi pozíció elismerésének hiánya. A társadalmi pozíció elismerésének hiánya és a fizetési kimutatás közötti összefüggés. Egyszóval: szeretethiány. Kik ők? Nem egyetemi tanárok, nem gimnáziumiak, nem is általános iskolaiak, nem segédmunkások, nem kőművesek, sem nem mérnökök, hanem valahol közötté. Látom rajtuk a szájalmat vagy a megvetést, akár dühösek, akár fancsaliak, mégis köszönnek. Szinte mást sem tehetnek. Mindig mindenkinek előre köszönnek. Idehurcolták ezt a lyukat. Ezért végeredményben hálásak. Megköszönik, hogy itt lehettek. Elbúcsúznak. Minden jót kívánnak... Mindig megsajnálom őket.

Általában huzatban állok, mert kell a levegő, vagy hőségben, mert nincs levegő. Elkopik a torkom a köszönetéstől, de ez munkaköri kötelességem. A fejbőlintást, a biccentést is díjazom. A többség azonnal elfordítja a fejét. Köszönés helyet inkább a hozzá legközelebb eső tárgyhoz siklik. Mindjárt belemerül a tárgy szemlélésébe, csak hogy ne kelljen köszönnie. Némaságával tiltakozik jelenlétem ellen. Némasága felfüggeszti készültségem. Némasága csendre int, ne zavarjam meg áhítatát. Ilyenkor kinyílik az arca – mint egy virág –, ilyen, máris védtelen, és leolvasható róla a kifejezés. Aztán figyelmem tárgya észreveszi figyelmem, megfeszül és összezárul. Különös élenken néz vissza. Egyesek meglepettséget színlelnek. Néha azt hiszem, irigykednek rám.

Semmittevő vén szar, ez van a nézésükben. Hallom. Körülbelül pontos leírás, mit gondol, Mészáros? A vén szar címzettje én vagyok. Megértem, hogy zavaró a jelenlétem számukra. Szeretek néha én is egyedül lenni. Nélkülük. Fantáziám egy üres múzeum képe. Azé a múzeumé, amit az első, elhagyott isten követői hátrahagytak, a szertartás tárgyaival, a megszentelt, díszes ligettel és hitük körülkerített helyének középpontjában egy kőből épült templommal. Előttém van az odatévedő idegen elfogódottsága – az első látogatóé –, talán egy barbár katona szögletes arca, egy jámbor-bamba pástor elnyílt szája, ahogy hátrál az eső áztatta faszéndarabok szórványjaival megrakott, a megalvadt áldozati vér mocskától csíkozott oltártól. Fantáziám az üres múzeum. De nélkülük nem lenne értelme. Én sem lehetnék itt.

Felkavarja őket, hogy nem lehetnek kettesben a gyűjteménnyel. Bizalmatlanul méregetik az állam fizetett kukkolóját. A társadalomban nincs bizalom. Ilyen a társadalom. Az állam nem hagy magunkra. A múzeum alkalmazásában lenni annyit tesz, mint megzavarni, tolakodni, pofátlankodni. Állok és nézek. Azért fizetik, hogy itt álljon és nézzen? Igen, uram, azért. Azáltal, hogy naponta órákat állok, mellesleg megtanultam valamit az ülésről. Egyre érzékibb az ülésről alkotott technikám. Fájdalmas gyönyörűség leülni. Úgy ülök le, mintha lazacot ennék. Ezzel szemben a szemem romlott, a nézésem, azt hiszem, valahol megállt a fejlődésben. Nem látok rá tökéletesen a nézésemre. Bizonyos dolgok számára vak vagyok. Mások nézésében kiismerem magam, jól látom, hogy kővel dob meg, de nem kérdezhetem meg tőle: miért nézel így rám? Szabályzatunk

a mérvadó, a látogatót nem szabad megzavarni, semmilyen formában nem szabad a látogatóval önkényesen kapcsolatot teremteni. Akkor szólalhatok meg, ha megszólít. Nem kérhetem számon ezt a nézést, nem védekezhetem ellene, nem kerülhetem ki ezt a nézést. Hogyan békülhetnék veled? Mit tehetnék azért, hogy másként nézz rám? Tudom, szívesen arcul ütne, kupán vágna, pofán cserdítene, felmosatná velem a padlót, az irritáló rongynézéssel, ezzel a ronggyal, ami vagyok, beletörölne valamibe, és még onnan is lerázna, rögtön kitörölne, egy számára sokszorosan hiányos, sokszorosan rosszul létezőt, a teljes tulajdonságokkal bíró létezők sorából, de előbb, igen, előbb kétszer is meggondolná: hozzám érjen-e? Bepiszkítsa a kezét? Tiszta, éjszakai krémekkel ápolt arany karkötős kezét, finom papírokban matató, finom bőroket és finom nőket simító, bőrkormányra lazán tapadó ujjait, a rongyruhámmal, a seszínű bőrómmal, az elviselhetetlenül idegen, csökkent értékű szagommal? Hogy akkor kivel tetesse meg. És mivel senki sincs a közelében, tovább ballag, mert egyedül van. Rosszul végzem a munkám, ha feltűnök. Baj van, ha feltűnősködöm. Mit képzelek? Hívja az igazgatót. Az igazgató nem a főnököm. Ezt sokan nem tudják. Szinte senki nem tudja. Én tudom. Mert kiszervezték. Külsős biztonsági szolgálat. Elvileg a Bitók Kft.-vel szerződtem. Gyakorlatilag Füleki úr egy másik kft.-nél foglalkoztat, a fővállalkozó alvállalkozójánál. A Múzeumok Éjszakáján pedig egy harmadiknál. És így tovább, átlagban havonta máshol. Nehéz volna fejben tartani a kft.-ket, ahol már mind dolgoztam.

Mikor megkérdeztem Füleki urat, hogy nem lesz-e ebből baj, azt válaszolta, mindent lepapíroztak, és rámutatott egy vaskos iratcsomóra. (Innen a „megütközéssel vegyes elképedés”, mely végső soron a könyvekkel összefűz.) Aztán megkérdeztem azt is, hogy nem volna-e egyszerűbb egyet, a valósat bemondanom, amelyikkel szerződtem? Ekkor viszont Füleki úr nem azt felelte: nincs ilyen, hogy valós; kizáró valóságok, egymásnak olykor ellentmondó valóságok, párhuzamos valóságok vannak, melyek keresztül-kasul keverednek, és jó, ha néha metszik egymást, jó, ha néha közös halmazt alkotnak, jó, ha valahol találkoznak, mely válasz jóval egyértelműbb, számomra legalábbis megnyugtatóbb lett volna, mint hogy: köszönjem meg, hogy egyáltalán alkalmaznak. A kezembe adja a szavakat. Zsebembe csúsztatom a cetlit, hogyha munkaügyi ellenőrök jelennek meg, mit mondjak be. Így biztonságosabb. Gazdasági számítások támasztják alá, így olcsóbb. Nincs róla sajtóközlemény. Nem szerepel a hírekben. Belső információ. Akárcsak a látogatókra vonatkozó rendelkezések.

A látogatót kizárólag akkor szólítom meg, ha zavarja a múzeum rendjét, ha tilosban jár, akkor viszont kötelező kezdeményeznem: felszólítom. A tárgyakat például szigorúan tilos megérinteni. Rongálás. Mindegy, ki felügyeli őket. Akárki áll itt, Mészáros, a helyemen, akkor is fel kell szólítania, ha Homérosz állna itt, aki különben kedvencem, a költőm, akinek olyan érdekes élete volt, mint sok-sok kiállítással ezelőtt megtudtam, ha Homérosz, akkor neki kellene azt mondania, hogy tilos a fényképezés, tilos megérinteni a tárgyakat fedő üvegburát, tilos rátámaszkodni lábbal az emelvény szélére... tilos, tilos. Miért? Mert minden, amire az ember ráteszi a kezét – ez különösen érvényes a tárgyakra – bevonódik kosszal. Az emberi kéz baktériumforrás. Az ember maga kifejezetten baktériumtenyésztet, számokkal nem mérhető kórokozók, vírustörzsek – pontos számfogalom híján – milliárdjainak melegágya. Példából tucatnyi van, fogalmunk még sincs arról, mennyire veszélyes. Szóval az ember kezén lévő láthatatlan piszokkal, ezzel a nevenincs piszokkal felsérti, egyszerűen koptatja az anyag mázát. Ráfröccsen a felhámjáról. Minél több kézen megy keresztül egy tárgy – azaz minél népszerűbb –, annál valószínűbb a pusztítás bekövetkezése, minimalizálódik esélye a túlélésre. Az el-

szigetelés tehát a megőrzést szolgálja, mert a használat a rombolással egyenlő. Minél többször használom, annál használhatatlanabb. A kézbevétel vagy műszóval: kisajátítás által, nem tárgyi, emberi mocsok képződik körülötte; az ember lehúzza a tárgy gondolatát is a sárba, saját magához, a maga szintjére. Elemeire bontja a tárgyat, volt-nincs.

Mi tehát a múzeumi tárgy, amely ki van téve efféle veszélynek? A múzeumi tárgy időtlen érték; és ami értékes, azt látványként kínálják fel a szemnek. Nem érinthető. A múlt nem érinthető meg. Bizonyos részeihez a múltnak nem férünk hozzá. Le van lakatolva, be van riasztózva, el van zárva előlünk. Ilyen helyen, mint a múzeum, nem lehet tervezni, holott korábban azt hittem, ha majd a múzeumban dolgozom, a tervezések létrejötteként ideális helyszínén dolgozom. Sajnálatos, mekkora félreértés! A múzeum a történéseken kívül helyez. Mióta múzeumban dolgozom, a múltamon dolgozom, más se történik, mint hogy sokszor, sokféleképpen gondolkodom ugyanarra, és mindig más eredményre jutok. Ilyen helyen azon rágódik az ember: hol rontottam el? 1972-ben rontottam el, amikor eljöttem a gépgyárból, vagy 1974-ben, mikor megmondtam Irénkének, hogy mit gondolok a bütykeiről. Sorról sorra, tárgyszerűen végigveszem, mindent érdemesnek találok a vizsgálatra. Nem érdemes, Mészáros, mondom, nem. Nem érdemes, ha egy Irénke nevű nőből pusztán valószínűtlenül széles lábfejére, valószínűtlenül vastag bokájára és palacsintasütő-formára emlékeztető lábujjaira emlékszem. Irénkéről a bütykei, Irénkéről kizárólag a bütykei jutnak eszembe, és ez a bütyök – nevezzük Irénke formájú bütyöknek – összefoglaló neve annak, amit szerettem, meg amitől, hogy elhamarkodottan-e vagy sem, de megváltam, mert végül is megmondtam neki: irtózom tőle. A gépgyárból pedig a gépszír illatára, erőszakos, orromba furakodó illatára emlékszem, a telep udvarán sarjadó fűre, a kék égre, a kék overalloomra és a mocskos kezemre, amelyre már akkor is úgy néztem, mintha nem az enyém volna, az örökké ugyanolyan hosszúságú nappalos műszakok utáni kézsikálásra: hígító-szappanos, kefével dörzsölős tisztálkodásra, alkartól ujjbegyig. Másnap pedig megint előlről, 1957-ben a Duna-partra, a pesti partról a budai oldal felé kavicsot hajigáló fiúra, a dobás szemmel követhető ívére, és 1987-re, mikor úszómester voltam a Dagálystrandon, nem egészen két évet lehúztam, a feszített, sima víztükörré.

Ami a sarki kifőzde a szegényeknek, az a gazdagoknak a múzeum. Mániám a paradoxon, hogy néha olyan kiállítóhelyről spekulálok, ahol másolatokat állítanak ki, és minden kézbe vehető és összetörhető, és valahogy mégis helyettesíthető. Amit viszont megérintenek, azonnal veszít az értékéből. Ami mindenkié, az senkié. A múzeum a nyilvános elszigetelés eszköze. Erre találták ki. Nem más, mint egy kiállítoszekrény felnagyítása, hatalmas üvegkupola, kőharang, betonbuborék, amely úgy véd, hogy minden oldalról lefed, úgy őriz, hogy lehatárol. Hiszen ami az életből ki- és szerencsés módon ide, a múzeumba kerül, az átlényegül. Az igénybevételtől megkímélve, funkciójától megfosztva, értéknek minősül. Amit itt kiállítanak, az kétségbevonhatatlanul: érték. A múzeumlátogatás: érték-szuggesztívó. Legjelentékenyebb hatása a sugalmazás, mindenkit megszólít, mindenkinek súg valamit, mindenkinek mást súg. Egyéni szempontból: önbizalomerősítő kúra. Vallásilag: szentségimádás. Gazdasági vonatkozásban: hosszú lejáratú befektetés. Közösségileg viszont ez a főcsapás, a hozzá nem értés rácsatlakozása: a nem ismert – alig ismert – elismert konszenzusra. A konszenzus igénylése. Végeredményben kellemes akolmeleg, én így használom, de mai elnevezése: társadalmi kohézió. A tagadás is bele van építve, hogyne. A konszenzus megítélésében a kivétel erősíti a szabályt. Ez a konszenzus aláásásának konszenzusa. Helyet szorít a leplezetlen csodálat az irigységnek. Mondanom sem kell, az érték-

szenstégtől önkívületbe esnek a látogatók, az elragadtatástól hason csúsznának, ha megint csak: nem volna tilos. A vendégkönyvben egymásra lícitálnak a kötelező dicséret és a hevenyészett utálkozás szemérmetlenül dadogó szavai: „álomszerű”, „meseszép”, „felejthetetlen”. Hazugság. A bejegyzésekkel nem az a baj, hogy részrehajlók, esetleg konszenzust áhító naivitást tolmácsolnak, vagy szimplán ostobaságok, a bejegyzések főként hazugak. Mesterkélten azok. Mit is várnánk, mikor a múzeum maga szemfényvesztés. A múzeumban voltaképpen minden hamis, mert minden mesterséges, mesterségesek az érzelmek, mesterségesek a fények, a légszűrő berendezés által kibocsátott, egyetlenesen adagolt hűtött levegő, a kollegiálisan dermedt hangulat, a mesterkélten választékos viselkedés. Mesterkéltek a tárgyak, a költségek, a luxus embereinek fényűző, pökhendi, felhalmozó, kivagyis kultúrája – a kevesek kultúrája, csupa olyasmi, amit soha nem használtak rendeltetészerűen a hétköznapokban. Minden kor írásos kultúrája hazugság. Náluk csak a tárgyi emlékek hazugabbak. Díszek a nagy túlélők. Az orosz-lánkörmös, aranyreliefes pohárhűtő tál. A polgári giccs relikviái: berakásos szekretek, órák, díszöltözetek, tálak, tányérok, ágytakarók, kárpitok, szobrok, cserepek, csészek, vázák, nyergek, főúri viseletek és főúri lőtakarók, festmények. Didó halálát ábrázoló porceláncsészéből inni a reggeli kávé a XVIII. század táján is elég nagy perverzió, és micsoda műélvezet a festett tányér alján, az újat faragó Ámor csupasz fenekéig kanalizálni a levest! Meg az eredeti herendi dísztál, amely a porcelángyár leégését ábrázolja madártávlatból. Mi más, mint saját dicsfényében, a túlélés dicséretében tobzódó örület? Mi ez a mesterien faragott szék, ha nem tárgyi magánvaló, szék, amelyen nem ül soha senki, még csak nem is tapintható.

A múzeum tehát a konszenzus szabályozó erejének indirekt megnyilvánulási formája. Az emberek nem akarnak hinni a szemüknek. Nem akarják elhinni, hogy átverés. Fegyház, ahol megkülönböztető jelzéssel, uniformisba bújtatott fegyőrök terelgetik az érdeklődő szerepében tetszelgő fegyencet a kulturálisnak nevezett javak börtönében. A múzeumlátogatók egy része gyanútlan, fogalma sincs róla, hogy ellenőrizik. Másikuk tüntet azzal, hogy nem veszi tudomásul. És vannak a problémás esetek. Láttam már hiperintelligens látogatót, aki eljátszik ezzel az érzéssel, hol lázad a kiszolgáltatottság ellen, hol hízeleg neki a törődés, hogy érezheti a rabságot, és amint kilép, újra a szabadságot is, tudja jól, addig a foglyom, amíg a múzeum területén belül tartózkodik. Én általában tartom az egészséges három métert. Hosszú ideig kísérleteztem a távolsággal, nyolcra indultam, és szép lassacskán beoptam magamnak ezt a hármat, mondhatni kicentiztem ezt a három métert, ami még egyáltalán nem feltűnő, mellesleg sok konfliktust, kényelmetlen lelepleződést előztem meg azáltal, hogy csak a szemem van rajtuk.

Muszáj szerepben maradni. Én is úgy teszek, mintha játék volna, másképp volna, mintha egy múzeumőr volnék a sok múzeumőr közül, aki a kiállítási tárgyak biztonságáért felelős. A látszat felett őröködöm. A látszatot felügyelem, a látszatot gondozom, a látszattól gyomlálom ki a feltűnőt, a fonákot, az irreálist. Ez az, ami óvatosságra int a saját kijelentéseimmel szemben, és újragondolásra treníroz. Ez a munka elültette bennem a kételyt, de felvértezett a látszattal szemben, ilyenformán elmélyítette a gondolkodásom. Volt idő persze, hogy négyszögletes múzeumfilozófiám a totális idegösszeomlás szélére sodort. Durva vonala összelapított, tapintható élével a húsomba vágott. Végül megmenekültem, beláttam, hogy ez nincs így, ez az én képzeletem terméke, úgy van, hogy nincs sehol másutt. A szabályrendszert duplikáltam. Egész egyszerűen létrehoztam az eredetivel formájában megegyező másolatot, azonban korántsem méretará-

nyosat. Arányaiban torzítottam el. Hiába hiszem, hogy sokat tudok a múzeumról, vagy ha másról nem, hát a magamban lévő múzeumról, mikor nem tudok semmit – semmi biztosat, valószínűt tudok, meg szokáson alapulót, múzeumsejtelmet. A múzeumhitemmel tapogatók körbe. A múzeumhitem nyilvánva a múzeumlátványom. Ezért bizonyos dolgok iránt vak vagyok.

Nekem például tilos azokat megérinteni, akik a tilosat megérintenék. A mobilom fel van töltve. Kötelességem. Mobilon értesítem a múzeum fegyveres biztonsági szolgálatát. Az egy másik külsős cég. Aztán hívom: Füleki urat, Fülekiné Marikát, Mozsár urat, akik a múzeum biztonsági hierarchiájának háromfejű felelősei. Ebben a sorrendben, mert egy szabványszerű eljárásban is megjelenik a dolgok logikája. Ők lefoghatják. Önvédelemből. Értesítik a rendőrséget, jegyzőkönyvet vesznek fel, amelyben tanúskodom. Ilyesmi mással már megesett, de velem még soha nem fordult elő, mindenesetre készülni kell rá. Ezerszer megfordult a fejemben, hogyan tartóztatok fel egy nyugdíjas kínai turistacsoportot. De Magyarországon szerencsére úgy van – esetek igazolják –, hogy csak a magyarok lopnak. Ellenük viszont nincs mit tenni. Tőlük nagyon nem kell tartani, mert magyarok csak elvétele, ha betévednek. Többségében nők. Összegyűlnek a vasárnapi ebéd utáni tereferére. A külföldiek viszont hazajárnak a múzeumba, mondhatni a múzeum a második természetük, számukra múzeumba járni annyi, mint természetbe járni, saját természetük természetes állapotába járni, arroganciájuk, fölényük otthonos terepe, épp ezért legtöbbjük alkalmatlan látogatónak. Nincs szeme. Szemlélete. Végigvágta a gyűjteményen, mintha lóversenypálya volna, és díj várná a végén. Ugyanakkor, könnyen belátható, igazuk van, nincs olyan múzeumunk, ami érdeklődésükre joggal tarthatna számot, harmadvonalbeli magyar mesterek utánezatai, a külföldi aukciók harmadvonalbeli szerzeményeivel, felértékelt gicccsel, a francia, német művészet száz-kétszáz évvel ezelőtti harmadvonalából.

Tilalomra intő példa, múzeumpéldáim egyike a görög lány esete. Régebben történt, akkor, amikor a múzeumhoz kerültem, amikor még a múzeumhoz tartoztunk. Megvaló, nehéz egy ilyen tárgyban megnyilvánulni, érdek nélkül, tetszés szerint, rég kihagyó hangulatom messze ható, utolsó taktusaira, alig-rezgezzámaira fülelni, ellenőrzésképpen. Aztán meg, utóénekelve hangulatkottám jegyeit, ebből az ügyből következően, mely számomra, jellegénél fogva elsősorban: figyelmeztetés, időben mégis, előre következtetni, egy olyan időbe, amelyben egy ilyen súlyú szituáció szorítása már nem szorítás. E végzetes öleléséből kibontakozni, mintegy hátrébb tessékélni, kivonni magunkból, amibe amúgy bele vagyunk vonódva. Az eset tanúságának fogyasztásából, kopásának előrehaladott állapotából kikukkantani, ez, akárha fejet víz alá nyomná az erősebb, és a fej többé nem fej, kopoltyú volna, kopoltyú, amelynek a vízfelszíni levegővétel, az oxigénfelvétel szokásos volta szokatlan, lehetetlen. Mintha egyenesen arra születünk volna, hogy rövid úton megszabaduljunk cselekvéseink terhes felelősségétől. Szabadulás a józan észről.

Egyetemista volt, azt hiszem, görög szakos. Görög szakos lehetett, mert egyszerűen olyan görögös volt mindene, mint a vörös alapon fekete alakos vázaképeken. Hosszú, erős lábakon állt, oszlopokon, igen, és széles csípője volt, felsőtestének aprólékosan kidolgozott formája, mellének elágazó halma szinte elvékonyult emellett, csupán a haj sűrűje, fojtott lobogása csempészte vissza a szimmetriát. Ében, dús, fekete, vastag szálú haja a lapockáját verdeste, amikor lófarokban hátrafogta, máskor előlről keretezte a sovány, de kerekded arcocskában a bámulatosan nagy, sötét, égő szembogarat. A sze-

met, amivel kérdezni meg kérni tudott. Olyan szépen beszéltek hozzá a látogatók is, mert többségük inkább őt csodálta meg, mint a görög művészet remekeit.

Gyakran ügyeltünk együtt. Összecsengett a beosztásunk. Egymástól egy teremnyire: a festmények termétől a szobrok terméig, egymástól nagyjából harmincöt évnnyire. A diáklány, amikor nem volt a teremben látogató, elővette könyvét, lábát illedelmesen maga alá húzta, fel se nézve ült, és olvasott. Egy szép férfit ez a munka megaláz, de egy csúnyának éke, hogy ilyen társaságba keveredett. Egy öregnek meg aztán teljesen mindegy. Se nem szép, se nem csúnya, és férfinak sem igen nevezhető.

Nem jó megöregedni, mondom, Mészáros. Míg hajdan az öregség járuléka a bölcsesség volt, ma öregnek lenni a tehetetlenséggel egyenlő. A józan ész kapitulációja. A megélt kor egykor a túlélőt dicsérte. Ma, ha körülnézünk, csupa túlélőt látunk, minden lyukból egy-egy túlélő vánszorog elő, elárasztanak bennünket ezek a túlélők, senki nem kíváncsi rájuk, ha tömegesen reprodukálható a túléléstechnika, akkor ennyi nyomorékságra, fehér lobogóra, halálemlekedtetőre, túrheterlen halálközeli élményre nincs szükség, tartásuk meg maguknak, nincs annyi részvét, amennyi e képtelenül bonyolult látványra, amilyen az öregség elviselhetetlen látványa, összpontosulna. Sok az idős, kevés a fiatal: megfordult tehát a tendencia, mert megfordult a népességárány. Így minden túlélő az öregség elleni vádirat élő bizonyítéka, így minden fiatal az öregség élő cáfolata. A fiatalság közlemény arról, hogy van ellenszer. Az öregség pedig tudósítás, hogy vannak, akik elfelejtik bevenni. Az ember vétkes, mert engedte, hogy észrevétlenül megtörténjen vele az, hogy már nem fiatal. Ma az öregség az életenergiák elapadásának szégyenteljes-nyilvános színrevitele. Az öregség bevallott gyengeség. El nem titkolható rossz tulajdonság. Aki megöregedett, nem vigyázott eléggé magára. Ebből következően a nevetség forrása. Az öregség is – Mészáros is – vegytiszta impotencia. Ebből következően vegytiszta szerencsétlenség. Megvétni jövátéhetetlen. Hiába gondolok magamra úgy, mint egy hírvivőre, fiatalember, aki halaszthatatlan ügy álcája alatt lépi meg azt a távolságot, ami két természet elválaszt, ha ez a fiatalember: öreg. Ráncos külsejével legközelebb a halálához lehet. Nekem halasztható ügyeim vannak. A hátralékhoz képest elenyésző haladék. De hát ismerjük egy úgynevezett fiatalember kérlelhetetlenségét egy öreg arcának gúnyos, lekicsinylő szájbiggyesztése mögött. A küszöbíg tétováztam. Haja kettéválasztva zuhant alá, a mögötte lévő tükör meztelen tarkóját mutatta.

Visszatartó erő, hogy betartsam a vonatkozó szabályokat, munkaadóim elvárásait: ne akadékoskodjam, ne tüszögjek, ne menjek táppénzre, ne vakarózzam, ne vágjam zsebre a kezem, ne dohányozzam, ne késsem, ne aludjak, ne üljek, és főleg: ne beszéljek! A beszédre vonatkozó tilalom a tilalmak közül a legsúlyosabb következményű. Azt választottam tehát, hogy előjátszom neki. Sarkon fordulok. Mert hiába is beszélne, Mészáros. Mint aki a vitrintükörrel felel. Hangját elnyeli a szilánkosan fénylő üveglap, elnyeli, vagy félresiklik – nem érdekes egyebekben, úgysem párállik –, nem hatol át rajta, hová is hatolna, mikor azon túl csak egy újabb csillámló üvegfelület. A hallgatásról viszont egyelőre nem rendelkeztek. Ahogy a némák kifejezésében, épp jelnyelvük korlátozottsága folytán, van valami többlet, a szemek állásának, sugarának, színének és visszájának beszédessége – a fej egészének kísérő mozgása, e durva aláfestés: igenlés vagy tagadás ellenére – a szemek nyugalma, kérdésbiztonsága, feleletbiztonsága. Gondoltam, ezzel eljátszom.

Fel-alá róttam a köröket azzal a célzattal, hogy elmutogassam neki, azzal, ahogyan fel-alá sétálok, és megrajzolom a köreimet – előbb kis befejezetlen köröket, félköröcs-

két, aztán nagyobbacska oválisokat írok le –, igaz, hogy szabályoknak engedek, és korlátokba ütközöm, mint a kör külső gyűrűjén, de egyúttal korlátokat kerülök ki e gyűrű befelé táguló sugarán, mely korlátok láthatatlanok; összességében korlátozzák ugyan tevékenységem, a gondolkodásom határok közé szorítják, ahogy a körző szára kimérte, de a szabályok mögé nézve beláthatatlan terület marad szabadon a képzelet számára.

Egy múzeumlátogató nagy zajjal jár. Jelenlétének fényképkattintással, recsegéssel, ropogással ad hangszólyt, minden egyes lépésére felnyög a múzeum, amely ilyenkor csupa fájdalom. Ezzel szemben Mozsár úr suhan, a föld fölött iramlík. Később, amennyire ki tudtam venni a szomszédból, mert egy teremőr hangja alig hallható, a lány azzal védekezett, azért olvas, mert a múzeum közművelődési intézmény. Füleki úr, Mozsár úr kivehetetlen mormogásával kórusban úgy érvelt ordítva, hogy a múzeum munkahely. Egyébként is jellemző Füleki úrra, hogy az igazságot inkább elsikoltja, a hang emelkedése nála a meggyőzés eszköze. Lelke nyílt tengerén valahol mindig háborog a víz. Fel kell zárkóznia Mozsár úr mögé, ellensúlyoznia kell a dörmögést. A lányt természetesen kirúgták. Hogy jogos volt-e, kétséges, mert itt kétféle törvény ütközött. Nem tudom, mi történt vele azóta, de a munkahelyváltás ilyen korban kis halál. Túlélhető.

Múzeumtémám tekintetében rövid lejárátú, felettebb esetleges közjátékocská volt, amely a múzeum lelkületéhez tevélegesen nem adott hozzá – el sem vehetett. Ezalatt a múzeum tárgyainak épsége, a múzeumgondolat épsége, a múzeumépület épsége mit sem változott. A helyemen maradtam én is, tekintetemmel befogva a megkétszereződött, ideiglenesen üresen maradt távlatot. Az állandóságnál nincs nagyobb megnyugvás, nincs nagyobb kétségbeesés, nincs nagyobb kísértés. A szabályok betartásának árnyékában, évtizedes finomhangolások, módosulások nyomán, mi sem hívogatóbb, mint egy még kitartóbb állandóság, az állandóság idealitásához képest a következő, a legközelebbi állandóságmorzsa, állandóságillúzió, az állandóságnélküliség számára fenntartott újabb állandó. Hogy valónk legmélyebb bugyrához hasonljunk, menekülünk egy állandósított eszmenélküliségbe. Hasonlítani akarunk a mozdulatlanhoz.

Ezért ha megkérdezné, mióta dolgozom itt, egy napja, tíz éve, igazán nem tudom. Rendkívüli erőfeszítés egyetlen kérdéshez egyetlen választ célba juttatni; mivel az egyetlen kérdésre jutó válaszok száma több, mint egy. És mivel több a válasz, egy kérdésen túl más kérdésekre adott válaszokat is fogadok; olyanokat, amelyek – szándékom ellenére – megelőzik a kérdést. Vagy amelyekre – szándékom szerint – nem kérdeztem. Ha tehát kérdezek magamtól valamit – előfordulhat, Mészáros, előfordulhat –, nagyon is lehetséges, hogy a válasszal épp egy másik kérdésre felelek, fel nem tett kérdések feleleteivel felelek.

Őr vagyok, őrszem. A semmibe nézek. Miért hazudnék? Bármire gondolhatok, de inkább nem gondolok semmire, holott a semmi elgondolása teljesíthetetlen, lehetetlen vállalkozás; akárcsak a kérdések következménye: kérdéses, hogy egy gondolat egyáltalán végiggondolható-e. Mindenesetre terhes. Ami tőlem telt ez idő alatt, már mindent megtettem, legalább egyszer. Munkám ezért javarészt várakozással telik. Más talán azt hinné, mereven a parkettát bámulom, de ahol a parketta van, én nem látok ott semmit. Régóta nem látom. A semmit nézem, mindannyiunk semmijét nézem. A nagy közös semmit, amiben külön-külön osztozunk, amibe mindenki egyénileg tekint bele, a saját körén belül lévő semmibe. A tárgyak idejét követem, versenyt nézek a kiállítási tárgyakkal. Pillanatokra én nyerek. Én is.

Ma is, mint minden alkalommal, mielőtt hazamennék, zárás előtt még körbenézek. Székre akasztom a nyakba való múzeumőri kártyámat. Rendszerint előre elképze-

lem. Tegnap elképzelttem, és, íme, úgy van pontról pontra, én volnék az utolsó látogató. A becsomagolt időpillanatokból kibontakozva előáll a jelen. Ez hívja elő az első érzést: a megnyugvást. Biztonságot ad. Sorra látogatom, egyesével szemügyre veszem a tárgyakat, és elköszönök tőlük. Hozzájuk képest én vagyok, aki elmegy, a vendég. Nem válaszolnak. Itthon vannak.

Óhatatlan, hogy vannak elfogultságaim, ahol több időt eltöltök, ügyeletes kedvenceim, attól függően, melyik termet járom végig. A félhomályos Esterházy-teremben, a díszes lótarakó mértani közepén felszikkasztó spanyol napmotívum, amellyel szeretek pontosan szemben elhelyezkedni, hogy telibe találjon ez az egyetlen szem. Általában hozzájuk igazítom a léptemet, de a legjobb, ami történhet, hogy egy nagyon egyszerű vonás szembeötlik, eltántorít, és valami egyszeri és megismételhetetlen adódik. Így észrevétlenségükből, amiben eddig rejtőztek, hirtelen kiviláglanak teljes pompájukban a színek. A zavartalanság helyére a második, az önfelelt gyönyörűség kéredzkedik, mert mindegyikük káprázat, minden szín külön örömforrás. Egyik vitrinben a lila mangán tükröződik, másikban az achát, az alabástrom, aztán a metszett, lapra csiszolt rubinüveg. Egymásba nyíló, folyékony színkavalkád. Ennyi káprázat más szemének kibírhatatlan vagy talán érdektelen; apróság, mint az utolsó vitrinben, a reszelt márványlapokból préselt hóvirággal. Mészáros Béla Hóvirág.

Most látom így utoljára őket, mert a következő érzés a riadtságé. Felnézek, és mire visszavezethetném hozzájuk a pillantásom, már nem találok vissza. Belém hasít a jeges rémület, hogy nem voltam a helyemen. A terem bejáratánál, az üres szék mellett ott áll a látogató.

Bojtár Endre

„ALUDJ”, ÉDES ÖREGEM

Stoll Béla, 1928–2011

A textológia egyetemi segédkönyvének – ami tulajdonképpen csupán egy vékonyka, ötvenhat lapos füzet – végső tanulságaként Stoll (1987: 51.) Babitsot idézi: „Az irodalmi kritikát elsősorban a művek jelességei érdeklik; ezek a pozitívumok; mennél jobb valamely mű, annál többet lehet beszélni róla; ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképp van a kiadás filológiai munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság: sokszor szinte negatív valami; szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogózat a szónak. Ilyen műmunka úgy legjobb talán, mint az asszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla.”

A kulcsszó a *hibátlanság*. A textológus Stoll Béla hibátlan életművet hozott létre, s amennyire egy mégoly baráti kívülálló – s elsősorban munkáiból – megítélheti, hibátlan életet élt. Amikor az utolsó pár hétben teste annyi hibát vétett, hogy nemhogy dolgozni, nemhogy zongorázni vagy kedves népdalait furulyázni, de az utcára kimenni, járni sem hagyta, nemcsak a fájdalom, hanem e kényszerű tétlenség, haszontalanság miatt kérdezte-kérte többször is feleségét, Kovács Ilonkát: „Nem tudnál agyonverni?”

„A szövegkritikus tevékenységének lényege: hibák keresése.” (Stoll 1987: 6.) Aki ezt főfogalmozásban, egy egész hosszú életen keresztül űzi, az vagy megutálja a világot, vagy elnéző jóindulattal, a szelídtől a kötözködőig terjedő iróniával fogja szemlélni. Stoll az utóbbit tette. Az efféle magatartásnak van azonban egy alapkövetelménye: nem szabad sokat és nagyot akarni, nem szabad ambiciózusnak s így irigynek sem lenni.¹ (S nem árt egy kis filozofiaság sem: az írástudók túlnyomó többsége sokkal szívesebben olvas, mint ír.) Stoll sem akart soha túlterjeszkedni a maga textológusi határain, soha nem akart rangot, hivatalt, s igazából csak az e tekintetben hozzá hasonlókat becsülte – persze őket sem fenntartások nélkül: Gerézdi Rabánt (1914–1968), Martinkó Andrászt (1912–1989), Kiss Józsefet (1923–1992), Oltványi Ambrust (1932–1983) vagy Szőke Györgyöt (1935–2009), hogy csak a nála korábban eltávozottakat említsem. (Annak illusztrálására, hogy még barátai sem voltak védettek nyilaitól, egy fél mondat Kiss József születésnapjára írt köszöntőjéből, a breznyszevi pangás kellős közepéből: „*elsősorban az ő titkári tevékenységének az eredménye, hogy az Intézet szakszervezeti munkájának immár városszerete is jó híre van*”. – Stoll 1983: 583.) Ugyanakkor eltérő adagban (talán még Stollban a legkevésbé), de mindegyikükben volt valami távolságtartó ridegség, az ironikus felül-emelkedettségéből adódó kíméletlen közöny.

Ez a hétköznapi normális csörtetőktől elütő emberfajta persze könnyen kerül a különc csodabogár hírébe. Stollt is hallottam úgy emlegetni: „futóbolond”, „játsszotta a hülyét, aztán úgy maradt”. Sok mindenben valóban emlékeztetett az orosz *jurogyivij* alakjára, annak egy európaiasan lágyabb, racionálisabb és életközelibb változatára. A leginkább még szent őrülnék fordítható szó olyan – az orosz kultúrában legalább a XV. század óta jelen lévő – személyt jelöl, aki képes meglátni mindazt, amit a köznapi ember nem is sejt. Tudását azonban szándékolatlan ellentmondásos módon, ironikus-rejtjelezett formában tárja a világ elé. A gyermekien ártatlant vagy éppen a bolondot játssza, anarchista és individualista, gúnyt űz a konvenciókból, miközben mindig a gonosz, az igazságtalanság leleplezésén fáradozik. Stollnak persze nem volt „missziója”, nem voltak illúziói munkája társadalomformáló hatását illetően: „*Kiss Jóskaival sokat töprengtünk a 60-as, 70-es években azon, a bibliográfiái folyosót fel-alá rőva, hogy mi, textológusok (általános munkabeszüntetéssel) mennyi idő alatt kényszeríthetnénk térdre a kormányt. Először a sarki zöldségesnek tűnne föl, hogy a Vajda János-publicisztika 13. kötete késik. Egy rendőrtiszt dühösen követelné, hogy az 1660-as évek költészete hozzáférhetővé váljék. A felháborodás egyre nagyobb lenne, a kormány lemondana, új választásokat írnának ki*.” (Stoll 2004: 51.)

Stoll egy ízben (JA 2005/III: 90.) „*városi bunkó*”-nak titulálja magát, nyilván azért, mert noha falun, Ecseren született, tizennégy éves korától kezdve Budapesten lakott. Gimnáziumba az Attila utcai Werbőczybe járt, ahonnan csupán az ő nemzedékéből is sok jeles férfiú került ki (Bodnár 2008: 10.): a művészettörténész Németh Lajos (1929–1991), a grafikus Kass János (1927–2010), az irodalomtörténész Tamás Attila (1930) s életének egyik főszereplője, Klaniczay Tibor (1923–1992), aki a gimnáziumhoz kapcsolódó cserkészcsapatban volt (Göncz Árpád mellett) Stoll őrsvezetője. Klaniczay ismeretségük kezdete óta felettese volt, főnök, vagy ahogy Stoll gúnyosan hívta *ezeket*: góré.² Ő volt az, aki Stollt első munkahelyéről, az Országos Széchényi Könyvtár keszthelyi részlegéből 1953-ban felhozatta Pestre az MTA Irodalomtörténeti (Irodalomtudományi) Intézet jogelődjébe, az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központba, hogy aztán az 1955–56-ban alapított Intézetben is végig főnöke maradjon, előbb mint osztályvezetője, majd igazgatója. Felemás viszonyban voltak. Kölcsönösen nagyra becsülték egymást, de tar-

tottak is egymástól: Stoll Klaniczay szigorától, Klaniczay pedig Stoll elnémíthatatlan, fullánkös nyelvétől. Ennek következtében egész életükben – erre nincs enyhébb kifejezés – baszogatták egymást. Nagyon nem szeretett apja helyett bizonyos vonatkozásban Klaniczay lett Stoll apja, akinek tudományos pályáját tulajdonképpen köszönheti, akitől nem csak a régi magyar irodalom európai kontextusban való szemléletét tanulta meg, de akivel közösen jegyeznek két rövid írást a SPENÓT (A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE) 1. és 2. kötetében, valamint a RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA (RMKT) első három kötetének szövegkiadását, s akinek a maga könyörtelen igényességével néha-néha sikerült még írásra is kényszeríteni az inkább csak olvasni vágyó Stollt. Ugyanakkor Stolltól távol állt Klaniczay machiavellizmusa, s persze hülyeségnek tartotta a marxista irodalomtudomány megteremtésére tett erőfeszítéseit is. (Az akadémikusi stallumért erőteljesen pedálozó Tolnai Gábor – 1961: 2. – egy félig titkos jelentésében azt írta, hogy Stoll „*még csak kísérletet sem tesz a marxista elemzésre*”). Jellemző, hogy összes műveiben egyetlen hely van (Stoll 1958: 175.), ahol „klasszikust”, Lenint idéz – az idézetet Klaniczaytól átvéve. Ellenállása olykor gyermeteg formákat öltött. 1971-ben a „régimagyarosok” Sopronban tartották többnapos vándorgyűlésüket, amin Klaniczay az intézetiek számára kötelezővé tette a részvételt. Stoll meg is jelent az első nap reggelén a helyszínen, ám nem ment be az ülésterembe, hanem durcásan kiült az előcsarnokba, mondván, hogy a parancs érvénye csak idáig terjedt. (Soha többé nem kellett vándorgyűlnie.) Amiért azonban a leginkább lesajnálta „*mindnyájunk mesterét*” (Stoll 2004: 50.), az annak irodalom iránti – egyébként bevallott – érzéketlensége volt, az, hogy Klaniczay egy könyvet nem az esztétikai élvezet forrásának tartott, hanem a magyar kultúrtörténet – irodalmi értékétől majdhogynem függetlenül – megmentendő dokumentumának. Csörtéiket főként a Rebakucs (Reneszánsz és Barokk Kutató Csoport) szerda délután 3-kor kezdődő többórás értekezletein vívták, az Intézetben. A Klaniczay által 1970-ben életre hívott és mindmáig tartott (a magamfajta tisztos távolból, iszonyodva szemlélő számára az egymás elleni acsarkodás és intrikák vitélő oskolájának tűnő) rituális értekezleteknek mindjárt az első percében – mintha csak kedves József Attilája egyik verscímének („ALUDJ”) felszólítását akarná követni – édes öregem (ahogy jó embereit szólította kedélyesen) Stoll tüntetően elaludt (vagy legalábbis úgy tett, mintha aludna), s aztán mintegy álmából (vagy ahogy sírbeszédében Ács Pál – 2011: 2. – találóan megfogalmazta: „*esztétikai szendergéséből*”) felriasztva eresztett meg egy-egy vitriolos megjegyzést. Ez annyira belerögzült, hogy évek múltán, nyugdíjasként, amikor már nem kellett Rebakucs-értekezletekre járnia, bárhol volt is, szerda délután 3-kor, ahogy a Pavlov kutyájának a nyálát csurgatni, úgy neki bóbiskolnia kellett. Szerencsés véletlen folytán ránk maradt a Rebakucs hangulatának szeniális megörökítése, egy magánhasználatra szánt jegyzőkönyv Stoll tollából, amely így fejeződik be:

„*Hát én azt hiszem, hogy lassan mennünk kell – mondja Klaniczay.*

Csak tudnám, hova.” (Székely 2008: 79.)

„Már gimnazistaként bekapcsolódott az antifasiszta ellenállásba” – kerekedhetett volna vörös glória Stoll feje fölé még úgy negyedszázaddal ezelőtt is. Pedig hát ő tényleg. Amint egyetlen rövid visszaemlékező írásában szégyenlősen elmeséli: hogy elkerülje a besorozást leventének és az evvel járó Nyugatra hurcolást, 1944 őszén néhány cserkészársával együtt beállt a Kisegítő Karhatalmi Zászlóaljba, s a lerombolt fővárosban sebesülteket mentett. „*Mennyit cipeltem én, úristen, az ostrom alatt és után! Cipeltem sebesült magyar katonákat napokon át a Sziklakórházba [...] Cipeltem Gyurkovics Máriát a Naphegy utcából a János kórházba, a férj, Forrai Miklós által összetoborzott önkéntes csapatral. Milyen*

nehéz volt a művésznől!” (Stoll 2000: 13.) A „nemzeti ellenállásban és az antifasiszta mozgalomban való részvételéért” 1995-ben Horn Gyula miniszterelnök emléklapot adományozott neki, ami – cserébe a sok emelgetésért – talán segített pár forinttal megemelni a nyugdíját.

1944 novemberében majdnem a Dunába fulladt, amikor kajakjával az ideiglenes pontonhídnak, a „Mancinak” ütközve vízbe fordult. Ezt egy olvasói leveléből tudjuk, amelyet Stoll nem azért küldött be a *Népszabadság*ba, hogy az egykori „őrült kamasz” kalandját elmesélje, hanem azért, hogy pontosan rögzítsen egy adatot: „*Semmiféle rokonszenvet nem érzek a fővárosunk pusztulását okozó német náci hadsereg iránt, de tény, hogy az első ideiglenes hidat az 1944. november 4-én felrobbantott, fél Margit hídtól északra a németek állították föl.*” (Stoll 2009: 13.)

A budapesti egyetemre, magyar–olasz szakra iratkozott be, s 1950-ben magyar és a közben fölvelt könyvtár szakból kapott diplomát, olaszból végül nem: nem akart tanár szakosként kötelezően hospitálni, mint ahogy később is irtózott mindenfajta nyilvános szerepléstől. Az olasz kultúrával azonban egy életre elkötelezte magát: olaszul még beszélni is jól beszélt (habár mint minden idegen nyelven, azon is utált), s ami a legfontosabb, élete végéig mindennap legalább félórát olvasott. Nemcsak a klasszikusokat (kedvenc szerzője Primo Levi volt), hanem a legújabb kortársakat is. „Csak úgy, élvezetből”; mint ahogy gyerekkorától kezdve rengeteget olvasott „csak úgy, élvezetből”, többek között másik kedvencét, Kafkát – eredetiben. Noha mint a neve elárulja (Stoll = vasból készült, ív alakú, a nyersbőr kiképzésekor használt szerszám), sváb származék volt, az irodalmi németet úgy kellett megtanulnia. Ezen kívül munkaköri kötelességként jól olvasott latinul, franciául, és silabizált angolul, (ó)görögül. Orosztudása, pontosabban nem tudása legendássá vált. 1956 után a kandidátusi fokozat megszerzésének követelményeül írták elő, hogy a jelölt levizgázzon oroszról. Amire Stoll nem volt hajlandó, mondván, hogy a régi magyar irodalom szakterületén nincs szükség az oroszra. (Ami igaz is volt, meg nem is. Stoll, aki természetesen semmiféle ellenérzést nem táplált az orosz nyelv iránt, később megtanult oroszul, hogy eredetiben olvashassa például B. V. Tomasevszkij vagy D. Sz. Lihacsev kiváló textológiamonográfiáit.) De hosszú évekig hasztalan könyörögtek neki, avval győzködván, hogy a vizsga merő formalitás, s még a cirill betűket sem kell ismerni hozzá – Stoll megmakacsolta magát, s a néma polgári engedetlenséget szegezte szembe „a szovjet megszállással”, pontosabban a magyar Tudományos Minőség Bizottság szolgálékúságával, vállalva a tudományos fokozatnélküliség hátrányait, sőt veszélyeit. Így történt, hogy a magyar szövegkiadás akkor már első számú szaktekintélye hosszas rábeszélésre, s csak ötvennyolc éves korában, 1986-ban lett kandidátus, amikor már annyira szétporladt a rendszer, hogy nevetséges lett volna tovább engedetlenkedni: jóformán nem volt minek. Mindenesetre Stoll kedvtelve mesélgette a hasonló cipőben járó idős művészettörténész, Genthon István esetét, aki amikor a jóindulatú vizsgáztató azt a könnyű mentőkérdést tette fel neki, hogy „mi a könyve többes szám alanyesete?”, kissé ingerülten azt válaszolta: „knyasgem”.

Disszertációja (az említett textológiai „*kézifüzet*”) már 1975-ben készen állt, s egy, az Irodalomelméleti Osztály által tervezett tanulmánykötetben a textológia elméletét tárgyalta volna. A kötet azonban hosszú évekig nem kapott zöld utat, többek között azért, mert fektették „az elvtársak”, ezért Klanciczay, aki sejtett valamit, Stoll ideológiai szempontból ártatlan tanulmányát a szerző megkérdése nélkül visszavette, majd

1984-ben beadatta kandidátusi disszertációnak, s 1987-ben sikerült megjelentetnie is. Klaniczaynak végül is igaza lett, hisz az élenjáró marxista tudósokkal közben alaposan feljavított tanulmánykötet – Az IRODALOMTÖRTÉNET ELMÉLETE, I–II – csak két évvel később, 1989-ben láthatott napvilágot.

Stoll disszertációja egy nyúlfarknyi elméleti bevezetőből és sok-sok példával alátámasztott hasznos szövegkiadási tanácsból áll. Alapját a *lectio difficilior* (= két szövegváltozat közül általában a kevésbé banálisat, a nehezebben érthetőt kell választani) ismert textológusi törvényének elméleti tétellé transzponálása képezte. (= Irodalom az, ami eltér a köznapi nyelvtől; ez elméletnek sovány és alighanem téves.)

Tanulmánya írása idején, a hetvenes évek elején Stoll és az Elméleti Osztály között szerénységem volt az összekötő. Én akkor éppen a magam kandidátusi disszertációját írtam a megtartva meghaladott (*aufgehoben*) strukturalizmusról, s eléggé ellenszenvesen lelkes lehettem, mert Stoll 1987-ben a következő dedikációval pirított rám visszamenőleges hatállyal: „Bandinak, tanítványi tisztelettel.”

A nagydoktori tudományos fokozat megszerzése a kandidátusihoz hasonlóan kínkeservesen ment. Mivel a szövegkiadás akkor épp nem számított tudományos tevékenységnek, Stoll pedig jóformán teljesen megtartóztatta magát tudományos szövegek létrehozásától, Bodnár György, az Intézet Klaniczay utáni új igazgatója kijárta, hogy a nyugdíjba készülő Stoll 1994-ben tézisekre kaphassa meg a címet. A tézisek teljes egészükben azonosak az akkor már elkészült József Attila-kritikai kiadás jegyzeteivel. (Stoll 1993, illetve 1995.)

Stoll szövegkiadói munkássága mindjárt az egyetem elvégzése után megkezdődött. 1951-ben faksimilekiadásban jelentette meg és látta el előszóval Heltai Gáspár egy 1552-es könyvét (A RÉSZEGSÉGNEK ÉS TOBZÓDÁSNAK VESZEDELMEK VOLTÁRÓL VALÓ DIALÓGUS). Később erről csak egy sajtóhibát tartott érdemesnek feljegyezni, s azt, hogy „*egy-két ilyen apró pontatlanság még talán elmegy, de ha nagyobb tömegben fordul elő, a faksimilekiadás csak szabadísznek használható*”. (Stoll 1987: 10.)

A következő évben a keszthelyi könyvtárban rábukkant Balassi Bálint tizenöt, kézzel írt vesszősára (az egyetlen autográf Balassi-kézirat!), s a lelethez „Stoll óhajlására” Pais Dezső írta az első kommentárt: „*Melegen üdvözlöm Stoll Bélát, félig-meddig tanítványomat, aki nemcsak szerencséje, hanem munkakészsége révén tudta gazdagítani ezzel a több tekintetben jelentős emlékekkel irodalmunk és nyelvünk kincsés táráat.*” (Stoll–Pais 1952: 171.) Balassi nemcsak mint talált tárgy volt Stoll számára érdekes, hanem úgy is, mint a magyar líra egészen a XIX. századig egyetlen világszínvonalú, mert a mai olvasó számára is esztétikai élményt nyújtó alkotója, az öncélú irodalom első és sokáig egyetlen tudatos művelője. Ennek külső jele, hogy Balassi már verseket írt, nem énekelendő nótákat: pályája utolsó szakaszában már nincs a szöveg mellett nótajelzés. Amikor 1986-ban Kőszeghy Péter és Szabó Géza dallammelléklettel adta ki a költő verseit, Stoll esztétikai szempontból dicsérte meg őket a maga módján: „*Minthogy kevés az olyan Balassi-vers, amelynek hiteles dallama ismeretes lenne, a szerkesztők különböző úton-módon próbálnak olyan dallamhoz eljutni, amelyre az illető Balassi-szövegek énekelhetők. Ennek szakszerűségét nem tudom megítélni, de intenciójuk szerint megpróbáltam szakítani eddigi olvasói gyakorlatommal, és végigénekeltem a megadott dallamra Balassi egy-egy versét. Kétségtelen, hogy hangulatos (olykor komikus) benyomást kelt, azt azonban nem éreztem, hogy esztétikai élményem intenzívebbé vált volna. Valószínűleg nincs igazuk a szerkesztőknek abban, hogy a néma olvasás Balassi versét »egyik legfontosabb esztétikai összetevőjétől« fosztaná meg. (Vagy egyik, vagy leg-) Az az olvasó vi-*

szont, aki szereti Balassi verseit énekelni, csak hálás lehet a szerkesztőknek a sok gonddal és fáradtsággal összeszedett dallamokért.” (Stoll 1987a: 223.) S ugyancsak esztétikai érveléssel utasítja el két vers Balassinak tulajdonítását: azért nem lehetnek a költő szerzeményei, mert „klapanciák” (225.).³

Balassit Stoll a legjobb mesternél, annál az Eckhardt Sándornál (1890–1969) tanulta, akinek döntő érdeme van a mai, modern Balassi-kép létrehozásában; ezt a képet csinosította tovább, egészítette ki később egy vagy több ecsetvonással Gerézdi, Klaniczay, Varjas Béla vagy a hálózati Balassi-kritikai kiadást főszerkesztő Horváth Iván. Stoll volt a lektora és szerkesztője Eckhardt forradalmi Balassi-kiadása (ÖSSZES MŰVEI, I. 1951) 1955-ben megjelent II. kötetének (PRÓZAI MŰVEK. PÓTLÁSOK AZ I. KÖTETHÉZ. BALASSI BÁLINT SAJÁTKEZŰ VERSSZEMELVÉNYEI. JAVÍTÁSOK AZ I. KÖTET SZÖVEGÉHEZ); az 1973-as népszerű Balassi-összesben pedig úgy szerepel, mint Eckhardt „kiadásának átnézésével megbízott” szöveg-gondozó. Balassi-kutatásaira mintegy a BALASSI-BIBLIOGRÁFIA című könyvecskével tette fel a pontot (1994). Közben a Balassi-recepcióban új és még újabb szelek támadtak. Ezeket azonban Stoll – lett légyenek mégoly viharosak – elengedte a füle mellett. Hogy úgy mondjam, őt hidegen hagyták, nem zavarták e szelek. Őt nem érdekelt, hogy ugyanazokat a verseket egyesek a dantei, mások viszont a petrarcái modell megvalósulásának akarják látni.⁴

Annál is kevésbé, mert mással volt elfoglalva: Balassi után és mellett 1952-től 1955-ig feltárta és megtanulta a teljes régi magyar költészetet. A RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA XVII. századi sorozatának (amely Rimay János, Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István művei kivételével tartalmazza a század egész versanyagát) első kötete 1959-ben jelent meg, s a Stoll által szerkesztett tizenegy (!) kötet közül az utolsó (a 15.) 1992-ben. Szinte felfoghatatlan mennyiségű munka van ezekben a kottákkal, jegyzetekkel, mutatókkal ellátott vastag, átlagosan hétszáz nagyoldalas könyvekben. S ezekhez jöttek még a régi magyar költészet különféle – kritikai, illetve a kritikaival felérő népszerű – szövegkiadásai (Stoll 1955, 1959, 1984, 1986). S megint csak a pont az i-re: a bibliográfia (Stoll 1963), amely alaposan kibővítve 2002-ben, majd 2003-ban sugárlemezen is megjelent, s amely a jelzett időszak magyar irodalom-, művelődés-, könyv- és zenetörténetének fontos kézikönyve. Alapját Szabó T. Attila 1943-ban Erdélyben, Zilahban megjelent bibliográfiája képezte. Stoll ezt egészítette ki, rostálta meg és rendszerezte újjá. Nem csak háromszáz év kézirat verses- és daloskönyveit, verseket és dalokat tartalmazó kódexeit és graduáléit dolgozta föl, de időrendbe sorolva közölte az egy-két leveles verskéziratokat, a kódestáblákra vagy előzéklevelekre írt verskéziratokat is. A leírások a kéziratok könyvek legfontosabb adatait tartalmazzák: címét, terjedelmét, lelőhelyét, tartalmának az ismertetését, a megjegyzéseket, illetve a rá vonatkozó szakirodalom tételeit. A kéziratok könyvekre vonatkozó 1409 bibliográfiai tételt a leveles verskéziratokat föltáró, a kéziratot őrző városok rendjébe állított 295 tételes bibliográfia követi. A terjedelmes mutatóapparátus tartalmazza a lelőhelyek, a könyvcímek, illetve verscímek mutatóját, rövidítésjegyzéket és névmutatót.

A régi magyar irodalom kitanulása és a „csak úgy, élvezetből” történő olvasás közben, alatt, kiegészítéseképpen és azon kívül Stoll kiolvasta a régi után következő egész magyar irodalmat is. Ezért nem volt meglepő, hogy a (máig készülő) Jókai-kritikai kiadás négy megjelent kötetéről ő írt aprólékos bírálatot, amit az MTA Textológiai Munkabizottsága (1966: 521.) így méltányolt: „a magyar textológiai munka felszabadulás utáni felvirágzása [sic!] óta első ízben került sor megjelent köteteknek a szűkebb értelemben vett szövegkritikai szem-

pontú vizsgálatára”. Híressé vált az a lektori jelentés is, amit Stoll 2003-ban a Madáchkiadásról írt. A tizenkilenc sűrűn gépelt oldalon sorjázó kritikus megjegyzések végén – amelyeknek a szöveggondozó Kerényi Ferenc több mint kilencven százalékát elfogadta – Stoll értelme: „a sajtó alá rendező fékezze emendálási dühét. Emberileg érthető, hogy a kollacionálás lélekölő munkája során sikerélményre vágyik, és emendál egyet. A textológia egyik paradoxonja, hogy akkor eredményes, ha nem történik semmi”. (Kerényi válasza: „Jelentem: megfékeztem emendálási dühömet.”)

Mi volt Stoll titka, ha volt egyáltalán? Mi kell ahhoz, hogy valaki jó textológus legyen? „A szövegkiadó mestersége alapjában egyszerű. Az itt-ott becsúsztott hibáktól meg kell tisztítania, de máskülönbön pontosan kell közölnie a leghitelesebb forrást: a végleges szerzői kéziratot, a szerző által ellenőrzött nyomtatványt. Bonyolultabbá akkor válik a helyzete, ha ilyen megbízható forrás nem áll a rendelkezésére. Ha a hiteles szöveget késői, akár kéziratot, akár nyomtatott, de mindenképpen megbízhatatlan források nyomán neki magának kell helyreállítania.” (Horváth 2000: 201.) Mindez azonban csak, hogy úgy mondjam, a szöveg felől nézett technikai feltétel; amelyet meg kell hogy előzzön a szövegkiadó rátermettsége. Az utóbbiba sok minden beletartozik. Agyműködése. Stollnak hihetetlen vers- és dallammemóriája volt. Kapásból meg tudta mondani bármely régi magyar vers lelőhelyét, s el is tudta azt énekelni, a szövegváltozatokkal együtt. De az egész magyar költészet jó részét fejből tudta. Sőt prózai szövegeket is, például hosszú-hosszú oldalakat a ŠVEJK-ből (nemcsak Réz Ádám, hanem Karikás Frigyes helyenként zaftosabb fordításában is). A fej azonban nem elég, más testrésze is szükség van. Nem is az, hogy fél szívvel, de fél seggel sem lehet szöveggondozni. Sok-sok *Sitzfleisch* kell hozzá. Azután a szövegtestet körülvevő – irodalmi és valóságbeli – korpusz, irodalom és élet tüzetes ismerete.³ S ami mindezt megelőzi és egységbe fogja: az egyéni ízlésre alapozódó intuíció, a *Fingerspitzengefühl*. „A textológus legtöbbször az intuíció által felismert megoldáshoz gyűjt utólag egzaktak tűnő érveket.” (Stoll 1987: 52.) A többi aztán már tényleg csak rutin, a leghétköznapibb gyakorlat: „a textológus a szövegösszevetés rendkívül fáradtságos és kétségtelenül nagyon unalmas munkájára napi egy-két óránál többet ne fordítson (lehetőleg a reggeli órákat szánja erre), s azonos szövegek kollacionálása között tartson egy-két hét szünetet”. (Stoll 1966: 498–499.)

Körülbelül ez volt minden, amit Stoll a textológia elméletéből érdemesnek tartott magáévá tenni. Noha – ha máshonnan nem, hát felesége beszámolóiból (Kovács 1989) – ismerte, sőt házilagos kivitelben maga is alkalmazta a nemzetközi textológiai elméletek legújabb eredményeit, az egyetlen összöveget feltételező genealógiai szövegkiadástól a szöveg létrehozásának fázisait tükröző genetikussig, illetve az egyenrangú szövegvariánsokkal számoló ún. szinoptikusig vezető fejleményeket, ám azokra magasról fűtyült; mint ahogy az sem érdekelte, hogy az amerikai „új filológia” ennek megfelelően egy irodalmi művet szövegvariánsai összességéként azonosít. Amint egy ingerült felhorkanása is mutatja, az elméletre kizárólag a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából volt szüksége: „Valahogy csak el kell helyezni a verseket; a hermeneutika híveinek tábora (vagy talán a dekonosok elszánt csapata is) a verscímek abc-rendjében adná közre az oeuvre-t?” (JA 2005/III: 82.) Nincs igaza Horváth Ivánnak, amikor azt írja (2006: 176.), hogy Stoll „alapjában lachmanni szemléletű” volt. (A XIX. századi pozitivistá Karl Lachmannhoz való hasonlítás a magafajta „hálózati gyerek” szájából persze azt jelenti: „vén hülye”.) Nem volt az, nem volt „lachmannista”, mint ahogy nem volt sem ilyen, sem olyan „-ista”. Ha valami, akkor olvasóbarát volt, mert az volt a meggyőződése, hogy „mindenfajta ál-

talánosítás téves eredményekre vezethet, s minden egyes esetet külön kell mérlegelni. [...] Nincs olyan textológiai elv vagy előírás, melynek végrehajtása során ne kellene az esetek egy részénél hosszasan töprengeni”. (Stoll 1966: 496., 498.)

Leszámítva a minden különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül leszámíthatókat: a SPENÓT 1. és 2. kötetébe kötelező házi feladatként (s részben az írásgörcsbe rándult Gerézdi helyett) készített korrekt, de „*kézikönyv-ismeretek mártásával leöntött*” (Szilágyi János György) rövid fejezeteket, Stoll egész pályafutása alatt *egyetlen, nem közvetlenül a textológiához kapcsolódó tanulmányt írt*, amely 1958-ban jelent meg (KÖZÖSSÉGI KÖLTÉSZET – NÉPKÖLTÉSZET). Hogy mi az oka annak (a senki által nem ismerhető lélektani okokon kívül – az ottliki „*sok nehéz tudás ólma*”? az íráskészség hiányának „születési rendellenessége”? a konkrét tények melletti végsőkig kitartás, amely a legcsekélyebb általánosítást is hazugnak érzi?), hogy ez az ember, aki valósággal ontotta mások tisztába tett szövegeit, miért nem gyártott sajátokat is, azt teljes bizonyossággal már soha nem fogjuk megtudni; de azt hiszem, ő maga sem tudta vagy akarta volna megmondani. Találgatni azért lehet.⁶

Az mindenesetre tény, hogy a régi magyar költészet (= irodalom, hiszen széppróza alig, drámai irodalom pedig szinte semmi nem volt) az ötvenes évek második felére már föl volt mérve, s nagy része be is volt gyűjtve. 1959-ben megindult a kiadás gépezete is. A malom járt, s üres garatja türelmetlenül nyelte-igényelte az újabb és újabb adagokat. Az anyagot azonban előbb be kellett zsákolni, s a zsákokat a helyükre is kellett cipelni. Ez lett Stoll szigorúan ellenőrzött és betartatott intézeti tervmunkája, amit tizenöt-húsz éven át becsületesen végzett, míglén aztán a hetvenes évek elejétől kezdve lassanként, fokozatosan megszabadulhatott az unt, majd utált tehertől,⁷ s József Attilával kezdhetett foglalkozni, ily módon összebékítve magában az esztétikailag értékes, „magas” irodalmat kedvelő olvasót és az irodalomkutatót. 1975 az első olyan év, amikor intézeti tervmunkalapján feltűnik József Attila neve.

Úgy képzelem, hogy Stoll 1957–58-ban a fent említett pár lapos tanulmánnyal akart leszámolni a maga mindössze néhány évre visszatekintő régi magyaros múltjával. Ebben szembeállítja a népköltészetet a műköltészettel, s – Benedetto Croce megkülönböztetésére (*poesia popolare, poesia d'arte*) hivatkozva – minden szempontból az utóbbit tartja magasabb rendűnek, igazi irodalomnak. „*Egy-egy műköltői alkotásban benne rejlik alkotója érzelmeinek bonyolultsága, tükröződnek benne [...] a költő egyéni emlékei, jelleme, a kor, melyben élt stb., s ennek megfelelően az olvasóban is felkelti az érzelmek egyéni árnyaltságát és bonyolultságát. Egy műköltői alkotás élvezése, bármennyire is spontán, mégis hatalmas gondolati munkával jár, az olvasó a költő mondanivalójához bonyolult módon, kerülő utakon, gyakran a szerzővel ellenkezve, szembeszállva jut el. A népdal által kifejezett érzelmek befogadásához minderre nincs szükség. A népdal közvetlenül, elementárisan hat, azáltal, hogy az érzelmeket primitív, mindenki által érthető absztrakció segítségével fogalmazza meg. A fájdalmat, az örömet, az elhagyatottságot mindig csak egyetlen vonatkozásban tükrözi, szoros logikai rend helyett kötetlen, lélektani rendben adva azt elő. [...] Igen lényeges a különbség a népköltészet és a műköltészet fejlődésében is. A népköltészet nem gazdagodhat olyan szövegekkel, melyek formában és tartalomban a meglévőtől erősen eltérnek, mert nem valószínű, hogy a tömegeknek a megszokotthoz ragaszkodó és azt követelő ízlése befogadná azokat. A közösség ízlésének lassú változását a népköltészet fejlődése mindig csak szorosan a meglévő alapokra támaszkodva követi, egyben magával hordozza (néha koloncként) az elmúlt századok eredményeit is. A népköltészet fejlődése tehát folyamatos, hasonló a nyelvéhez: mennyiségi elemeknek lassú felhalmozódásából, más elemeknek viszont lassú elhalásából áll. A kollektív tevékenység lassanként lecsiszol minden korhoz*

kötöttet: a népköltészet tulajdonképpen ahisztorikus. Mennyire más képet mutat a műköltészet fejlődése! A meglevővel erőszakos szembefordulás és szakítás, hatalmas fellendülés, majd hosszas pangás jellemzi, s mindennek az irodalom alatt, a népköltészetben semmi nyoma. A műköltő számára nem lényeges, hogy közönsége rögtön befogadja, sőt az igazán gyakran alkotnak olyat, melynek közönsége még csak kialakulóban van. A műköltészet síkján éppen a meglevőhöz szorosan ragaszkodó epigonizmus veszi el létjogosultságát, az, ami a népköltészetben a legfőbb követelmény ahhoz, hogy életképes legyen. (Ld. Szilágyi János György bírálatát Marót Károly könyvéről: Antik Tanulmányok 1954: 172.)” (Stoll 1958: 174–175.)

Érezve azonban, hogy ennek népiség-, sőt „népellenes”, következképp szocializmusellenes szaga van, Stoll egyrészt a tanulmány utolsó mondatául odaragasztja a korabeli kötelező „vörös farkat (farkot?)”: „A népköltészet elnevezéssel csak a művészet legmagasabb rendű, minőségben és mennyiségben [sic!] legjelentősebb közösségi költszetet: a dolgozó nép közösségi költszetét illelhetjük.” (I. m. 176.) Másrészt és főleg a „népköltészet” helyére csúsztatja a „közköltészet” Szilágyi János Györgytől átvett fogalmát, amelyen mindazt „az irodalomalatti műveltséget” érti, amit ő – a véletlen csodán, Balassin és prózában a Balassihoz hasonlóan töredékes és kései hatású Mikes Kelemenen kívül – régi magyar irodalomként azonosít, s amelyben a kérdés legújabb kutatói, Küllös Imola (2004) és Csörsz Rumen István (2009) egyenesen háromszáz év magyar anyanyelvű irodalmát látják (és amelynek kutatásában „Stoll Béla egy személyben több nemzedék lemaradásait hozta be, részint a bibliográfia összeállításával, részint pedig a szövegek feltárásával, elemzésével és közreadásával”. – Csörsz 2006: 282.)

A közköltészet fogalmát Marót Károly hozta forgalomba még az 1920-as évek elején. A felszabadulás után felmelegített elmélettel szemben Szilágyi János György, aki Marót ellenlábásának, Kerényi Károlynak a legkiválóbb hazai követője, két fontos könyvbírálatában is (1954, 1957) a nagy tudósnek kijáró tisztelettel, de a Marótétól élesen elütő álláspontot fogalmazott meg. Ezt vette át – helyenként szó szerinti megfogalmazásban – Stoll. (Ezért legalábbis csúsztatás, amikor Horváth Iván azt írja [1982: 221.]: „Stoll Béla Marót követőjének tekinthető.”) Stoll első felesége, a Szilágyihoz hasonlóan a Szépművészeti Múzeumban dolgozó művészettörténész, Gerszi Teréz révén keveredett több évtizedig tartó szoros, mély barátságba Szilágyival, s lett tagja a (mintegy a Kerényi-féle híres péntek esti egyetemi órák mintájára Szilágyi által szervezett) heti rendszerességgel összejevő baráti-szellemi körnek, a *Pénteknek*. Stoll ilyen értelemben is egyértelműen Szilágyi követőjének tekinthető.⁸

Majdhogynem törvényszerű, hogy az abszolút irodalmi fülhallással rendelkező Stoll élete második felében József Attilát írta lobogójára; azt a József Attilát, aki a legzeneibb magyar költő, aki verseinek világzenéjével védte ki, közömbösítette, állította szembe korának-korunknak világrecsegését.

Stoll persze gyakorlatiasabb szempontot említ: „Amikor a régi magyar irodalomról áttertem József Attilára, új forrástípussal találkoztam, eleven emberekkel: emlékezőkkel, kézirat-tulajdonosokkal, gyűjtőkkel. Köztudomású volt, hogy dr. Tézsla József birtokában József Attila fiatalkori verseit megőrző füzetek vannak. Sikerült [...] becserkészniem a nagydarab, tekintélyes férfit a Budapestre szakadt makóiak klubjában, és kértem tőle, hogy a füzeteket tanulmányozhassam. Ezekkel a szavakkal pöckölt le magáról: »József Attila elviselhetetlen fráter, szörnyű alak volt. Én csak tudom, hiszen mellette ültem az iskolapadban. Maga is jobban tenné, fiatal ember, ha valami értelmesebb dologgal foglalkozna.«” (Stoll 2004: 49.) Egy másik gyűjtő, akihez bekopogott, zaklatás címén rendőrrel akarta elvitetni. A József Attila-relikviák

gyűjtése divat vagy mondjuk inkább így: hasznos mulatság volt és van, s ahogy Stoll bölcs beletörődéssel beszámol róla (2006: 599.), a gyűjtők – köztük magas beosztású elvtársak, állítólag maga a legfőbb kultúrmozogul, Aczél György is – nem válogattak megszerzésük eszközeiben (például közgyűjteményekből loptak).

Stoll élvezte az új munkát. Az Intézetben is békén hagyták: a több halálos áldozatot követelő SPENÓT keltette hullámok lassan elültek, az új hullámok meg (strukturális-musvita, tankönyvháború stb.) őt nem érintették-érdekelték. A RMKT kötetének kiadogatásával tervtúltesítő élmunkás lett belőle, s már Klaniczay is csak megszokásból vetett oda neki egy-egy rossz szót; de nem hagyta, hogy Stollt bántsák, vagy hogy egyáltalán bevonják a Sőtér–Klaniczay–Szabolcsi trió GIGASZI küzdelmébe az igazgatói posztért.⁹ Kialakulhatott volna kényes helyzet is, hiszen a „vonalaire” mindig gondosan vigyázó igazgatóhelyettes Szabolcsi, aki a XX. századi kutatásokat irányította, már a hatvanas évektől egy – szándéka szerint a – József Attila-monográfián dolgozott. Szabolcsi és Stoll, ha nem is árultak meg egy gyékényen, de különösebb súrlódás nélkül megvoltak a maguk egymás mellé került gyékényén. Stoll méltányolta, hogy Szabolcsi, aki egyéb tudományos műveiben egy nagyon művelt, elég jó ízlésű s a legújabb tudományos módikat is éberen követő – mondjuk – fogorvos színvonalán mozgott, József Attila-kutatásaival valóban komoly, maradandó tudományos eredményekre jutott; Szabolcsi pedig tudta, hogy Stoll részéről – aki a XX. századi költő körüli fegyverzörgés elől ugyanúgy befogta a fülét, mint egykor a Balassi körüli „érdemi” viták elől – nem fenyegeti semmiféle veszély az ő József Attila-konceptióit, lett légyen szó akár „a szocialista költő”, akár – Szabolcsi rosszabb életszakaszaiban – „a szocialista realista költő”, akár – amihez élete végéig makacsul ragaszkodott – „a szintetizáló (rosszmájúan: szintetikus/műanyag) költő” koncepciójáról, s a szövegkiadó-kéziratnyomozó Stoll munkája neki is hasznot hajt.

Stoll József Attila költészetével szemben is elfogulatlan maradt. Sőt (vagy éppen azért, hogy mutassa elfogulatlanságát, vagy azért, mert tényleg így gondolta), messze alulértékelt a költő (szerintem számos remekművet felmutató) ifjúkori munkásságát: „József Attila 1932–1933-ban tisztázta esztétikai nézeteit, s ekkor írta meg első igazán nagy verseit is.” (Stoll 1981: 240.) Vagy: „Egy József Attila-összes nagyon aránytalan lenne, és körülbelül a kötet közepén kellene kezdeni olvasását.” (Stoll 1993: 1.) József Attilával, az emberrel viszont maradéktalanul azonosult, szinte eleven kortársának érezte. Egy 1921-es eseményről beszámolva azt írja: „Ha szabad indiszkrétnek lennem” (JA 2005/III: 109.); „a költőnek ezért volt nagy szája” (uo. 111.); „Miért ne hülyéskedhettek volna Nagy Lajossal giccsek írásával?” (uo. 262.); amikor közli az 1922-ben makói gimnazista József Attila félévi bizonyítványának érdemjegyeit, atyaián vállon veregeti a gyereket: „Nem is olyan rossz.” (Stoll 2006: 609.); azt sem mulasztja el, hogy a költő szerencsés riválisának, Illyés Gyulának – némi késéssel ugyan, de – odadöfjön egyet: „Illyés Gyula szerint az »elalél« a legszebb magyar szó. [...] A szó – szótárainkban nem adatolt – mellékjelentése 'élvez, orgazmust él át'. Illyésnek talán – dallamossága mellett – ezért tetszett annyira.” (Stoll 2009: 13.)

Első nagy József Attila-dobására 1980-ban került sor, amikor népszerű kiadásban, a Szépirodalmi Kiadónál megjelentette a négy évvel későbbi kritikai kiadásra már majdnem teljesen előkészített anyagot (JÓZSEF ATTILA MINDEN VERSE ÉS VERSFORDÍTÁSA, I–II). Ennek a könyvnek azonban különös sorsa lett. Eltűnt. A szakirodalomban és a közvéleményben egyaránt nyoma veszett. Nem fizikai valójában, hanem mint szellemi termék: sem Stoll, sem más nemhogy nem tünteti föl semmilyen bibliográfiában, de meg sem említi, mintha nem is létezett volna. Az agyonhallgatás oka a NEM! NEM! SOHA! című gyermektengeren irredenta zsenge, amelyet József Attila hazaffyas felbuzdulásból, tizenhét

éves korában írt, s amelyet – írja Stoll – „*azért nem tartalmaz kiadásunk, mert – talán – sértené a szomszéd népek nemzeti érzését*” (1980: 607.). Nem tartalmazta a következő, 1984-es kritikai kiadás sem, amelyet azonban már nem lehetett agyonhallgatni, ezért Stoll (és nyomában majdnem mindenki) legalább ezt, az 1980-as kiadást övezte hallgatással, s amikor már nyíltan beszélhetett, akkor is azt mondta: „*a verset 1984-ben én sem közölhettem*” (Stoll 2005/III: 79.). Pedig hát ő tudta a legjobban, hogy ő már 1980-ban sem közölhette, s azt is, hogy neki van a legkevesebb szégyellnivalója: ahogy Szőke György (2003: 96.) kinyomozta (bár ő is csupán az 1984-es csonkítást említve), a verset már az 1955-ös – egyébként érdemdús! – „szocialista” kritikai kiadásból kitiltották, s miatta maga Rákosi elvtárs kényszerült a román elvtársakkal a József Attila-textológia kérdéseiről elvtársi-baráti eszmecsereét folytatni.¹⁰

1984-ben jelent meg az így előkészített kritikai kiadás, az 1952–55-ös – egyébként érdemdús! – „szocialista” óta az első (JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI, 1–2), majd az addig csak pult alól kapható SZABAD-ÖTLETEK JEGYZÉKE KÉT ÜLÉSBEN (Stoll 1992), s a levelezés közzététele (Stoll 2006) előtt a nem csupán Stoll Béla életművét, de az egész magyar textológiát megkoronázó új kritikai kiadás (Stoll 2005). Ezt már sokszor és sokan méltatták – a legautentikusabban talán Szőke György (2005) –, s ami lényegesebb: sokan használták-forgatták. Ezért csupán két nagy érdemét emelném ki.

Az egyik, hogy az eddigi töredékként/variánsként számon tartott szövegek közül sokat önálló verssé emel.¹¹ Stoll így lelt rá József Attila utolsó versére. Az erről tudósító rövid, alig kétlapnyi beszámolóját, ezt a textológiai remekművet (Stoll 2000a), amit iskolában kéne tanítani, a legszívesebben teljes terjedelmében idézném; helykímélés miatt mégis inkább lássuk Stoll saját későbbi összefoglalását (2005/III: 256.): „*Előző kiadásomban ezt a verset elrejtettem az 1937. ápr. 6-án írt Meghalt Juhász Gyula jegyzetei közé. Pedig az 1937. dec. 3-án írt nyolc sor nem pusztán változata a Juhász Gyula-búcsúztató első nyolc sorának, hanem önálló műalkotás. A két szöveg közötti különbségek igen jelentősek. A szonettből kétszakaszos vers lett. Értelemszerűen elmaradt a cím és a szonett két, Juhász Gyulára utaló hármasa. A 8. sor lám szava a Juhász Gyuláról szóló versben megtörtént eseményre utal, ezt a szót József Attila mostra változtatta, a legközelebbi jövőben; azonnal, tüstént, ezután értelemben. Igen fontos különbség, hogy az egyik vers Juhász Gyula 'sírirat'-a, a másik saját magáé. Ez a nyolc sor tehát nem másolat, hanem eredeti vers, József Attila utolsó verse.*” Látható: az aprólékos filológia és a kifinomult, a szavak minden árnyalatát ismerő nyelv- és versérzék révén néha a textológus szüli a dalt.

Az új kiadás másik lenyűgöző újdonságát a szinte az egész III. kötetet kitevő JEGYZETEK (51–272.) kínálják. Stoll tud mértéket tartani. „*Nehogy már túljegyzeteljem ezt az alkalmi rögtönzést*” – inti le magát (264.). Nem tartozik a (Kovács Sándor Iván szép szavával) „*terjedelem puffasztók*” közé, azok közé az „*apparátcsikok*” közé, akik a tudományos(kodó) apparátussal agyonnyomják a műveket. Nem. Ő csak azt csinálja, hogy a költő életét és munkásságát ismerő öntudatos, de nem tolakodó kísérőként beleírja saját magát is e kísérő jegyzetekbe.

Azt, hogy hibázik: „*Számos filológiai baklövésém között ez talán a legkínosabb. [...] Ezt még városi bunkó létemre is tudhattam volna!*” (90.); „*A verset előző kiadásomban ezzel a fölényeskedő megjegyzéssel soroltam a keltezetlen darabok közé: »...mintha a költő Makón nem láthatott volna tehenet.«*” (98.); „*Előző kiadásom egyik tévedése ennek a szakasznak a hibás keltezése.*” (200.)

Azt, hogy mások sem tévedhetetlenek: „*Sokan nem tudják, mi a kugler. Szabolcsi a gyermek költő »megható tudatlanságáról« ír, mert szerinte ez nem szopogatni való cukorka. Igenis*

az! Az *Élet és Irodalomban* (1991. jan. 11.) közöltem receptjét.” (89.); „Kicsit gyanús, »hochmecoló« emlékezés” (206.); „Basch Lóránt mindig egy kicsit gyanús emlékezése” (216.); „Szász Zoltán (1877–1940) író, újságíró hihetetlenül hülye cikke.” (Stoll 2006: 644.)

Azt, hogy munkája során milyen kételemek merülnek föl: „Probléma csak a nagyon szórészálhasogató textológus számára adódik. [...] A megoldás alighanem az, hogy a költő szerelmes verseit nem szabad szó szerint venni.” (107.); „Nyilvánvaló, hogy József Attila nem innen ismerte, de hogy honnan, annak csak Scheiber lenne a megmondhatója.” (115.); „A verset Vándor Sándor több más József Attila-verssel együtt megzenésítette. (Megvannak ezek valahol?)” (182.); „Keltezésüknel bizonytalankodtam.” (207.); „ha mindez igaz és nem véletlen egyezésről van szó, akkor József Attila legalábbis belenézett az olasz nyelvű Divina Commediába. Netán kíváncsi volt arra, hogyan fordít Babits?” (218.); „A vers szerzője Lengyel András szerint József Attila. Érvelését én is elfogadtam, de azóta, valahányszor csak elolvasom a verset, egyre kevésbé tetszik. Egyetlen frappáns nyelvi lelemény nincs benne, s lapos, unalmas. Ezek, bevallom, nem egzakt textológiai érvek, de most már nincs energiám – a kötet végére érve – ezzel részletesen foglalkozni.” (273.)

Ez az utolsó érv ugyanaz, mint amellyel Stoll közel húsz évvel ezelőtt a Balassinak tulajdonított „klapanciákat” elutasította: itt is egyszerűen egy rossz versről van szó. S ebben lelhetjük fel nem csupán e JEGYZETEK, hanem Stoll egész életművének újdonságát: mintát ad, példát szolgáltat arra, hogyan kell a költővel feleselve és ugyanakkor behódolva neki, a műben megfogalmazott valóságot mindig a magunk életével szembesítve, büszke alázattal verset olvasni.

1965 őszén, amikor egyéves lengyelországi ösztöndíj után visszatértem az Intézetbe, Gerézi Rabán „mutatott meg” egymásnak bennünket (persze külön-külön), s az ő szava mindkettőnknek erős garanciát jelentett. Egymás hétköznapi életét ugyan csak közös barátaink beszámolóiból ismertük, s munkánk is (a József Attilára vonatkozóan kívül) alig érintkezett egymással, de az időről időre folytatott hosszú beszélgetések arról győztek meg mindkettőnk, hogy a Gerézi által közvetített szavatossági idő továbbra is tart. Most, hogy Stollé – vagy ahogy Gerézdivel hívtuk, s ahogy Gerézi halála után hívtam: Lorándé¹² – lejárt, kötelességemnek éreztem, hogy utánajárjak a részleteknek is.¹³ S hangozzék bármily prózaian, egyre nagyobb elégedettséget, megnyugvást éreztem: a valóságban, a részletekben is olyanok mutatkoztak minden, amilyenek negyvenhat év alatt képzeltük. Azzal kezdtem, hogy hibátlan életmű és hibátlan élet. Tudom persze, hogy ilyen nincs. Akkor hadd emendáljak egyet: minőségi. Stoll Béla minőségi ember volt, s amit ránk hagyott, az is mind minőségi.

Jegyzetek

1. Egyetlen olyan esetre emlékszem, amikor valamiféle halvány irigykedést (valójában inkább ironikus önbírálatot) lehetett kihallani szavaiból: 1966-ban a frissen az Intézetbe került Hankiss Elemér JÓZSEF ATTILA KOMPLEX KÉPEI című tanulmányáról beszélgetve a folyosón Stoll egy kicsit

parafrazeálta Aranyt: „Oh, ha én [sic!] egy olyat énekelni tudnék!”

2. Stoll számára gyanúsnak s ezért kigúnyolandónak számított mindenki, aki a szocializmus idején a hatalmasok, például az akadémikusok közé tartozott: „A ’bűves’ szót annak idején még

Kardos Tibor is félreértette, pedig ő akadémikus volt.” (Stoll 1987a: 236.)

3. Persze mit neki, egy régi magyarosnak az esztétika! Kőszeghy 2004-ben az egyébként kitűnő Balassi ÖSSZES MŰVEI-ben újra kiadta a két klapanciát – igaz, a JEGYZETEK-ben jelezte, hogy hitelük kétes.

4. Az egész, főként a Balassi-recepcióról szóló viharról (egy pohár vízben) az egyik „szélkiáltó”, Horváth Iván írt riasztóan izgalmas beszámolót (Horváth 2000: 139–213.). Ebből kiderül, hogy a régi magyarosok leggyakrabban alkalmazott tudományos módszere a „jelöletlen idézetek” alkalmazása (magyarul: a gondolatok plagizálása), valamint az elődök, de főként a kor- és pályatársak agyonhallgatása. Persze nem vagyok olyan naiv, hogy ne tudnám, az utóbbi nem csak az ő köreikben dívik.

5. Hogy ez mit jelent, hogy mi mindent kell tudnia egy textológusnak (irodalomtörténetet, nyelvtörténetet, írástörténetet, grafológiát, nyomdatörténetet, zenetörténetet, művészettörténetet, kortörténetet, lélektant – egyszerűen a világ-mindenségénél csupán egy kicsivel többet), arra csak egyetlen példa: József Attila egyik versének keletkezését Szőke György annak az információnak a segítségével oldotta meg, hogy Budapesten 1936 őszén tértek át az ötjegyűről a hatjegyű telefonszámra. (Szőke 2003: 102.)

6. Én is azt teszem az alábbiakban, noha szerénytelenül úgy gondolom, én rátaláltam az igazi – mert Stoll munkásságából kikövetkeztethető – magyarázatra, ami ráadásul messze túlmutat az ő személyén.

7. A RMKT-nak kizárólag a 3., szerelmi és lakodalmos énekeket tartalmazó kötetét szerette.

8. Nem ez az illő hely és alkalom a *közköltészet* azóta még bonyolultabbá vált kérdéskörének tüzetes megvitatására; ezért csupán röviden és a nem kötelező olvasmányjegyzetben jelzem, hogy a (lánykori nevén) „közköltészet – műköltészet” szembeállítás a 80-as évektől használatos gimnáziumi tankönyveket írók jóvoltából (Horváth Iván és tetteistársai: Bojtár Endre, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Veres András, Zemplényi Ferenc) „populáris regiszter – arisztokratikus regiszter” néven elég széles körben elterjedt. A baj csak az, hogy közben értéksemlegessé vált (kiheréltük), mégpedig többek között azáltal, hogy nem ismertük meg, nem vettük figyelembe Stoll korszakos felismerését: közköltészet és magas irodalom megkülönböztet-

hető: az egyszerű népnek túl bonyolult, túl magas műalkotás nem száll le, nem folklorizálódik. Balassi verseiből nem lett népdal. Amitől Stoll szenvedett: hogy az egyedi irodalmi mű szakmáját kitanult irodalmárként irodalom alatti tömegáruval, leszállt szövegekkel kellett bajmóldnia, s hogy a csalhatatlan ízléssel megáldott zseni fél életén át borsón térdepeltette magát, az közülünk azok számára, akik nem voltunk erre kárhozhatóak, fel sem merült, a többiek pedig – Horváth, Szörényi, Zemplényi – Stollhoz hasonlóan hosszabb-rövidebb időre ki-kirándultak az igazi irodalom berkeibe. Akkori álláspontunk összefoglalására Horváth Iván (2000a: 24.) az én egyik, 1981-ben megjelent tanulmányomból idéz: „A populáris regiszter mesterműve, mondjuk Rejtő Jenő Pizkos Fredje, egyenértékű az arisztokratikus regiszter remekével, például Thomas Mann A varázshegyével? Bármily megbotránkoztató, a válasz: igen.”

Ma már nem írnam le ezt a demagóg, áldemokratikus ostobaságot, s az elitizmus vádjának fittyet hányva azt gondolom, hogy *hasznosabb* Bachot hallgatni, mint egy népdalt (ami esetleg nem más, mint egy egykori Bach-korál lebutított változata), s Conradot olvasni, mint egy krimit (ami esetleg nem más, mint Conrad egy motívumának lebutított változata).

A kérdés nem egészen bagatell. (S tudom, tudom – nem is ilyen egyszerű.) Népköltészet (közköltészet) és magas irodalom Stoll által jellemzett szembenállásában tulajdonképpen az fejeződik ki, hogy az utóbbi transzcendens, míg az előző nem; ami azt jelenti, hogy a magas művészethez tartozó műalkotásnak mindig van egy önmagán túlmutató célja. Ezt a célt sokan sokféleképpen jelölik ki. Én a szabadságban. Úgy gondolom, hogy az irodalom: szabadságtermelő gépezet, s könyveket azért olvasunk, hogy szabadságigényünket kielégítsük. Azok a népek, amelyek évszázadokon át nélkülözték az irodalmi szabadság élményét (nemcsak az „egyetememes” magyarság, hanem ugyanígy az „egyetememes” lengyelség, csehség, „egyetememes” stb., az „egyetememes” közép- és kelet-európaiság általában), azok az irodalom alatti irodalom aljnövényzetén nevelkedtek-nöttek olyan „egyetememesen” alacsonyra, amilyenek. (Hoppá, egy nemzet-, sőt régiógyalázás! Becsúszott. Kicsúszott.)

9. Nem úgy, mint egykori tanárát és tudományos fegyvertársát, Gerézdí Rabánt, akit nagyon is

hagyott kicsinálni az alatt a két év alatt, amíg ő Rómában, illetve Párizsban volt vendégtanár: 1968-ban, a szökőév első maradéktalan munkahetének első napján, azon a végzetes hétfőn, amikor kinyílt a gázcsap, Gerézdi az Intézet megbízott igazgatójához, Szabolcsihoz volt elbocsátással fenyegető raportra berendelve.

10. A sors ún. fintora, hogy Szörényi László, aki a szocialista könyvkiadás ilyen és ehhez hasonló huncutságait tárgyazó remek, műfajteremtő könyvében (2000: 76–78.) közli a kicenzúrázott vers teljes szövegét, az 1980-as szövegkiadót, Stoll Bélát – helyénvaló, jogos tapintattal – név

nélkül kárhoztatja, majd azt írja: „*A vers szövegét Stoll Béla lekötélező szívességgel bocsátotta rendelkezésemre.*” (I. m. 77.)

11. „*József Attila töredékeit gyakran kész, teljes értékű műalkotásként élvezzük. Legújabb ékes bizonyítéka ennek Kurtág György zseniális megzenésítései.*” (Stoll 1993: 5.)

12. Erről l. Bojtár 2008.

13. Amibe bele sem tudtam volna kezdeni az Irodalomtudományi Intézet archívuma, valamint közös barátaink: a Székely Júlia – Ács Pál házaspár és Komoróczy Géza, de legfőképp Kovács Ilona segítségével nélkül.

Idézett irodalom

- Ács Pál 2011: STOLL. In: http://www.iti.mta.hu/2011_1111_Stoll_Bela_temetese.html
- Uő. – Székely Júlia (szerk.) 2008: A STOLLWERK (STOLL BÉLA 80. SZÜLETÉSNAFJÁRA). Bp.
- A MTA 1966: A MTA TEXTOLÓGIAI MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK VITÁJA A JÓKAI KRITIKAI KIADÁS SZÖVEGKRITIKAI KÉRDÉSEIRŐL. *ITK*, 1966/3–4.: 521–523.
- Bodnár György 2008: ARCKÉPVÁZLAT OLDALNÉZETBŐL. In: Ács–Székely 2008: 10–12.
- Bojtár Endre 2008: LORÁND. In: Ács–Székely 2008: 9. Újra: 2000, 2011/11.: 76.
- Csörsz Rumen István 2005: KÖZKÖLTÉSZET A TÖBBNYELVŰ MAGYARORSZÁGON (1700–1840). In: Bíró Ferenc (szerk.): TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELV ÜGYÉNEK 18. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 2005: 207–260.
- Uő. 2006: KÖZKÖLTÉSZET – IRODALOM ALATT, KULTÚRÁK FÖLÖTT. *Literatura*, 2006/2.: 273–282.
- Uő. – Küllös Imola 2004: A XVIII. SZÁZADI KÖZKÖLTÉSZET TEXTOLÓGIAI PROBLÉMÁI. *Irodalomtörténet*, 2004/3.: 345–355.
- Horváth Iván 1982: BALASSI KÖLTÉSZETE TÖRTÉNETI POÉTIKAI MEGKÖZELÍTÉSÉBEN. Bp.
- Uő. 2000: MAGYAROK BABELBEN. Szeged.
- Uő. 2000a: A VERS. Bp.
- Uő. 2006: GÉPESKÖNYV. Bp.
- Kovács Ilona 1989: A SZÖVEG SZÜLETÉSE. NEMZETKÖZI TEXTOLÓGIAI KOLLOQUIUM. Párizs, 1987. *Helikon*, 1989/3–4.: 481–482.
- Uő. 1989: LA NAISSANCE DU TEXTE (KÖNYVISMERTETÉS). *Helikon*, 1989/3–4.: 511–513.
- Küllös Imola 2004: KÖZKÖLTÉSZET ÉS NÉPKÖLTÉSZET (A VILÁGI KÖZKÖLTÉSZET ÖSSZEHASONLÍTÓ MŰFAJ-, SZÜZSÉ- ÉS MOTÍVUMTÖRTÉNETI VIZSGÁLATA). Bp.
- Stoll Béla (szerk.) 1955: MAGYAR SZÉPHISTÓRIÁK. Bp.
- Uő. 1958: KÖZÖSSÉGI KÖLTÉSZET – NÉPKÖLTÉSZET (MEGJEGYZÉSEK A XVIII. SZÁZADI KÉZIRATOS SZERELMI LÍRÁHOZ). *ITK*, 1958/2–3.: 170–176.
- Uő. (vál., szerk.) 1959: VIRÁGÉNEK ÉS MULATÓNÓTÁK XVII–XVIII. SZÁZAD. Bp.
- Uő. 1963: A MAGYAR KÉZIRATOS ÉNEKSKÖNYVEK ÉS VERSGYŰJTEMÉNYEK BIBLIOGRÁFIÁJA (1542–1840). Bp.
- Uő. 1966: JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI. *ItK*, 1966/3–4.: 491–499.
- Uő. 1981: A MŰVETÁNC ELŐZMÉNYE. *Magyar Könyvszemle*, 1981: 238–240.
- Uő. 1983: KISS JÓZSEF HATVANÉVES. *ItK*, 1983/3.: 582–583.
- Uő. (vál., szerk.) 1984: PAJKOS ÉNEKEK. Bp.
- Uő. (szerk., jegyz.) 1986: GERGEI ALBERT: ÁRGIRUS HISTÓRIÁJA. Bp.
- Uő. 1987: SZÖVEGKRITIKAI PROBLÉMÁK A MAGYAR IRODALOMBAN. Bp.

- Uő. 1987a: GYARMATI BALASSI BÁLINT ÉNEKEI. *ItK*, 1987/1–2.: 223–226.
- Uő. (s. a. r.) 1992: JÓZSEF ATTILA: SZABAD-ÖTLETEK JEGYZÉKE KÉT ÜLÉSBEN. In: Horváth Iván–Tverdota György (szerk.): „MIÉRT FÁJ MA IS”. Bp., 1992: 417–474.
- Uő. 1993 és 1995: JÓZSEF ATTILA-TEXTOLÓGIA. DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI. MTA Kézirattár. D 16.735. 26 pp., illetve *Irodalomismeret*, 1995: 16–70.
- Uő. 2000: ÖNÉLETRAJZ 1944 OKTÓBERTŐL 1945 MÁRCIUSIG. *Irodalomismeret*, 2000/1.: 11–14.
- Uő. 2004: TEXTOLÓGIAI EZ-AZ. *Irodalomismeret*, 2004/1–2.: 49–51.
- Uő. 2005: JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI, I. kötet: 1916–1927, II. kötet: 1927–1937, III. kötet: RÖGTÖNZÉSEK, TRÉFÁK, SZEMÉLYES ÉRDEKŰ APRÓSÁGOK. JEGYZETEK. Kritikai kiadás, közléteszi Stoll Béla. Bp. 546+555+327 lap.
- Uő. (s. a. r., jegyz.) 2006: JÓZSEF ATTILA LEVELEZÉSE. Bp.
- Uő. 2009: ÉLALÉL. *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 7.: 13.
- Uő. 2009a: MANCI HÍD. *Népszabadság*, 2009. augusztus 11.: 13.
- Uő. – Pais Dezső 1952: BALASSI BÁLINT ISMERETLEN VERSRÉSZELETI. *Magyar Nyelv*, 1952: 166–175.
- Székely Júlia 2008: „ALHATNÉK, DE KITARTOK” (BESZÁMOLÓ EGY SZERDAI REBAKUCSRÓL). In: Ács–Székely 2008: 78–80. Újraközölve: 2000, 2011/11.: 76.
- Szilágyi János György 1954: MARÓT KÁROLY: HOMÉROS. Bp., 1948. *Antik tanulmányok*, 1954: 171–173.
- Uő. 1957: A GÖRÖG IRODALOM KEZDETEI (MEGJEGYZÉSEK MARÓT KÁROLY KÖNYVÉHEZ). Bp., 1956. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1957/10.: 415–450.
- Szőke György 2003: AZ ÁRNYÉKVILÁG ÁRKAIN. Bp.
- Szőrényi László 2000: DELFINÁRIUM (FILOLÓGIAI GROTESZKEK). Miskolc.
- Tolnai Gábor 1961: FELJEGYZÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET RÉGI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGÁRÓL. (Kézirat: 1–2.)

FIGYELŐ

EGY SOR CIGÁNY*

**Alsószentmártoni fiatalok gondolatai
Korniss Péter és Závada Pál portrékötetéről**

*Korniss Péter–Závada Pál: Egy sor cigány
Corvina, 2011. 156 oldal, 3990 Ft*

78 ember. Pontosán ennyit számoltam össze, beleértve a könyv szerzőit, interjúalanyait és a kötetet feldolgozni segítő tanár kollégákat is. A 78 ember zöme roma származású középiskolás. Olyan fiatalok, akiknek a kötetben megismert életpályákéhoz hasonló buktatókkal, küzdelmekkel kell majd szembenézniük. Pontosítok. Akiknek egy része talán szembenézhet majd ezekkel a küzdelmekkel, zömük azonban valószínűleg nem részesül majd abban a kiváltságban, hogy eljuthasson eme küzdelmekig.

A feldolgozás során kerültük a sztereotip kérdéseket („melyikük a legszimpatikusabb, kinek az életét tudnád a sajátodként elképzelni”), mivel erre a legtöbb esetben hasonlóképpen betanult, semmitmondó válaszokat kaptunk volna. A mintegy két hét folyamán cseles, játékos feladatokat kaptak, melyek során azonban világossá tettük a számukra, hogy nem átverni akarjuk őket, hanem igazi véleményükre vagyunk kíváncsiak. A játékokat szívesen vették, s a feladatok megoldása során kiderült, hogy nemcsak a kötet nyilvánvaló üzenetét értik pontosan, hanem az ezzel kapcsolatban felvetődő kérdésekkel, kétségekkel is tisztában vannak.

Vizsgálódásunk során elsősorban nem a kötetről alkotott véleményükre voltunk kíváncsiak, hanem az ahhoz való viszonyukra fókuszáltunk. Hosszasan elbíbelődtünk a könyv borítójával, pártját ritkító esztétikumával, anélkül, hogy belevastunk volna a tartalmába. A legfőbb di-

lemmát számukra is a cím jelentette, cigányokról, cigányokról és magyarokról, cigányokról és egyben magyarokról van-e szó? (A főcímet provokáló „bájos” mondóka ismertetését későbbre hagytam, kiderült, csak egyikük ismeri, egy nyilvános WC ajtaján olvasta.) Az egész oldalas, színes portrék és a nevek alapján a leggyakoribb vélemény az volt, hogy a kötet cigányokat és magyarokat mutat be. Íme, néhány első benyomás: „Azért ilyen selymes és nehéz, hogy tudják, hogy komoly dolgok vannak benne, és megvegyék az emberek.” „Biztosan azért vannak benne cigányok és magyarok, hogy kibékítsék őket a többiek szemében.” „Ha ilyen szép könyveket írnak, az azért jó, mert megváltozhat a véleményük rólunk.” Született egy kritikus vélemény is: „Túl szépek a nagy képek benne.” Mikor megkértem a fiút, fejtse ki bővebben, hogy érti ezt, így válaszolt: „Nincsen semmi hiba rajtuk, nem ilyenek vagyunk.”

Mikor felhagytam a kódósítással, s közöltem velük, hogy a könyv minden szereplője egyszerre roma és magyar, hosszas polémia bontakozott ki afelől, hogyan lehet valaki kettős identitású. „Biztosan úgy van, hogy az egyik szülőjük magyar.” „Azért mondják, hogy magyarok, mert próbálnak alkalmazkodni, hogy jobb színben tűnjenek fel.” „Az bennük a magyar, hogy magyar állampolgárok.” „Átélik egyben a cigányosat és a magyarosat.” „Mind cigányok, és csak az író mondja róluk, hogy magyarok is... de nem, ez nem jó, mert ebből nagy bunyó lett volna.” „Az a magyar és a cigány, aki annak gondolja magát.” E bölcs és valószínűleg mástól hallott gondolatot azonnal lehurrogták: „És akkor mit csinálsz, te... ha magyarnak mondod magad, de a magyarok mégis azt mondják, hogy cigány vagy.”

A könyv célját tekintve nem merült fel vita: „Azért írták, hogy megismerjék az életünket. Hogy tudják, milyenek vagyunk.” Azzal kapcsolatban viszont, hogy ez a cél eredményhez is vezet-e, már elhangzott néhány szkeptikus vélemény: „Ez a könyv elérheti, de nem is érheti el a célját. Mert ha bele is néznének, nem érdekel-

* A kötet feldolgozása során nélkülözhetetlen segítséget jelentett magyar, illetve magyar és roma kollégáim, Gyurgovics Renáta, Sinkovics Ádám és Csonka Sándor munkája. – T.-T. L.

né őket. De ha érdekelné is őket, az nem változtatja meg a cigányok sorsát.” Sőt, egy módfelett komor, pesszimista mondat: „Csak rosszabb lesz, még jobban utálni fognak.” A borúlátó fiatalembert egyik osztálytársa ezzel torkolta le: „Túl drága, nem veszik meg a szkinhedek, vagy csak néhányan részletre veszik meg.”

Körülbelül tíz tanulóval fiktív „rokoni” levelet írtunk egy általuk kiválasztott interjúalanyhoz, akinek az életét előzőleg megismerték. Semmilyen szempontból nem szabtuk meg, mit tartalmazzon a levél. Az irományok szükségszerűen iskolaidolgozat-szagúra sikeredtek. Szinte mindegyikük szembetűnő vonása, hogy a levélírók nem keresték, ennek megfelelően nem is találták a társadalmi előrelépés, sikeresség lépcsőfokait, holott ez valamennyi életrajz kulcsmomentuma. Jól példázza ezt az alábbi munka:

„Kedves Nagybátyám! Alsószentmártonból írok, szeretném megkérdezni, hogy jól vagy? Minden rendben van? Arra gondoltam, hogy talán lejössz, vagy én megyek hozzád, és csinálunk valamit, például biciklizni, focizni stb. De arra is gondoltam, hogy talán költözhetnék is hozzád, mert itt Alsószentmártonban mintha nem lenne élet és unalmas. Hallottam, hogy írtál egy könyvet, küldhetnél, hogy elolvassam. Talán be is mutathatnánk. Közösen is elolvashatnánk. Jelen pillanatba mivel foglalkozol, hol dolgozol? A feleséged jól van-e, a gyerekeid hová járnak iskolába? Mivel foglalkoznak, jól vannak-e? A régi házad még megvan, de már romos. Az öreg kutyád is jól van, én viszek neki kutyakaját. Most búcsúzom tőled, mert van egy kis dolgom.” A diák az interjú átböngészése során a következő adatokat jegyzetelte ki a címzett-ről: „Szabolcs Szatmár megyei képviselő. Mezőgazdasági szakember. Nagyon jó ember.”

Iskolánk pedagógiai programjának alapvető eleme a jövőképzés, szinte már az unalomig sulykoljuk a továbbtanulás révén megvalósítható társadalmi előrelépés fontosságát. Erre vannak is pozitív példák, sokan érettségiztek, sikeresen továbbjutottak a felsőoktatásba. Ennek ellenére a tanulók őszinte megnyilvánulásainak zöme azt sejteti, hogy az értelmiségi lét (és a könyvben megszólaltatott „huszonnégy mai magyar” zömében ebben él) a roma fiatalok számára egyfajta „mitikus dimenzió”, ami csak az iskola falai között, a tanórákon és a tanárok által hangoztatva nyílik meg, a valóság egészen mást sugall a számukra.

Mikor az interjúkban vázolt sorsok közös elemét próbáltuk megtalálni, kiviláglott, hogy a zárt roma közösségben élő gimnazisták pontosan olyan tisztán látják a társadalmi mobilitás törésvonalait (nyugodtan írhatnám: áthidalhatatlan szakadékaikat), mint a kötet értő célközönsége. Ennek alapján a megismert életutakat az osztályok a „romantikus” és „realista” (saját megfogalmazásuk) kategóriákba sorolták, melyek semmilyen összefüggésben nem álltak sem az interjúalanyok életkorával, sem a hozzájuk fűződő esetleges szimpátiával. Így például a fiatalok többsége elképzelhetetlennek találta, hogy agrármérnök, orvos, hegedűművész, református lelkész vagy költő váljék belőle, míg a táncos, kőműves vállalkozó, tanító, hivatásos katona vagy rendőr alternatívát már az inkább megvalósítható, reális elképzelések közé sorolták. Ebből az olvasható ki, hogy a romák irányába tanúsított, akár pozitív sztereotípiák áthatnak a most felnövekvő generációra. Áthatnak, de nem hatnak igazán, mert arra a kérdésre, ismernek-e személyesen is romát a „reális” hivatások közül, alig tudtak egy-két példát felsorolni. Orsós János neve merült fel a leggyakrabban, őt a faluban többen is személyesen ismerik.

Az életutak más aspektusú elemzésekor két motívum domborodott ki plasztikusan, a „jómódú család” és a „szerencsés esemény”. Az előbbi nem szorul magyarázatra, a zenész romákat nemcsak a roma társadalom, hanem a laikus közmegejtélés is jobb módúnak, kvázi értelmiséginek tekinti. Ugyanakkor a gazdagabb szülők motívuma olyan sorsok esetében is említésre került, mint például Rostás Ottóé, akinek sikereiben szinte semmilyen szerepet nem játszott a származás. A másik alapmotívum a „váratlan szerencse”, a segítő szándékú tanárok, barátok felbukkanása. Ezt a meseelemet a gyerekek valósággal vadászták. Megjegyzem, maguk az interjúváltak is minden esetben kitértek arra, minek, illetve kinek köszönhetik integrálódásuk fordulatát. A „miben hasonlít, és miben különbözik az életetek” kérdéskör során világosan kiderült, a „cigánysorsból” nem vezetnek járt utak, kiéptett grádcicok a társadalmi boldogulás felé. Íme egy tipikusnak mondható válasz Orsós Zsuzsanna életéről: „Hogy miben hasonlítunk és különbözünk, ő is cigány, én is cigány vagyok, egyforma a vérünk. Ő is bátor, én is bátor vagyok, de neki megvolt a szerencséje.”

Minden osztállyal végiggondoltuk a megoldhatatlannak tűnő társadalmi dilemmát: miként lehetne enyhíteni, esetleg meg is szüntetni a faji diszkriminációt Magyarországon. A tanulók szabadon ötletelhettek, s a számos elképzelés közül végül öt lehetőség körvonalazódott: a többségi társadalomba való beilleszkedés, azaz az integráció; a cigányság teljes feloldódása, asszimilációja; a roma identitás egyéni meg-, illetve letagadása; az izolált, zárt roma közösségben eltöltött élet (Alsószentmárton mint gyakorlatilag színcigány település mintapélda erre); végül pedig az ország elhagyása, a kivándorlás. Tanítványaink mindegyikre láttak már példát ismeretségi körükben, illetve tanultak róla a történelemórák során. A lehetőségeket egytől ötig pontozták, annak megfelelően, melyiket tartják a legkevésbé, illetve a leginkább megvalósíthatónak.

Bár a kötet mind a 24 megszólítottja az integráció útját választotta (megőrizve ugyanakkor roma identitását), ez a lehetőség még a gyenge középezt is alig érte el. A teljes asszimilációt és a származás megtagadását legtöbbször kizártnak tartották, részint büszkeségből, bár egyesek nyíltan kimondták, hogy maguk a „magyarok” nem hagynák a beolvadást, az elmagyarosodást. Következésképpen fölényesen győzött az izolált, homogén roma közösségbe zárkózás és a kivándorlás alternatívája.

A „statisztikához” az egyik lány szorgalmi feladatként fogalmazást is írt, ez szinte tökéletesen visszaadja a pontszámokból összesített eredményt: „Szerintem a nemzetiség megszűntetése nem helyes, mivel az Isten azért teremtett, hogy ne tagadjuk le származásunkat. Én nem tagadnám le. Mindenki azt szeresse, ami vagyunk. Csak cigányok között élni szerintem jó, mert biztonságban érezzük magunkat. De nem is jó, mert így nem tudunk beilleszkedni más társaságokba. Én nem azt mondom, hogy ne éljünk cigányok közt, hanem hogy egy kis részben változtassunk az életünkön. A kivándorlás számunkra egy menedék.”

A fenti eredmény csak kívülálló szemében riasztó, a roma közösségek életét belülről ismerő számára fájdalmasan „természetes”, magától értetődő. Az immár több generáció óta egyre fokozódó diszkrimináció oda vezetett, hogy a kirekesztettek ezrei (tízezrei? százezrei?) mára már önként választanak a kirekesztőknek legtesztetösebb megoldást: legszívesebben falak

mögé zárkóznának, ahol biztonságban érezhetik magukat, vagy elmenekülnének az országból. Egy néhány települést lefedő középiskola statisztikája nyilván nem reprezentatív, mindamellett gyanítom, hogy egy minden bizonnyal soha el nem készülő országos felmérés hasonló eredményhez vezetne.

Tenigl-Takács László

TÖRTÉNETEK, HATÁROK

Petrik Iván: Ki ölte meg Jean Cassint? Liget Műhely Alapítvány, 2011. 308 oldal, 2500 Ft

Van Petrik Iván első kötetében egy AUTOEXEFUTATÁSA című novella. Ennek első szakaszában megtudhatjuk az elbeszélőtől, hogy sokáig a cornwalli Land's Endbe szeretett volna elutazni, megnézni „a helyet, ahonnan nincs tovább”, később azonban megváltoztatta a terveit. Az új úti cél Jerez de la Frontera lett, mondván, „jó, ha egy határnak van két oldala”. Ennek a városnak a neve a kötet több novellájában is visszatér, ami főleg annak fényében válik jelentőségtelivé, hogy ez az ismétlődés jóformán az egyetlen bizonyíték arra, hogy az itt egy könyvbe gyűjtött – korábban kivétel nélkül a *Ligetben* megjelent – novellák tudnak egymás létezéséről. – Ez látszik az egyik kulcsnak ehhez a kötethez.

Ha pedig a novellák közös pontjait keressük, feltűnhet az is, hogy egy szó már-már hivalkodó gyakorisággal bukkan fel ebben a könyvben: a *történet*. Nem épp ártatlan szó, egyébként is könnyen szemet szúr, elvégre mára több generáció nőtt fel annak tudatában, hogy a történetek léte (vagy nemléte, máshogyléte, eltűnése és visszatérése) a magyar irodalom legfontosabb poétikai, esztétikai, ideológiai, sőt politikai kérdése – sokan emiatt mára, úgy tűnik, kissé rá is untak erre a problematikára. Minderről nem esik szó Petrik Ivánnál (nem úgy, mint mondjuk Esterházy ESTI-jének értetlenkedő kiszólásaiban), viszont nyilvánvalóan nem tartozik azok közé, akik már ásitának, ha felmerül a téma, hiszen tényleg lépten-nyomon *történetekbe* botlunk: „*De ez egy másik történet*”, „*élete története házasságainak története*”, „*a történetei szerint három anyja volt és hat apja*”, „*mesélt erről-arról, és kérte, fő-*

galmazzam meg a történetét”, „Elmesélek egy történetet”, „De mindig ehhez a történehez jutottunk”, „véletlenül tudom, hogy nem itt ért véget a történet”, „a sárga kalapos közben már mesélte a történetét”, „még mindig élne, ha tudta volna a teljes történetét”, „a rendőrből sem lett volna gyilkos, ha tudja az egész történetet”, „Talán bizony ennek a történetnek a végét is te ismered?”, „Nem tudtam semmivel sem többet, mint megismerkedésünkkor, a történet legelején”, „folytatta tovább a történetet”, „a történeten kívül, mintha nem is én, hanem magam helyett én (ha ez érthető egyáltalán) arra gondoltam, hogy szerelmes leszek ebbe a lányba”, „akárhogyan kezdtem a történetbe, nem lett túl érdekes”, „Mintha valaki kioldott volna rajta egy ejtőernyőt itt a történetvégi huzatban”, „Be kellene fejeznem ezt a történetet” – ez még mind csak a címadó novella volt. Ez látszik a másik kulcsnak ehhez a kötethez.

Történetek, határok – a KI ŐLTE MEG JEAN CASSINI² csak addig tűnik szinte áttekinthetetlenül sokszínű szövegek tökéletesen esetleges gyűjteményének, amíg rá nem jövünk, hogy voltaképpen a kötet összes novellája az e két fogalom által meghatározott erőterben működik. De másfelől persze kellően tág fogalmak ezek ahhoz, hogy e közös pontok megtalálása után se kelljen azért azt gondolnunk, hogy az összes novella mind ugyanarra a sémára építkezik – egy viszonylag tág, de azért jól meghatározott kérdés alapos körüljárása ez a kötet. A kérdést az első kulcs adja: vannak-e határok?, hol vannak a határok?, hány oldala van a határoknak?, átjárhatóak-e a határok? A vizsgálati terepet pedig a második: hiszen nem valós határokról van itt szó, a novellák mögött rekonstruálható szándékok az elbeszéléselemélet mezéjén metszik egymást – a személyiség határaitól, a fikciós szintek határaitól, a szövegegységek határaitól van szó főleg.

Már ennyiből is kiderülhet, hogy Petrik Iván a magyar prózának azt a szálát veszi fel, amely bár a nyolcvanas évek végén és a kilencvenesek elején egy rövid ideig még akár úgy is tűnhetett, hogy uralkodó paradigmává válik, ám a mából visszatekintve inkább sokat emlegetett, ám alig folytatott zárványnak tűnik már: a művek újrakiadásokban muzealizálódtak (Németh Gábor: ELNÉZHETŐ TÁJKÉP, Garaczi László: GYARMATI NŐ, Kemény István: AZ ELLENSÉG MŰVÉSZETE), a szerzők új (hagyományosabb) utakra tértek, az irodalom fő nyomvonala pedig csak megszüntetve őrizte meg problémáikat és vívmányaikat. Úgyhogy

most, amikor a magyar próza állítólag már a többedik hullámban tér vissza (egyre visszább) a történetelvű, transzparens, reflektálatlan szöveg ideáljához, tagadhatatlanul érződik némi anakronisztikus jelleg ezen a köteten, melyet poétikája a régóta inkább csak e visszatérések elhatárolási pontjaként fungáló szövegekhez köt. Az azonban végig nyilvánvaló, hogy Petrik Iván kiaknázatlan területeket lát, ahol más esetleg csak irodalomtörténeti gettó – és ez az érzés a kötet folyamán gyorsan átragad az olvasóra is.

A JEAN CASSINI novellái ugyanis érezhető gondossággal megírt, örömteli szövegek, örömiük pedig a paradox logika zavarból táplálkozó strukturális öröme: „a ritka öröm, hogy nem értette, mi történik vele” – találhatunk egy újabb kulcsként hasznosítható idézetet a SAJÁT HAL című szövegben. Persze hogy ezt ilyen magabiztosan ki merem jelenteni, az nem kis részben a kötetbe rendezés és az abból adódó hangsúlyeltolódás következménye. Ha valaki arra vállalkozik, hogy a tizennyolc novellát egymás után olvassa el, óhatatlanul felborul a szerkezet és a tematikus tartalom közötti egyensúly, és az utóbbi egyre inkább megjegyezhetetlen, kaleidoszkopikus törmeléknek fog tűnni, amelyet magával sodor csupán a szerkezeti játék: hiszen a legtöbbször egy novellán belül is számos különálló, néhány bekezdésnyi történettöredék villan fel – katonasztorik, detektívtörténetek, iszthmoszi varjak, kutyavásárlás Losoncon, a városi küldötség fogadása, cellatársak találkozása, utazás egy koponyában, punkkoncert, séta a tengerparton, hivatali ügyintézés, emberrablás, egy szű élete és így tovább, és így tovább.

Ha tehát tartjuk magunkat a kötetformában implikált javaslatához, és elolvassuk az elejétől a végéig, már-már a nyomasztósággig túlzásúfoltnak és fárasztónak hathat a könyv, véghetetlen utazásnak egy labirintusban, ahol sosem tudhatjuk, hogy a következő sarkon túl mi vár ránk, miközben tudjuk, hogy egyetlen labirintusról van szó, amin végig kell mennünk. Ám ez nyilvánvalóan ugyanaz a hatás nagyban, amire a kötet legtöbb novellája épül kicsiben. Hiszen kis túlzással elmondható, hogy Petrik Iván novelláinak legizgalmasabb pontjai a térközök: ami után egy új, az előzőekkel sokszor igen kétséges kapcsolatban lévő rész kezdődik, amelyet azonban, mivel ugyanahhoz a novellához tartozik, mégis kénytelen az olvasó valamiképpen kapcsolatba hozni és összeépíteni az addig olvasottakkal.

Ennek a legegyszerűbb példája a kötetet záró SEMMISÉGEK KATALÓGUSA, amelyben különböző emberek (és egy kutya és egy szű) életének egy-egy epizódja követi egymást hosszú sorban, melyek között a kapcsolatot csupán a hely (egy határ menti város) és az idő (egy esős nap) jelenti. A többi szöveg szervezőelvei azonban rejtélyesebbek és bonyolultabbak ennél a könnyen megfejtendő és átlátható, elégséges motivációként is elfogadható mellérendelésnél. Már a viszonylag egyszerű és rövid TULÉLŐK esetében is tágas perspektívákat nyit annak eldönthetlensége, hogy a novellában egybegyűjtött két hasonló történetet (mindkettő főhőse bezáródik egy társasház udvarára, majd átmászik a szomszédba) csak e központi motívum hasonlósága kapcsolja vajon össze, vagy van esetleg az alakoknak, a helyeknek is köztük egymáshoz. A több részből összeálló szövegek esetén pedig természetesen hatványozódnak a problémák, amit helyenként a cím kérdéssége is tetézi: a fentebb idézett AUTOEXEFUTTATÁSA címe például, melynek elvileg az egész szöveget kellene reprezentálnia, a novellának éppen egy olyan alegységét idézi, amely semmilyen belátható összefüggésben nem áll azzal a bizonyos nehézségek árán még rekonstruálható történettel, amely a szöveg korábbi részének legnagyobb hányadát meghatározta – azt leszámítva, hogy egyes szám első személyben íródott az is, mint az addigiak. A novella eleje és vége, mint kényszerítő erejű és az egyes szakaszok közti hiátus, mint áthidalandó határ problémája ezen a ponton már a személyiség határainak problémájává eszkalálódik.

Hiszen az olvasás szokásos pragmatikája nyomán az elbeszélő szöveg első személye az irodalom legstabilabb esetének számít – ott az elbeszélő beszél, akit alkalmasint az írónak is képzelhetünk. Vagyis persze – ha valaha olvastunk irodalomelméleti tanulmányokat vagy (poszt) modern szövegeket, vagy csak végiggondoltuk a dolgot – nem. Ha Petrik Iván szövegeit reaktív gesztusnak tekintjük, ismét csak az anakronisztikusságához jutunk: hiszen akkor azt kellene gondolnunk, hogy olyan beidegzettségeket próbálnak ezek a konstrukciók felszámolni, amelyeket a magyar irodalom és elmélet elmúlt legalább harminc éve már rég kiirtott mindenki fejéből, aki kicsit is odafigyelt. Ám érdemes azonnal hozzátenni, alighanem éppen ez a felszámolásnarratíva volt az, ami további felszámolandók híján a kritika elkedvetlenedéséhez

és a „szövegirodalom” önisemléltetésének és kilendülésének érzetéhez vezetett már a kilencvenes években (lásd például Wirth Imre tanulmányát erről a CSIPESZSEL A LÁNGOT-kötetben). Pedig a zavar és öröm sokkal inkább egyszerűen a szövegek paradoxonainak és ambiguitásainak, nem pedig pedagógiai működésének effektusa – vagyis természetesen nem törvényszerű, hogy azt csupán kizárólag realista szövegekben felnevelt olvasók érezzék, csupán egyetlenegyszer.

És (Garaczin szocializálódott, a kötetet többször végigolvasó olvasóként jelenthetem) nem ez a helyzet ezúttal sem: legyen bármi a benyomásunk némely irodalomtörténeti elképzelés nyomán, a poétikai forradalomnak nyilvánvalóan nem az unalom az egyetlen alternatívája – Petrik Iván szövegei pedig sem az előbbi, sem az utóbbi kategória alá nem tartoznak. Az AUTOEXEFUTTATÁSA egymással reflektálatlanul összeegyeztethetetlen első személyei (illetve egy harmadik személy, akiről az elbeszélő bejelenti, hogy az álneve alatt ő rejtőzik) ugyanolyan intellektuális izgalmat képesek okozni az erre fogékony olvasónak, mint alighanem a TIGRISEK, BÁLNÁK című novella első szakasza elbeszélőjének okozna. Egy játszótér mellett várakozó apuka ő, akinek gyerekei igazi gyerekkérdéseket tesznek fel: hogy egy tigris és egy bálna összecsapásában ki győzne, hogy tíz futballpálya vagy tíz tengeralattjáró a nehezebb. Ebben a szövegben is külön jelölés nélkül csúszkál el az első személy: hol a bálnák tárolását segítő vízátemelők rendszert tervező mérnök, hol egy tévedésből (vagy nem) focistának nézett, Petrik Iván nevű (vagy nem) személy egy futballpályán egy mérleg egyik serpenyőjében, hol a bálnakísérleti telep dolgozója, aki azon mérgeződik, hogy játszótérnek nézik a telepét, hol egy mocsártulajdonos, aki több száz éve eltűnt civilizációk nyomát („*imp[ort] sor: 250 [fű]*”) próbálja értelmezni, amíg elő nem bukkannak a gyerekei. Nem csak, de könnyen olvasható ez a novella – ami persze az egész kötet megítélésére nézve fontos javaslat – mint az öncélú fantázia apoteozisa: hogy hogyan szórakoztathatja el magát az ember igen izgalmas módon csupán egy esetleges inputot, néhány kulturális törmelékkel és képzeleti struktúráit használva.

Ez az interpretáció persze azt feltételezi – amire nyílt utalás nincs a szövegben –, hogy a felsorolt elbeszélők mind az apuka fantáziájában, vagyis egy beágyazott fikciós szinten léteznek, az apuka pedig a „valóságban”, vagyis a

legfelső szinten, *ahonnét nincs tovább*. De ebben a szövegben is benne rejlik nyugtalanítóbb magyarázatok lehetősége, más novellákban pedig ennek a legfelső szintnek a határa is egyértelműen olyan határ, amelynek *van két oldala*. A MÁS TÖRTÉNETEK-ben például: a novellát felébredések néhány bekezdésenkénti sorozata határozza meg, álom az álomban (az álomban stb.) szerkezetet sugallva. A szöveg azonban izgalmas módon billenti ki a hierarchiát: a szöveg azzal ér véget, hogy egy csavargószerű *én* levetkőztet valakit, aki, úgy tűnik, ugyanaz, mint az az *én*, aki a második (az álmokba tehát mélyen, de épp nem a legmélyebben beágyazott) egységben ébredt fel meztelenül; vagy a MINDEN PONT ÚGY VAN-ban, ahol egy álombeli álom bizonyul azonosnak vagy egybevágónak a valósággal; vagy a címadó novellában, ami azzal ér véget, hogy az elbeszélő elhatározza, hogy befejezi a történetet, és leadja a szerkesztőségnek, ám az nem válik nyilvánvalóvá, hogy ezt az író-elbeszélőt azonosnak kell-e gondolnunk a korábbi, különféle fikciós szinteken létező, egymással ellentmondásos viszonyokban lévő elbeszélők bármelyikével.

Ha tehát olvasóinak alighanem csekély hányada fogja is éppen ebből a kötetből megtudni, hogy egy szövegben instabil énkonstrukciók is működhetnek, meg hogy az elbeszélő nem azonos az íróval, meg hogy az egy cím alatt olvasható szövegek nem feltétlenül adnak ki egy kontinuus történetet – Petrik Iván mindenestre erős és változatos hatásokat képes kifejteni posztmodern poétikai arzenáljával: a tartós dezorientáltságtól (mint a KIKÖTŐ-ben, amelyben többes szám első személyű alakok váltakoznak szeszélyesen egyes szám első személyűekkel, hogy ez utóbbi eset referense e váltakozás lepelle alatt változhasson meg időről időre) a kellemes tanácstalanságon (mint a KUTYAUGATÁS-ban, amelyben a szöveg felkínál egy olvasási mintázatot, a kutatási beszámolóét, hogy azután igen kevésbé próbáljon megfelelni annak) és a paradox költőiségen (mint a NEM SEJTHETŐ ÉGTÁJAK IRÁNYTÚJE miniatúrájában, ahol egy író arról a festőről ír, aki őt kitalálta, ám hamarosan abbahagyja kigondolását) át az intellektuális katarziszig (mint a SKIZOPHRENIA LENINGRÁD-ban, ahol egy zárójeles elbeszélő kiszólás válik az egész novella hatalmas végső poénjának alapjává); ha akar, vices, ha akar, szép, ha akar, nyugtalanító.

Ám ha végül még egyszer madártávlatból is szemügyre vesszük a kötetet, a közös fókuszpont

mellett egy ívet is felfedezhetünk. A könyv a két leggyengébb szövegével ér véget – és nem is csak arról van szó, hogy ugyanaz a technika a végére kifulladt volna. Mintha Petrik Iván is azon a nyomvonalon haladna, mint a kilencvenes évek irodalma, és ezekben a zárónovellákban, ráunva a pusztá játéokra, megpróbálna közelebb húzódni a valósághoz, takarékra állítva ennek érdekében narratív trükkjeit: a SEMMISÉGEK KATALÓGUSÁ-ban azonban még így is izgalmasabb a fentebb leírt technika, mint a direkt is banálisnak szánt, ám valóban következmények nélkülinek ható epizódok; a VÉGRE ELKEZDŐDÖTT pedig egy szintén igencsak köznapi témát (egy kisnyugdíjas asszony életét) próbál meg új színben felmutatni, ám hamar kiderül, hogy Petrik Iván prózája erre egyelőre még kevésbé alkalmas – egyetlen, nem is különösebben eredeti poénja (a háborúvá allegorizálás) távolról sem bírja el a harmincoldalal, a korábbiaknál jóval kevésbé szellemes szöveget. A kötet szerkezet tehát némi bizonytalanságot sugall a tekintetben, hogy a szövegirodalmat rehabilitáló teljes értékű novelláskötetnek vagy a későbbi komolyabb dolgokat előkészítő játékos beéneklésnek szeretné mutatni magát. Jelen pillanatban mindenestre nem csak jóval meggyőzőbb, ha az előbbiként olvassuk, de talán még szimpatikusabb is – elvégre, ha már az irodalom annyi mindenre képes, miért is ne gondolhatnánk egyszer már azt, hogy annál jobb, minél több regiszterben szól egyszerre?

Lengyel Imre Zsolt

MILYEN A MAGYAR „MINTAPOLGÁR”?

Lukácsy András: *Lex Gerenday*.

Egy polgárcsalád 150 éve

Corvina, 2011. 386 oldal, 3500 Ft

„Senki előtt sem titkoljuk: polgárcsaládból származunk. Nem szégyelljük pesti polgár ősünket. Még hibáikat sem szégyelljük, erényeikre pedig büszkék vagyunk. Ragaszkodunk ősünk emlékéhez.” Ezzel az öntudatos kijelentéssel vezeti be könyvét az Unger és a Magyar család két leszármazottja, melyben a „megmaradt és megtalált írásokra, szülein, közeli és távoli rokonaink elbeszéléseire támasz-

kodva” beszélik el az érintett családok múltját. (Dr. Unger Emil és Magyar Zoltán: *EGY PESTI POLGÁRCSALÁD TÖRTÉNETE*. Bíró Family Kft., 1995.) S így kezdi Lukácsy András saját családtörténeti beszámolóját. „Régóta tervezem, szinte már életprogramomhoz tartozott, hogy időskoromban megírom családom történetét – az anyait –, ha már a szerencse úgy hozta, hogy beleszülettem ebbe a nagyszerű közösségbe, és hogy annyi veszteség után éppen az iratanyaga maradt meg, és pedig a XVIII. századtól a XX. század végzetes évtizedéig: okmányok, számadások, üzleti könyvek, levelezések, naplók, háztartási regiszterek, vendéglönyvek és úti beszámolók.” (7.) A téma ez alkalommal is egy tekintélyes múltú magyarországi polgárcsalád históriája, amit a dokumentumok, a családi emlékezet és az áthagyományozott legendák alapján ad elő a szerző. Úgy tűnik, eltorzított az ideje annak, hogy a polgársághoz tartozás dicső és büszkén vállalható múlt legyen. Korántsem volt ez mindig így. A XIX. században felemelkedő modern vállalkozó, menedzser és értelmiségi (tisztviselő) polgárság megítélése a XX. század nagyobb hányadában egyértelműen negatív volt. Az első világháborút követően erősödött fel az antiliberalizmus és a polgárellenesség hangja, melynek beszédes megnyilatkozása a két háború közötti egyre féktelenebb antiszemitizmus, a második világháborút követően pedig a kommunista osztálypolitika heves polgárellenessége. A „polgár” és a „polgári” ennek folytán afféle szitokszavakká váltak: baloldalon a társadalom többségét (a proletariátust) nyomorba döntő „here” réteggként emlegették csupán a polgárságot, jobboldalon pedig a zsidó élösködővel azonosított „idegen kártevő” képzetével kapcsolták össze a polgárt. Az ideológiai hadjáratot hamar követték a tettek is; előbb a zsidó „tőkés osztályt” likvidálták, 1945 után pedig vagyonszfztás (államosítás) kíséretében felszámolták a burzsoáziát.

A történések már 1989-et megelőzően kezdeményezték a polgárság történeti rehabilitálását. A nyolcvanas évek elejétől e sorok írója is aktívan kivette a részét a Hanák Péter által kezdeményezett polgárságkutatásból: ennek során a polgári életmód (a polgári lakás) múltjának a feltárása került napirendre. Ezzel párhuzamosan Bácskai Vera irányításával történészek egy csoportja vizsgálni kezdte a tőkés vállalkozó réteg múltját. Se szeri, se száma a tárgyban azóta készült esset tanulmányoknak. A műfaj reprezentatív megnyilatkozása a Sebők Marcell által

szerkesztett *SOKSZÍNŰ KAPITALIZMUS. PÁLYAKÉPEK A MAGYAR TŐKÉS FEJLŐDÉS ARANYKORÁBÓL* (HVG Kiadó, 2004) című tanulmánykötet. Halmos Károly, Erdész Ádám, Bácskai Vera, Kövér György, Jávör Kata, Klement Judit és mások jóvoltából komoly történeti irodalom szól ma már a modern kori magyar polgárság történetéről.

S lássuk akkor a Gerendayakat. Gerenday József, akinek „ellenőrizhetetlen hírek szerint” Dömsödön volt (lehetett) fakereskedése a XIX. század első felében, és talán uradalmi gazdatiszt volt, mielőtt Pestre költözött, egy református lelkész családjába nősült be (a saját családjában is akadtak lelkészek). Amikor már némileg megvetette a lábát Pesten, értelmiségi (tisztviselői) státusra váltott át: a Nemzeti (a Pesti Magyar) Színház számvevőjeként kereste a kenyerét, a leszármazottai is mind polgári (középosztályi) pályára kerültek. Dr. Gerenday József például orvosi diplomával a zsebében előbb a pesti egyetemen kapott tanári állást, majd a Fűvészkert igazgatójaként ért révbe a neoabszolutizmus éveiben. Öcse, Antal alapozta meg a család vállalkozói karrierjét: miután kitanulta a kőfaragó mesterséget, 1847-ben kőfaragó műhelyt nyitott Pesten, a következő évtizedben pedig Piszke községben felállította nagy jövő előtt álló, síremlékeket gyártó műhelyét. Azért éppen itt, mert e helyen bányászták a süttői márványt, ami az általa gyártott síremlékek nagy részének szolgált alapanyagul.

Az alapító nemzedéket fémjelző Antal 1868-ban részvénytársasággá szervezte át vállalatát, melyet építőanyag-kitermelésre állított rá. A vállalkozás bővítése, a feljebb lépés nem járt azonban túl sok szerencsével; az 1873-as ún. kiválság nyomán két évvel később csődeljárás indult a vállalat ellen, ami hat évig elhúzódott. A családi vagyon mobilizálásával térhetett csupán vissza Antal a társulás előtti üzleti vállalkozáshoz.

A vállalat már Gerenday Antal idejében monopóliumhelyzetet vívott ki magának a hazai sírkőgyártásban. A tulajdonos '48-as politikai érzelmei kellettek továbbá ahhoz, hogy a Gerenday-féle műhely meghonosítsa hazánkban a nemzeti emlékműszobrászatot. Innen került ki ugyanis az első Petőfi-szobor, amelyet 1861-ben avattak fel a költő szülővárosában. Szintén Gerenday Antal kőfaragómester, az „első szabaddalmazott márványműgyáros” műhelyében készült az első Kossuth-szobor, melyet nem sokkal az emigráns politikus halála után, 1894-ben avattak fel Siómaroson. A mondottakon túl számta-

lan honvédelemkém, valamint 1848/49-es obeliszk öregbítette a cégjól megalapozott hírnevét. Ez utóbbiak üzleti vállalkozásként is kifizetődők voltak.

Béla képviselte a Gerendayak második nemzedékét. 1887-ben, huszonnégy évesen vette át akkor meghalt apjától a Gerenday A. és Fia néven a Rákóczi úton, valamint Piskén is működő céget. A család vállalkozó magja az ő révén került közel a nagypolgársághoz, ahonnan a Bélát követő nemzedékkel nyomban ki is hullott. A mérsékelt liberalizmusával, politikai legitimitásával és jó üzleti érzékével kitűnő Gerenday Béla nem hanyagolta el a sírközület mellett az épületszobrászatot sem. Korántsem véletlenül: Béla ugyanis elvetélt művész volt, eredetileg szobrásznak tanult (ebből a célból még fiatalon hosszabb időt töltött Olaszországban). A cég nevét jellemző módon így tüntette fel egy időben: Gerenday A. és Fia, Budapest, akadémiai szobrász. Az élénk társasági életet élő, a hétvégeket és a szabadságideje nagyobbik részét Piskén töltő Gerenday Béla és családja a századforduló jellegzetes polgári világát teremtette meg maga körül. A pizskei házban hosszú időn át vezetett NAPLÓ fennmaradt példányai becses forrásként világítanak be a család közép- és nagypolgárokat, olykor arisztokratákat is magához vonzó társas világába.

Az 1900-ban született Antal, becenevén Totó a harmadik nemzedék kulcsfigurája, aki a személyes életútjával is már a feltartóztathatatlan hanyatlást, a polgári világ letűntét reprezentálja. Apja halálát követően, 1936-ban veszi át a családi vállalat vezetését, és kevesebb mint egy évtized múlva már Dél-Amerikában találjuk; oda menekül, és ott alapít végül családot. A cég viszont már a harmincas évek végétől hanyatlak: „noha túlélte a háborút, az utolsó éveiben nem produkált több nevezetese. Fennállt, alig hozott hasznot. De a család két generációja még életben volt”. (351.) 1952-ben az állam vetett véget a vállalatnak, amikor rátevette kezét a Fiumei út elején álló Gerenday sírkőkészítő üzemre.

Így fest dióhéjban a Gerenday-féle családi vállalkozás története. Lukácsy könyve nem tudományos monográfia, hanem egy ma élő lezármazott által írt regényes társadalomtörténet. A polgári családhistóriák hazai irodalmi archetípusa Márai Sándor EGY POLGÁR VALLOMÁSAI című regénye. Lukácsy elbeszélésén is átsüt Márai hatása; olyan narratív séma szabja meg itt is az elbeszélte történet menetét, amely az EGY POLGÁR

VALLOMÁSAI révén kanonizálódott a magyar irodalomban. Márai művét a regény és az önéletrajz szimbiózisaként tartja számon az irodalomtörténet-írás, ahol egyfelől a térbeli viszonyok kontextusához kötve, másfelől portrék sorozata nyomán nyeri el sajátos értelmét a polgári én történelmi és társadalmi entitásként. A helyek felidézéséből (mindenekelőtt, de nem kizárólag Kassa ábrázolatából), valamint a családi genealógiából (a családtagok, a barátok életrajzaiból és egyenkénti jellemzéséből) bontja ki az író a polgári miliót. Lukácsy is ezen az úton jár, amikor előadja a Gerendayak családi históriáját.

Ami különbség kettőjük között, az Márai és Lukácsy egymástól eltérő beszédhelyzetének a folyománya. Máraitól többé-kevésbé idegen a Lukácsynál tetten érhető feltétlen azonosulás a felmenők valamikori választásaival, értékrendjével és életstílusával. Az író ez okból többnyire tartózkodik attól, hogy különösképpen idealizálja családjának elmesélt múltját. A dolog akkor válik érthetővé, ha arra gondolunk, hogy Márai egy még a maga életében érvényben lévő európai polgári világ alanyaként fürkészi – a családi múltba visszatévedve – önnön polgári identitását. (Fried István: EGY/A POLGÁRI CSALÁD ÉS VIDÉKE [MÁRAI SÁNDOR „CSALÁDI” KRÓNIKÁJA]. *Műhely*, 2003/2. 51–63.) A kései tanúságtevő Lukácsy viszont nem élheti át már ezt illetéknéppen, nem tekintheti tehát a családjá múltjával megjelenített polgári világot jelenbeli adottságnak, és nem gondolhat erre a múltra többé úgy, mint amit folytatni lehetne a saját életében. Az végképp ellillant, történelmivé szelídült. „A magyar polgárság, amelyet történelmi erők oly nehezen és kesvé alakítottak ki, viszonylag rövid idő után a végkiárusítás sorsára jutott.” (8.) A polgárság mint múltbeli valóság nem hozható tehát vissza a jelenbe, és nem is érdemes próbálkozni a feltámasztásával.

Az identitáskeresés céljából elmondott család-történet minőségét közvetlen közelről megszabja ez a belátás. Márai családi krónikájában, paradox módon, több az irónia, mint a Lukácsy által előadottban, holott a LEX GERENDAY készült történelmi visszatekintés gyanánt. Máraihoz képest erősebben munkál Lukácsyban a polgári (családi) múlt iránt érzett nosztalgia, amitől az író visszatartja saját élethelyzete; polgárnak lenni számára mindennapi feladat, amiben segít is, meg nem is az ekként tudatosított múlt. Lukácsy, tőle eltérően, egyszer már kiszakadt a polgári lét történelmi folytonosságából, ahová úgy

terhet csupán vissza, ha visszaképzeli magát a letűnt világba. Az e cél érdekében rekonstruált múlt is vizsgálhatja persze a szerző vágyott narratív identitását, de semmiképpen sem úgy, ahogyan Márai esetében történt. Mire szolgál tehát ennek a családi históriának a felemlegetése? Nem többre, mint annak a belátására, hogy lényegbevágóan fontos erkölcsi támaszték volt egy akkor még tisztázatlan polgártudat vagy éthosz a diktatúra (a nyílt polgárelenesség) viszonyosságai között. „*Ennek [a Gerendayak valamikori éthoszának] köszönhetem, hogy ellen tudtam állni az elmúlt idők megannyi eszmei csábításának, és – remélem – meg tudtam maradni annak, akivé a tradicionális családi erkölcs formált.*” (9.) Ez a polgári családi örökség tette lehetővé akkoriban a szerző számára, hogy kívül maradhasson minden neki nem tetsző helyzetben. „*Volt egy járulékos haszna is ennek az örökségnek. Éspedig az, hogy biztos (erkölcsi, nem egzisztenciális) alapon állván képes voltam a mindenkori sorsfordulókat kívülről és kellő távolságból – távlatból – szemlélni.*” (9.) (Kiemelés tőlem.) A lappangó polgári múlt öröksége teremtette meg annak az ironikus világlátásnak a képességét, amely a társadalmi helyzetérzékülés (és önpozicionálás) diktatúra idején hasznos irányítójaként segítette a szerzőt életének ebben a szakaszában.

A Gerendayokról szóló családtörténet a konvencionálisan háromosztatúként ábrázolt, a Budenbrook-effektus szaktudományos kifejezéssel jelölt polgárságtörténeti sémát reprodukálja. Azt fejezik ki e fogalom segítségével, hogy a felemelkedő, az alapító nemzedéket az örökösök nemzedéke követi, melynek tagjai hivatás-szerűen kiteljesítik a tőkés családok vállalkozói karrierjét; a harmadik (ritkábban a negyedik) nemzedék pedig már a hanyatlást hozza magával, midőn a túlfinomult örökösök elfordulnak a gazdaságtól. A magyar tőkés vállalkozó családok egymást követő generációinak a történetírói vizsgálata nem igazolva ugyan minden további nélkül ezt a feltételezett fejlődési sort. (Lengyel György: VÁLLALKOZÓK, BANKÁROK, KERESKEDŐK. A MAGYAR GAZDASÁGI ELIT A 19. SZÁZADBAN ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN. Magvető, 1989.) Ennek ellenére sem kizárt azonban, hogy akár még egy ilyen dinamika is érvényesülhetett egyik-másik tőkés családban.

A Gerendayak első nemzedékét képviselő Antal vállalkozói arcélét adatokban gazdagon világítja meg Lukácsy. Örökösével, Bélával jutott el a családi vállalkozás a csúcra; ez önmagában

is elég indok ahhoz, hogy a könyv kétötöde vele és nemzedéktársaival foglalkozzék. Antal szűkebb világa a XIX. század közepi, valamint a kiegyezés kori magyar polgárság típusjegyeit viseli magán. Béla regnálásának korát, amit a „századelő derűje” tölt ki, idilli fényben ábrázolja a szerző. Érzékletesen szól ennek során a polgári vagy annak tartott életforma és szociabilitás különféle megnyilvánulásairól, jöllehet alig tudunk meg valamit eközben a Gerenday A. és Fia nevű családi vállalkozásról. A családi dokumentáció esetlegessége ennek az oka, vagy koncepcionális megfontolás rejlik a dolog mélyén? Úgy gondolta vajon a szerző, hogy könnyebb lesz felidézni a derűs századelőt, ha rekonstruálja a magyar polgári életvilágot, mint ha a száraz gazdaságtörténeti narratívát hívná hozzá segítségül? Csak találgatni tudunk a lehetséges okokat illetően.

A polgárinak tekinteni szokott életforma ez esetben egy részben vidéken élő, üzletvitelében és személyi kötelekeit tekintve ugyanakkor a fővároshoz kötődő jómódú középpolgár család sajátja. A kötet egymás után sorjázó portréi bizonyítják, hogy milyen tág egzisztenciális körben hatott már ekkoriban a jellegzetes polgári életforma és mentalitás. Azért is fontos ez, mert gyakran lebecsülik a polgári lét múltbeli társadalmi hatókörét, úgy emlékezve meg róla, mint valamiféle partikuláris (zsidó) középosztályi zárványról.

Ott van mindenekelőtt maga a helyszín, a polgári lét egyik döntő és állandó fizikai összetevője, ami persze többnyire a város, sőt a nagyváros. A Gerendayak kissé szabálytalan polgári társadalmi karakterét mutatja, hogy a fővárosban is volt ugyan a család vállalkozó magjának a kezén több bérházingatlan (a Károly körút 10.-ben lakott maga a család), a vállalkozás egyik fontos telephelye pedig a Keleti pályaudvar környékén feküdt, mégis a nem kifejezetten polgári Piszke jelentette számukra a mindennapi élet kedvelt színterét. A számukra közvetlenül adott polgári miliő ilyenformán a nemesi kúriára emlékeztető Gerenday-házra szűkül; a házbéli élet, az otthon térbeli rendje és berendezése, valamint a lakáshasználat módja juttatta érvényre a sajátos polgári igényeket és a hozzájuk igazodó életstílust. A város hiányát valamelyest enyhítette a Piszket Pesttel összekötő társas élet intenzitása, ami az evezős sport társadalomszervező erejét mutatja.

A Gerendayak családtörténetében éppúgy, mint Márai családtörténetében, stratégiai jelen-

tősege van a századfordulón már kiterjedt polgári életvilág hiteles bemutatásának. A tágabb családi környezet aprólékos rajza és a családtagok mint jellegzetes polgári karakterek portréba foglalása ennek számos dokumentumával szolgál. Az alapítók nemzedékét illetően is felvillant már valami a vállalkozó és a magasan képzett (a tudós) polgár párhuzamosan létező világából. Főként biográfiái okokból azonban (a tudós Gerenday József viszonylag fiatalon meghalt) ez akkor még nem kaphatott kellő nyomatékot.

A századelőn a Gerendayak világát már nem egyedül a vállalkozó polgár tölti ki (mely szerep Bélára hárult ez időben), hanem tovább gazdagítja azt a polgári életlehetőségeket eltérő irányokban kiteljesítő polgári személyiségek egy egész garmadája. Különösen árukkodó a hazai polgárság tényleges arányait, a korabeli magyar társadalom polgárokkal és magával a polgársággal való telítettségét illetően, hogy milyen sok és változatos képviselője akadt ebben az egy családban is a virtigli polgárnak.

Hadd emeljük ki szemléltető példa gyanánt György (Gyuri bácsi) alakját. Bár nem vállalkozó, hanem minisztériumi tisztviselő, olyasvalaki tehát, aki a várakozásoknak megfelelően nem is polgár talán a szó közvetlen értelmében, ennek ellenére szemernyi kétség sem fér polgári mibenlétéhez. Az 1922-ben, hatvanhét éves korában elhalálozott Gyuri bácsit Lukácsy egyenesen „mintapolgárnak” nevezi. „*Mindenestül a kötelességtudás embere volt – született puritán; benne ötvöződik legmarkánsabban a hagyományos református erkölcsiség és a modern »polgári szorgalom« szabályrendszere.*” (174.) A származás, a családi közeg tényén túlmenően Gerenday György életvitele és fő szenvedélye, a sport kezekedik vitathatatlan polgári beállítottságáról. Nem sportolóként, hanem szervezőként, amatőr sportpolitikusként hódolt ebbéli szenvedélyének. Egyebek közt az ő érdeme is volt, hogy 1913-ban megszületett az első magyar sporttörvény, a Lex Gerenday, melyet a könyv a címében is hordoz.

Annak folytán, hogy a piszkei családi napló számos idegen (és úgyszólván minden oldalági rokon) személyéről tudósít, könnyen képet alkothat magának az olvasó a Bélát és családját evezősként Piszken felkereső pesti polgárok nagy tömegéről.

A harmadik nemzedék, Lukácsy sugalmazása szerint, szinte kezdettől a hanyatlás jegyeit

mutatta. A család vállalkozói főágán a fiú, Antal (Totó) követi Bélát a cég vezetésében; ő már nem kiváló üzletemberi kvalitásairól, sokkal inkább a családi múlt első igazi krónikásaként válik az olvasó ismerősévé. Szerzőnk maga is sokat köszönhet Totó családtörténeti feljegyzéseinek (és szóbeli közléseinek egyaránt). Talán ezért sem fecsérrel túl sok szót Lukácsy arra, hogy megismertesse velünk a cég akkori ügyeit. Az a kevés, amit megtudhatunk egyáltalán erről, sejtteni engedi, hogy alig tett valamit Totó a vállalat fokozatos hanyatlásának a megakadályozására. Nemzedéke a Gerenday családban is telítve van „*túlfinomult polgárokkal*”, Totó szintén köztjük tartozik, mivel művészként (is) identifikálja magát. Olybá tűnik tehát, hogy magában a Gerenday családban is kimerülőben vannak ez idő tájt a belső gazdasági tartalékok. Pedig nem is egy zsidó közép- és nagypolgári családról van ezúttal szó, ahol talán gyakrabban fordulnak ilyen irányba a dolgok. Gondoljunk csak a modellértékű Hatvany (eredetileg Deutsch) család regényben is megörökített históriájára (Hatvany Lajos: *URAK ÉS EMBEREK*).

Milyen polgárok valójában a Gerendayak, ahogyan Lukácsy a család három nemzedékét lefesti előttünk? Protestáns éthosszal megalapozott vállalkozói attitűd fűti őket feltörekvésükben, valahogy úgy, ahogyan Max Weber sugallta annak idején hatásos elméletében a protestáns etika kapitalizmust teremtő erejéről. (A PROTESTÁNS ETIKA ÉS A KAPITALIZMUS SZELLEME. Gondolat, 1982.) A Gerendayak politikai tekintetben némiképpen konzervatív, bár alapvetően mindig liberális és rendületlenül nemzeti lelkiületű polgárnak mutatkoztak a XIX. és XX. század dereka között eltelt évszázad viszontagságai közepette. Ha végül mindezt egyberakjuk, akkor a modern kori hazai polgárság egy alig ismert, kevésbé számon tartott típusát pillanthatjuk meg bennük.

Lukácsy minden bizonytalanságot eloszlató eszményíti családját múltját. Feltűnően hiányzik ebből a családi krónikából minden, ami belső családi konfliktusokra utal. Ilyenek pedig mindig és mindenhol akadtak, különösen ott, ahol kulcsszerepe volt a tulajdonnak az emberi és kivált a rokoni kapcsolatok alakulásában. Történelmi tapasztalatokból tudjuk, hogy a családi emlékezet, olykor az írott dokumentumokra is kiterjedve, hajlamos törölni, legalábbis megmáskítani az ezt tanúsító tényeket, nem hagyva nekik

ily módon sok helyet az utókor tudatában. A Zsolnay család monográfiája is beleütközött e problémába, amikor ki szerette volna bogozni az amnézia világába száműzött vagy száműzni kívánt családi háborúságok eseményeit. (Jávorkata: ÉLETMÓD ÉS ÉLETMÓDSTRATÉGIA A PÉCSI ZSOLNAY CSALÁD TÖRTÉNETÉBEN. Akadémiai, 2000.) A levéltári kutatásokon nyugvó történelmi rekonstrukciók azonban nem hagynak kétséget az iránt, hogy a legbékésebb, a legjámborabb közép- és nagypolgári családokban is elő-előfordultak ilyen, olykor tragédiába is torkolló konfliktusok. (Kövérv György: A FELHALMOZÁS ÍVE. TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Új Mandátum, 2002. 31–190.) A Gerendayak sem képezhetek kivételt e szabály alól. Amikor tehát Lukácsy nem tud vagy csupán hallgat ezekről a valamikori eseményekről, akkor a családi társadalmi keretekben keletkező s ekként továbbadott kollektív emlékezet és nem a tényleges múlt tényeit beszéli el könyvében.

Élvezet olvasni Lukácsy komoly tárgyismeret birtokában, vitathatatlan intellektuális érzékenységgel és egyúttal a családja iránti őszinte beleérzéssel megírt Gerenday-epozsát. A fényképekkel, genealógiai táblával és névmutatatóval ellátott, igényesen kivitelezett kötet szakmai szerkesztési munkáit Széchenyi Ágnes végezte. A LEX GERENDAY nem pótolhatja ugyan a máig hiányzó polgárságtörténeti történeti szintézist. Addig is azonban, amíg nem születik meg a várva várt történeti beszámoló, Lukácsy könyve fontos és nélkülözhetetlen olvasmányként kínálja magát a téma után érdeklődő szűk és tág olvasóközönségnek egyaránt.

Gyáni Gábor

MÉRNÖKLÍRA

A Petőfi Irodalmi Múzeum virtuális Nemes Nagy Ágnes-kiállításáról
<http://www.pim.hu>

Az irodalom XXI. századi létmódjának lassú, de folyamatos átalakulása, nem mellékesen pedig a specifikusan magyar strukturális jellegzetességek – értsd: egyre fokozódó pénzhiány – új kihívások elé állítják a teljes hazai irodalmi

intézményrendszert. A gombamód szaporodó virtuális irodalmi felületek viszonylagos, a zsugorodó piacot tekintve mégis jelentősnek mondható sikere (manapság alighanem az internetes folyóiratok a legolvasottabbak a művészeti kiadványok most még népes táborában) jól mutatja az egyik lehetséges haladási irányt, amely a szakma egyes részterületei előtt állhat a túlélés, sőt az esetleges továbbfejlődés érdekében. Annál is inkább üdvösnek tűnhet hagyományos irodalmi gondolkodás és digitalizáció részben kényszerű, részben azonban új lehetőségeket is kínáló összeegyeztetése, mert az alacsonyabb járulékos költségek következtében (ami elsősorban a nyomdai, szállítási, raktározási stb. kiadások megszűnéséből adódik) a jelenlegi feltételek mellett ez tűnik az egyetlen használható hosszú távú túlélési tervnek a legtöbb magyar szellemi műhely számára. A művészeti folyóiratok mellett a szakirodalmi kiadványok, egyetemi kutatási anyagok, irodalommuzeológiai tárlatok, sőt lényegében a bölcsészettudományi szakmunkák teljes palettája meghatározó paradigmaváltás előtt áll, amely – bármennyire is küzdünk ellene – végül e területeken is elkerülhetetlenül a papíralapú kultúra marginalizálódását hozhatja magával.

Ezzel persze nem fogalmaztunk meg túl nagy újdonságot, a jelen cikk tárgyának szempontjából azonban mégis érdemes alaposabban számba vennünk a Gutenberg-galaxis sajnálatos, de jól láthatóan menthetetlenül bekövetkező összeomlásának hozadékait. Az irodalom muzeumi közegben való mai reprezentációjának fő kérdése nagyjából így foglalható össze: a virtuális kultúra világában vajon milyen lehetőségek állnak a nagyon is egzakt anyaghoz kötődő – könyvek, személyes tárgyak, kéziratok kultuszán alapuló – irodalmi muzeológia előtt? Más irányból megközelítve: milyen újfajta módozatokat kínál az irodalom kiállítótérbe emeléséhez a rohamos technológiai fejlődés? Már csak azért sem érdektelen problémák ezek, mert különösen az utóbbi évek fényében úgy tűnik, az irodalommuzeológiai tárlatok a maguk szűk eszköztár – vagyis alapvetően szövegek kiválogatásával és közzétételével operáló – ábrázolástechnikájának következtében manapság sajnos igen csekély vonzerővel hatnak a megszólítani kívánt korosztályokra.

Az egyik megoldás az évtizedek óta lényegében változatlanul működő muzeumi gyakorlat

technikai, informatikai újdonságokkal „feljavított” továbbfolytatása lehet: ennek eklatáns példája a Petőfi Irodalmi Múzeum megújult állandó Petőfi-kiállítása. A nagy nemzeti költőnk életútját végigkövető, a korábitól sok ponton lényegesen eltérő, mégis alapvetően hagyományosnak nevezhető tárlat láthatóan igyekszik megfelelni a kor támasztotta igényeknek; interaktív, érintőképernyős grafikus felületekkel, hologramos vetítésekkel és egyéb technikai érdekességekkel próbálja közelebb hozni az egyre távolodó XIX. századot a jelenkor befogadója (elsősorban persze a diákság) számára. A másik, az irodalmi „digitális átállás” követelményeihez és a várhatóan tovább csökkenő anyagi támogatásokhoz jobban illeszkedő lehetőség a kiállítótér teljes virtualizálása lehet, amely, bár egyszerű az irodalommuzeológia egyik legnagyobb varázásától, vagyis az irodalomtörténeti relikviák elérhető közelségétől fosztja meg a befogadót, másrészt könnyebben megközelíthetővé és egyszerűbben feldolgozhatóvá teheti az adott tematikát egy átlátható kezelőfelület segítségével. Ezzel a megoldással kísérletezik például a dublini National Library of Ireland W. B. Yeats-kiállítása. A hatalmas, megszámlálhatatlan mennyiségű vizuális effektet, interaktív felületet magukba foglaló termék bejárható a virtuális térben is: a Google Earth programjához hasonlóan kedvünkre bolyonghatunk a valós kiállítótér digitális másolatában, miközben ugyanazokhoz a tartalmakhoz férhetünk hozzá, mint a valós tárlatra jegyet váltó látogató. A virtuális Yeats-kiállítás (grafikai és tartalmi színvonalát egyaránt tekintve) pillanatnyilag szinte egyedülálló a világon, az utóbbi időben azonban Magyarországon is megindult a kísérletezés a hasonló, noha egyelőre kevésbé látványos digitális tartalmak létrehozására. A szintén a PIM-hez kötődő, Kelevéz Ágnes és Kemény Aranka jóvoltából létrejött Nemes Nagy Ágnes-virtuális kiállítás is ezt az itthon eddig jóformán járatlan utat választja. A múzeum dolgozóinak első próbálkozása a 2010-es Vas István-jubileum apropóján megvalósított internetes emlékezésgyűjtemény volt, a Nemes Nagy-tárlat pedig ennek továbbfejlesztett változatának tekinthető. 2012. január 3-án ünnepeltük a költő születésének 90. évfordulóját, 2011. augusztus 23-a pedig halála 20. évfordulójának napja volt. Ez a kettős jubileum jó okot adott a múzeum munkatársainak arra, hogy a PIM Média elnevezésű inter-

netes adatbázisban ezúttal Nemes Nagy Ágnes életművének állítsanak emléket.

A 2011 novemberében élesített honlap a világ bármely, internetkapcsolattal rendelkező számítógépéről ingyenesen hozzáférhető. Elvben adott a lehetőség a folyamatos bővítésre, hiszen a digitalizált anyagok rendszerezett felhalmozásának csak a virtuális tárolóhely kapacitása szabhat határt – ily módon a tartalmakat akár saját otthonában megtekinthető-meghallgatható érdeklődőnek érdemes időről időre visszatérnie az oldalra, hiszen az elérhető dokumentumok kínálata fokozatosan bővíthet. Az elsődleges dokumentumanyagot a PIM adattárában megőrzött régi és újabb hangfelvételek adják, amelyek a legváltozatosabb beszédhelyzetekben (interjú, felolvasás, megnyitóbeszéd stb.) és időpontokban kerültek magnószalagra, de abban mindannyian közösek, hogy Nemes Nagy Ágnes életével, munkásságával foglalkoznak. A legrégebben rögzített hanganyag a Rába Györggyel készített 1971-es interjú, a legkésőbbi pedig a 2011. november 14-i Nemes Nagy-konferencián elhangzott Gergely Ágnes-visszaemlékezés. Az egymást követő, nem feltétlenül elfoglalt helyüknek megfelelő időrendben készített felvételek egy élő kiállításához hasonlóan összefüggő narratívát alakítanak ki, és a középpontba állított művész fiatakorától egészen haláláig követik életútját. Ennek egyes állomásairól az adott időszakasz tanúi, vagyis a költőhöz közel álló pályatársak emlékeznek meg: így a negyvenes évek végéről és az ötvenes évtizedről az egykori férj és munkatárs, Lengyel Balázs mesél; az *Újhold* 1946-os indulásáról a folyóirat egyik konzulens szerkesztője, Rába György emlékezik meg; a hatvanas, hetvenes évek pályaszakaszairól többek között a költőnő tanítványai, Székely Magda és Takács Zsuzsa számolnak be; az utolsó évekről pedig a fiatalabb (ma már késő közép-) nemzedék képviselője, Ferencz Győző oszt meg érdekes információkat. Lator László kétrészes, összesen több mint egyórás emlékezése (amelyhez a költőnő A GEJZÍR című versének felolvasása és annak amolyan „Lator László-s”, A MEGMARADT VILÁG című memoárkötet szövegeire emlékeztető elemzése is társul) pedig a teljes pályáról igyekszik képet adni, beleértve a betegség éveinek, Nemes Nagy „fegyelmezett haldoklásának” elbeszélését is. Az időrend végére helyezett felvételek, Mészöly Miklós és Balassa Péter sírbeszédei, valamint az utolsó, 1990 decemberében

készült (Kelevéz Ágnes által felvett) Nemes Nagy-interjú pedig valódi kuriózumnak számítanak, amelyek mostantól nemcsak a múzeum adattárába ellátogató irodalomtörténészek, hanem a széles(ebb) közönség számára is elérhetővé válnak. A visszaemlékezések lejátszásához ízlésesen és jól áttekinthetően kialakított grafikus kezelőfelület társul: a kiválasztott dokumentumra kattintva egy YouTube-szerű oldal jelenik meg, amelyen magunk szabályozhatjuk a felvétel lejátszását. Ami azonban igazán előremutató, továbbgondolandó megoldás ebben a szisztémában, az a hangfelvételek és a képek, írásos dokumentumok együttes megjelenítése. A szerkesztők által kisebb „fejezetekre” osztott hangfelvételek mellett ugyanis sorra tűnnek fel az adott elbeszéléshez illeszkedő, a múzeum rendelkezésére álló anyagokból válogatott képek is. Nemes Nagy esszéiről teljesítményéről beszélve például felvillan a SZÖKE BIKKFAK című kötet Lator Lászlónak dedikált példányának fotója, az *Újhold*-korról szóló emlékezéshez a munka közben látható szerkesztőségről készült felvételek kapcsolódnak stb. Kép és hang ily módon megteremtett egysége tehát a képernyőre helyezi át az élő kiállítás befogadási módszerét. Jellegeből fakadóan azonban nem képes megfelelni annak a fent már említett (bár valószínűleg nem mindenki jelen lévő) igénynek, melyet az irodalomtörténeti „kegytárgyak” szemrevételezése elégíthet ki a bibliofil hajlamú látogatóban. Az irodalomtörténeti tárlatok egyrészt az adott szerző(k) szövegkorpuszának értelmezése nyomán kiemelt, fontosnak tartott szövegek bemutatásán, másrészt korabeli dokumentumok (fényképek, hangfelvételek stb.) rendszerezésén, harmadrészt pedig a középpontba állított irodalmi művek különböző manifesztációinak (kéziratok, első kiadások) nyilvánosságra hozatalán alapulnak. Az első két részhalmoz gond nélkül átültethető számítógépes formátumba, a harmadikként említett, a tulajdonképpeni muzeológiai élményt biztosító anyagok azonban valószínűleg semmilyen egyéb módon nem helyettesíthetők. A virtuális kiállítások tehát minden bizonnyal sosem fogják teljes egészében átvenni a hagyományos tárlatok szerepét, az informatikai adatbázisok végtelenségének köszönhetően azonban abban mindenképpen a szaktudomány segítségére lehetnek, hogy a múzeumban fellelhető anyagok digitalizálásával egy helyről, könnyedén elérhetővé váljanak a fizikai közelséget nem

igénylő irodalomtörténeti relikviák. Fényképek, írásos dokumentumok, hangfelvételek tömegének digitalizálása folytán az emlékkiállítás idővel akár megbízható, a kutatásokat segítő adattárrá is alakulhat. Nemes Nagy művei már évek óta elérhetők a PIM által működtetett Digitális Irodalmi Akadémia honlapjáról, amelyek az újabban feltöltött anyagokkal együtt biztos alapot adhatnak mind az irodalomtörténészek, mind a művészetek iránt érdeklődő hétköznapi számítógép-felhasználók számára.

Milyen kép rajzolódik ki Nemes Nagy Ágnesről a kortársak elmondásai alapján? A jórészt személyes találkozásokot, irodalmi témájú beszélgetéseket felelevenítő emlékezések komoly, zárkózott, rendkívül művelt és intelligens költő képét vetítik elénk. Az elbeszélések szinte kivétel nélkül élet és életmű következős egységére hívják fel a figyelmet. Lator László például (aki egyébként elismeri, hogy kezdetben nem tudott azonosulni Nemes Nagy kimért, szikár „technikai” költészetével) a költőnő habitusához tökéletesen illeszkedőnek tartja verseinek motívumkincsét, művészi megszólalásmódját, ahogy Gergely Ágnes szerint is sokat elárul (többek között) alkotójának személyiségéről a „mérnöki” Nemes Nagy-líra. A visszaemlékezők előszeretettel foglalkoznak az ötvenes években a „pálya szélére” szorult *Újhold*-kör erkölcsi magatartásával, Nemes Nagy egész életén végighúzódo katasztrofizáltságélményével. Az oral historyban gyökerező pszichologizáló találgatásoktól sem visszariadó pályatársak mintha mindannyian egyetérténekek abban, hogy a dacosan túrt mellőzöttség évtizedei nagyban hozzájárultak e jellegzetesen szenvtelen, magába zárkózó költészet kialakításához. Takács Zsuzsa, aki a HANGANYAGOK menüpont alatt Nemes Nagy ÉJSZAKAI TÖLGYFA című versét olvassa fel, így nyilatkozik annak „*A haj mögött egy tölgyfa arca nézett*” soráról: „*Ágnesben is volt valami fajelenség, valami megrendíthetetlen.*” A költészetet mindennél komolyabb ügyként kezelő, szigorú irodalmár képét talán egyedül Lator László árnyalja valamelyest, aki beszámol baráti körök kedvelt társasjátékairól is. Például a képanyagban is megtekinthető irodalmi szekreterről vagy a „Szent István játékról”, amelynek lényege az volt, hogy két, egymással összefüggésbe hozható ismert személyt alakítottak ketten, például István királyt és Király Istvánt, az ő nevükben válaszoltak a többieknek, amíg ki nem talál-

ták, hogy melyikük kicsoda. A pályatársak emlékezései egyébként jól elkülöníthetően néhány fontosabb tematikai csomópont körül csoportosulnak: túlnyomórészt a költői indulás nehézségei, az *Újhold* körül kialakult szellemi műhely tevékenysége, a hallgatás éve és az 1986-tól újraindított *Újhold-Évkönyv* kerülnek a visszatekintések középpontjába. A kiállítás nagy erénye, hogy az oral history mellett a vizsgált költői életmű értelmezése is hangsúlyos szerepet kap benne, elsősorban a már említett menüpontnak köszönhetően, amely alatt néhány, a visszaemlékezők által kiválasztott, jellemzőnek és/vagy jelentősnek tartott Nemes Nagy-vers tekinthető és hallgatható meg.

Bár összességében el kell ismernünk, hogy az itthon még gyerekcipőben járó virtuális tár-

lat műfaja egyelőre nem képes a hagyományos múzeumi hangulatot megidéző élményt nyújtani a befogadó számára, a Nemes Nagy Ágnes-jubileum alkalmából létrehozott hálózati kiadvány egy lehetséges követendő utat jelöl ki az irodalmi muzeológia számára. Utolsó interjújában a költő éppen arról beszél, hogy mivel az idő előrehaladtával fokozatosan változnak az irodalom megszólalási feltételei, a szakmának nincs más választása, mint hogy igyekezzen alkalmazkodni az állandóan mozgásban lévő külső és belső körülményekhez. Ha valaki, Nemes Nagy Ágnes biztosan egyetértene a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársainak épp ebbe az irányba mutató újabb törekvéseivel.

Reichert Gábor

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA artium

Libri®